

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED EMİN EL-HERARÎ'YE AİT TEFSİR
MUKADDİMESİ'NİN ULÛMU'L-KUR'ÂN AÇISINDAN
TAHLİLİ

HALENUR YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İHSAN KAHVECİ

İSTANBUL, 2024

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMED EMİN EL-HERARÎ'YE AİT TEFSİR
MUKADDİMESİ'NİN ULÛMU'L-KUR'ÂN AÇISINDAN
TAHLİLİ

HALENUR YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İHSAN KAHVECİ
TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ
PROF. DR. MUSTAFA ÖZEL
PROF. DR. MEHMET BOYUNKALIN

İSTANBUL, 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri alanında yüksek lisans derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı:

İmza:

ÖZ

MUHAMMED EMİN EL-HERARÎ'YE AİT TEFSİR MUKADDİMESİ'NİN
ULÛMU'L-KUR'ÂN AÇISINDAN TAHLİLİ

Yılmaz, Halenur

Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 194018030

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0009-0004-9499-2107

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10640015

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İhsan Kahveci

Ekim 2024, 90 Sayfa

Kur'ân-ı Kerim İslâm dininin ilk kaynağı olması hasebiyle nazil olduğu dönemden itibaren anlaşılmaya çalışılmıştır. Kur'ân'ı daha iyi anlamak için gösterilen çaba, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülen birtakım konu başlıklarının oluşmasında etkili olmuştur. Birçoğu Kur'ân'ın kendi bünyesinden çıkan ve ulûmu'l-Kur'ân olarak tabir edilen Kur'ân ilimleri; Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsîh ve mensuhu, dil, üslûp ve belâgatı gibi konuları kapsamaktadır. Her ne kadar bu ilmin sistematik olarak teşekkülü hicri IV. ve V. asırlara kadar uzansa da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra bazı kavramların içeriğinin oluştuğu ve başlangıçta her biri müstakil bir ilim olarak ele alınıp sonraki dönemlerde "Kur'ân ilimleri" başlığı altında bir araya getirildiği bilinmektedir. Kur'ân'ın cem'i, çoğaltılması, kıraatler ve yedi harf vb. konu ve kavramlar buna örnek olarak zikredilebilir. Kur'ân ilimleri, tarihi süreçte ya bir konuya odaklanan bağımsız eserler tarafından yahut pek çok Kur'ân ilmini bir arada işleyen müstakil eserlerce yahut da Kur'ân tefsirlerinin mukaddimelerinde ele alınmıştır. Kur'ân ilimlerinin tefsir mukaddimelerinde ele alınma geleneğinin ilk örneklerinden biri, hicrî IV. asrın başlarında vefat etmiş olan Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirine yazmış olduğu mukaddimedir. Bu geleneğin 20. yüzyıldaki örneklerinden biri de çalışma konumuz olan Etiyopyalı âlim Muhammed Emin el-Herârî'nin *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân fi Ravâbî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı otuz üç ciltlik tefsirine yazmış olduğu mukaddimedir. Bu çalışmada

Herarî'nin tefsir mukaddimesinin Kur'ân ilimleri yönünden tahlili yapılacaktır. Bu çalışma; mukaddimedeki yer verilen başlıkların tefsirde ne derece uygulandığının tespit edilmesi ve mukaddime ile tefsir eseri arasında teori-pratik uyumunun var olup olmaması hususunun tespit edilerek müellifin yönteminin açıklanması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: el-Herarî, Kur'ân, Mukaddime, Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân.

ABSTRACT

ANALYSIS OF MUHAMMAD AMIN AL-HARARI'S TAFSIR INTRODUCTION IN TERMS OF ULUM AL-QUR'AN

Yılmaz, Halenur

MA in Islamic Studies

Student ID: 123456789

Open Researcher and Contributor ID (ORCID): 0009-0004-9499-2107

National Thesis Center Reference Number: 10640015

Thesis Supervisor: Assist. Prof. İhsan Kahveci

October 2024, 90 Pages

Since the Holy Qur'ân is the first source of the Islamic religion, it has been tried to be understood since the time it was revealed. The efforts made to better understand the Qur'ân have been effective in the formation of some auxiliary topics that are thought to be helpful in understanding the Qur'ân. Many of these topics are called Qur'ânic sciences (Ulûm al-Qur'ân). This science covers subjects such as the revelation of the Holy Qur'ân, its collection, writing, recitation, interpretation, miraculousness, abrogation and abrogated, language, and rhetoric. The beginnings of this science emerged in the fourth and fifth Hijri centuries. However, some concepts It is known that it emerged after the death of Muhammad (pbuh). These sciences emerged as a result of various events and were initially considered as independent sciences, but in later periods they were grouped together under the title of Ulûm al-Qur'ân. In the historical process, Qur'ânic Sciences have been discussed by independent works, or by independent works that bring together many Qur'ânic sciences subjects, or in the introductions of Qur'ânic commentaries. The tradition of including Qur'ânic sciences in the introductions began in previous periods, and one of the first examples is Ibn Jarir Al-Tabarî (d. 310/923) work called *Jâmi' al-bayân 'an ta'wîl ây al-Qur'ân*, who lived in the first centuries of the Hijri. An example of this in the 20th century is the Ethiopian scholar Muhammad Amin al-Harari's introduction to his tafsir *Hadaik al-Rawhi wa al-Rayhân fi Rawâbî Ulûm al-Qur'an*. In this study, Harari's introduction will be analyzed in terms of ulûm al-Qur'ân. The study is important in terms of determining

to what extent the headings included in the introduction are applied in the tafsir and explaining the author's method in terms of theory-practice harmony.

Keywords: al-Hararî, Qur'an, Muqaddimah, Tafsîr, Ulûm al-Qur'ân.

TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni yönlendiren, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi İhsan Kahveci'ye teşekkürlerimi sunarım. Tez konusu araştırma aşamasında fikirleri ile bana yön veren sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatma Çetin Hocama teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında maddi ve manevi destekleriyle beni yalnız bırakmayan kıymetli aileme; anneme, babama, anneanneme, kardeşime sevgi ve saygılarımı sunarım. Bu süreçte beni motive eden sevgili dostlarıma da teşekkür ederim.

Son olarak, bana bu yolda maddi ve manevi her türlü desteği sunan sevgili eşim Rıdvan Yılmaz'a sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Halenur Yılmaz
İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı	1
1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı	2
1.4. Çalışmanın Kaynakları ve Literatür Taraması	3
BÖLÜM II HERARÎ'NİN TEFSİR MUKADDİMESİNDE ULÛMU'L-KUR'ÂN..	5
2.1. Muhammed Emin el-Herarî'nin Kısaca Hayatı	5
2.2. Herarî'nin <i>Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân</i> Adlı Tefsiri.....	6
2.3. Herarî'nin Tefsir Mukaddimesi	13
2.3.1. Mukaddimenin Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründeki Yeri.....	16
2.3.2. Mukaddimedeki Kur'ân İlimleri	18
2.3.2.1. Kur'ân'ın Târifi ve Tarihi	19
2.3.2.2. Kur'ân'ın İç Düzenine Dair Konular	25
2.3.2.3. Kur'ân'ın Faziletleri.....	28
2.3.2.4. Kur'ân'ın Tefsiri	33
2.3.2.5. Kur'ân'ın Kıraati.....	38
2.3.2.5.1. Yedi Harf Meselesi	40
2.3.2.6. Nâsîh-Mensûh	45
2.3.2.7. Esbâb-ı Nüzûl.....	56
2.3.2.8. Garîbu'l-Kur'ân	59
2.3.2.9. İ'câzu'l-Kur'ân.....	62
BÖLÜM III HERARÎ'DE TEORİ VE PRATİK MUKAYESESİ: MUKADDİMEDE ELE ALINAN ULÛMU'L-KUR'ÂN KONULARININ TEFSİRE YANSIMASI.....	66
3.1. Hem Mukaddimedeki hem de Tefsir Kısmında Temas Edilen Kur'ân İlimleri Konuları	66
3.1.1. Nâsîh-Mensûh	66

3.1.2. Esbâb-ı Nüzûl.....	69
3.1.3. Garîbu'l-Kur'ân	73
3.2. Mukaddimede Zikredilmeyip Tefsirde Temas Edilen Kur'ân İlimleri Konuları	76
3.2.1. Muhkem ve Müteşâbih	76
3.2.2. Münâsebâtü'l-Kur'ân (Ayet ve Sureler Arasında Tenâsüb)	78
3.2.3. Kıraat Konusu	79
BÖLÜM IV SONUÇ	82
REFERANSLAR.....	86
ÖZGEÇMİŞ.....	90

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
b.	İbn
Bnt.	Binti
bk.	Bakınız
Bty.	Basım Tarihi Yok
çev.	Çeviren
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	Hazreti
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyallahu anh
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	Sayfa
Thk.	Tahkik eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	Ve diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışma büyük ölçüde yakın zamanda yaşamış olan Etiyopyalı âlim Muhammed Emin el-Herafi'nin (1930-2019) *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fi ravâbî ulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsirine yazmış olduğu mukaddimenin tahliline dayanmaktadır. Tezin ana konusu mukaddime olmakla birlikte, müellifin hayatı, eserleri ve tefsirinin özellikleri hakkında bilgiler de sunulmuştur. Müellifin, mukaddimedede temas edilen ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili görüşleri incelenerek bu alana dair bazı kaynak eserlerle mukayesesi yapılmıştır. Mukaddimenin hangi ulûmu'l-Kur'ân konularını kapsadığı, müellifin ayetlerin tefsirinde bu konulara ne ölçüde yer verdiği incelenerek, mukaddime ile tefsir üzerinden müellifte teori ve pratik uyumu tahlil edilmiştir.

1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Kur'ân'ın nüzulünden itibaren oluşmaya başlayan Kur'ân ilimleri, hicrî ilk asırlardan günümüze gelene kadar çeşitli aşamalardan geçerek geliştirilmiştir. Kimi âlim tefsirinin giriş kısmında kimi ise müstakil eserlerde ulûmu'l-Kur'ân'a dair bilgiler nakletmiştir. Geçmişte bu alanda pek çok eser kaleme alındığı gibi günümüzde de bu alandaki eser telifinin devam ettiği görülmektedir. Literatürde, tefsir eserlerinin mukaddime kısımlarını ya da müstakil ulûmu'l-Kur'ân eserlerini, Ku'ran ilimleri açısından tahlil eden çalışmalar mevcuttur. Ancak çalışmamıza konu olan mukaddime müstakil olarak daha önce çalışılmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın ulûmu'l-Kur'ân literatürüne katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Klasik ve modern kaynaklardan; günümüzde yazılmış bazı tez ve makalelerden istifade ederek hazırlamış olduğumuz bu çalışmanın önemli olmasının sebeplerini şu

şekilde sıralayabiliriz: Hacimli bir tefsirin mukaddimesi olması, eserin dilinin Arapça olması, müellifinin modern dönemde yaşamış bir âlim olması ve müellifin eserinde birçok tefsirden istifade etmiş olması, literatüre katkı sağlayacak olması. Bunlarla birlikte, çalışmada klasik ve modern döneme ait eserlerden alıntılarının, görüş ve bilgilerin aktarılması okurun alana dair geniş bir bilgiye sahip olmasını sağlayacaktır. Ayrıca çalışma, Herarî'nin ulûmu'l-Kur'ân'a dair bilgiler aktarırken tefsir kısmında bu konuları ne derece uyguladığını incelemesi ve bunu somut örneklerle desteklemesi açısından da önemlidir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Tümevarım yönteminin uygulandığı bu çalışmada konunun birincil kaynağı olan mukaddime, akabinde tefsir kısmı incelenerek müfessirin sözü edilen konular hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Eserin bazı kısımlarında içerisinde yer alan konuların klasik ulûmu'l-Kur'ân eserleriyle karşılaştırması yapılarak müellifin konularla ilgili görüşleri belirlenmiştir. Çalışmada dipnotlar ve kaynakça İsnad Atıf sistemi esas alınarak oluşturulmuştur.

Hazırlamış olduğumuz bu çalışma, toplamda dört bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü giriş mahiyetinde olup, tezin konusu, önemi, amacı, yöntemi, kapsamı ve kaynaklarından söz etmektedir. İkinci bölümde ise kısaca Muhammed Emin el-Herarî'nin hayatı, eserleri, genel olarak tefsiri ve tefsirinin kaynakları hakkında bilgi verilmiş olup mukaddimede yer alan ulûmu'l-Kur'ân konularından bahseden bab başlıkları Herarî'nin eserinde yer verdiği ölçüde incelenmiştir. Müellifte teori ve pratik uyumunun incelenmesi amaçlanan üçüncü bölümün ilk kısmında mukaddimede ele alınan konuların tefsir kısmında ne derece uygulandığı, konularla ilgili ayetler bağlamında tahlil edilmiş olup ikinci kısımda ise mukaddimede ele alınmayan ancak tefsir kısmında müellifin ayetleri açıklarken yer verdiği bazı ulûmu'l-Kur'ân konuları tespit edilerek ilgili ayetler bağlamında açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise araştırmadan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler yer almaktadır.

1.4. Çalışmanın Kaynakları ve Literatür Taraması

Herarî'nin hayatı, eserleri ve tefsiri hakkındaki bilgiler müfessirin kendi eserlerinden, hakkında yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade edilerek oluşturulmuştur. Zübeyir Karataş'ın hazırlamış olduğu *Muhammed Emin el-Hererî'nin Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân Adlı Eseri Bağlamında Kadın Konusuna Yaklaşımı* konulu doktora tezi, Muhammed Asım Özmen'in hazırlamış olduğu *el-Herarî'nin Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân fî Ravâbî ulûmi'l Kur'ân'ında Kırâat Tahlilleri (İsrâ ve Kehf Sureleri Örneği)* konulu yüksek lisans tezi ve Ayşenur Kumaş'ın Herarî'nin hayatını ele alan *Muhammed Emin el-Hererî* adlı yazısı istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Tezimizin ana kaynağı Herarî'nin '*Nüzülü kirâmi'd-dîfân fî sâhati hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhân*' adlı tefsir mukaddimesidir. Bununla birlikte Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, müfessir Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vil fî me'âni't-tenzîl*'i, Mennâ'u'l-Kattân'ın (ö. 1999) *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ından da istifade edilmiştir. Tezin bitime yakın bir aşamasında mukaddimedede bulunan bablardan yarısından fazlasının Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinin mukaddime kısmından alıntılanmış olduğunu tespit ettik; bu sebeple Kurtubî hakkında yazılmış tez ve makalelerden de istifade etmeyi uygun gördük. Ancak bu konuda seçici davranarak hepsinden değil, belli başlılarından istifade ettik. Ramazan Gökmen'in hazırlamış olduğu *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri* adlı yüksek lisans tezi, Nefîse Efe (Karaca)'nın *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı* adlı doktora tezi ve Mehmet Demirci'nin hazırlamış olduğu, *Kurtubi'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* konulu doktora tezi istifade ettiğimiz tezler arasında yer almaktadır.

Bunların yanı sıra mukaddimedede yer alan ulûmu'l-Kur'ân konularına temas ederken, yer yer klasik ve modern dönemde yazılmış müstakil ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden de istifade edilmiştir. Bunlar; Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Subhi Sâlih'in (ö. 1986) *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı ve Mennâ'u'l-Kattân'ın (ö. 1999) *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*'ıdır. Herarî'nin mukaddimedede daha çok rivayete dayalı bir üslup

benimsemesinden dolayı yer yer Hz. Peygamber'den (s.a.s.) hadisler zikrettiği görülmektedir. Bu kısımlarda ise hadis kaynaklarına başvurulmuştur.

Tezimizde Herarî'nin *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbî ulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsirine müracaat ettiğimizden dolayı onun tefsirinde atıfta bulunduğu birincil tefsir kaynaklarına da gerektiğinde başvurulmuş, karşılaştırma sırasında doğal olarak onlardan da istifade edilmiştir.

BÖLÜM II

HERARÎ'NİN TEFSİR MUKADDİMESİNDE ULÛMU'L-KUR'ÂN

2.1. Muhammed Emin el-Herârî'nin Kısaca Hayatı

Tam adı Muhammed Emîn b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan Ebû Yâsîn el-'Urmî el-Alevî, el-Etiyûbî, el-Herârî, el-Kerrî, el-Buveytî, es-Selefi, es-Suûdî olan Muhammed Emin el-Herârî bugünkü Etiyopya'nın Buveytıye köyünün Herar bölgesinde, Hicrî 1348/Miladi 1930 yılında dünyaya gelmiştir.¹ Babasının yanında ilim hayatına başlamış ve altı yaşında Kur'ân'ı ezberlemiştir. Daha sonra Eşârî akaidine dair eserler okumuş, Ahmet el-Merzûkî'nin *Akîdetü'l 'Avâm*'ını, Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin *Suğra, Suğrâ's-Suğrâ, Kubrâ ve Kubrâ el-Kubrâ*'sını ezberlemiştir. Aynı zamanda kendi beldesinde bulunan Şâfiî alimlerden, Şâfiî fihhına dair muhtasar metinler okuduğu ve bu eserleri ezberlediği de bilinmektedir.²

Daha sonra zamanın Sibeveyhi olarak isimlendirilen Ebû Muhammed Mûsa b. Muhammed ed-Deylî³den ilim tahsil etmek üzere yolculuğa çıkmıştır. Herârî'nin nahiv ilminde yeteneğini gören Musa ed-Deylî, *el-Ecrûmiyye, el-Ezheriyye, Mulhatü'l-İ'râb, Keşfü'n-Nikâb, Katru'n-Nedâ, Mücîbu'n-Nidâ* gibi nahiv kitaplarını kendisine okutmuştur. Daha sonra sarf, belâgat, aruz ve mantık alanına dair birçok eser

¹ el-Herârî, Muhammed el-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-'Urmî el-Alevî, *Mukaddimetu't-tefsîr el-musemmâ nuzule kirâmî'd-difân fî sâhati hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhân*, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2003), s.6.

² el-Herârî, a.g.e., s.6.

³ Servet Demirbaş, *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân fî Ravâbî Ulûmi'l-Kur'ân'da Tefsîr Yöntemi (Âl-i İmrân Suresi Örneği)*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), s.34; Muhammed Âsım Özmen, *el-Herârî'nin Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân fî Ravâbî Ulûmi'l-Kur'ân'ında Kırâat Tahlilleri (İsrâ ve Kehf Sureleri Örneği)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsîr Bilim Dalı, 2020), s.17; Ayşenur Kumaş, "Muhammed Emin el-HERERÎ (1348-1441/1930-2019)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/2 (Aralık 2019), 189-192.

okuyan Herarî, nahivde İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*'sini, mantık ilminde el-Ahdarî'nin (ö. 983/1575-76) *es-Süllem*'i ile yine aynı alimin belagat alanında kaleme almış olduğu *el-Cevherü'l-meknûn fî (sadeî) selâseti fûnûn* adlı eserlerini ezberlemiştir.⁴

Herarî küçüklüğünden itibaren günde genel olarak dört saat uyur, kalan vaktini eser telifine ve ezberlerini tamamlamaya ayırırdı. Herarî ilim yolculuklarından birini, müfessir İbrâhim b. Yâsin el-Mâcîti'nin yanına yapmış, ondan Kur'ân tefsirinin tamamını okumuştur. Daha sonra fıkıhla ilgili eserler okuduğu meşhur fıkıhçı Yusuf b. Osman el-Varakî'nin yanına ilim tahsili için gitmiştir. Yine benzer bir yolculuğu sahih-i Buharî ve Sahîh-i Müslim kitaplarını okumak üzere Ahmed b. İbrâhim el-Kerrî'nin bulunduğu yere yapmıştır. Herarî başka bir kısım alimlerden *Sünen-i Erba'a* ve *el-Muvatta'* gibi eserleri okumuş ve ders okuduğu hocalarından icazet almıştır.

Herarî hicrî 1398/miladi 1978 yılında Mekke-i Mükerrreme'ye hicret etmiştir. Hicret etmesinin sebebi ise, bölgede bulunan komünistlerin kendisini öldürme kararı alması ve bunun üzerine Herarî'nin komünistlere karşı el-Urûmiyye İslâm Cephesini kurmasıdır. Komünistlerin kuşatmasından Allah'ın yardımı ve inayeti ile kurtulan Herarî, Mekke'ye hicret ederek orada Mescid-i Haram'da dersler vermeye başlamıştır.⁵ Vefat ettiği hicrî 1441/miladi 2019 senesine kadar gündüzleri etrafında oluşan ders halkalarında yer alanlara çeşitli ilim dallarında dair dersler vermiş, geceleri ise eserlerini telif ile meşgul olmuştur.⁶

2.2. Herarî'nin *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân* Adlı Tefsiri

Müfessirlerin, tefsirlerinin mukaddime kısımlarında bazı ulûmu'l-Kur'ân bilgilerine yer vermeleri hicri III. asır itibariyle karşımıza çıkmaktadır. Bunun ilk örneği Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) Kur'ân'ın filolojik yorumuna dair yazmış olduğu *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseridir.⁷ Yine bu uygulamayı, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310) *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde de

⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.7.

⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 15.

⁶ el-Herarî, *a.g.e.*, s.7-9.

⁷ Âdem Yerinde, "Mecâzü'l-Kur'ân", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 28/225-227.

görmekteyiz. Taberî, tefsirinin mukaddimesinde; Kur'ân'ın dili, tefsiri, te'vîli, yedi harf, re'y ile tefsir, Kur'ân'ı tefsir eden sahabiler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı tefsiri, garîbü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın isimleri, sureleri ve ayetleri gibi Kur'ân ilimlerine dair konuları ele almıştır.⁸

Tefsirini her ne kadar modern dönemde yazmış olsa da Herarî'nin hacimli eserinde geleneği takip eden bir yöntem izlemiş olduğu görülmektedir. Bunu daha iyi anlamak için Herarî'nin ayetleri tefsir ederken izlemiş olduğu adımlardan kısaca bahsetmek açıklayıcı olacaktır. Herarî ele aldığı surenin tefsirine geçmeden önce ilk olarak Mekkî-Medenî bilgisi vermekte, surenin kaç ayet, kaç kelime ve kaç harften oluştuğunu belirtmektedir.⁹ Daha sonra varsa eğer surenin faziletine dair rivayetleri zikretmekte, surede bulunan nâsîh ve mensûh ayetlere dair bilgiler vermektedir.¹⁰ Ardından Münasebet başlığı altında surenin önceki sureyle olan ilişkisini açıklamaktadır. Konu bütünlüğü olan ayetleri birlikte ele alarak tefsirini yapmaktadır. Örneğin; Mü'minûn suresinin tefsirinde ilk 30 ayeti, aralarında konu bütünlüğü olduğu için birlikte ele alarak tefsirini yapmıştır.¹¹ Surelerin tefsirine giriş kısmında, surenin önceki surelerle olan münasebetini açıklarken, ayetlerin tefsirine geçtiğinde ise ayetler arasındaki münasebetten bahsetmektedir.¹² Eğer varsa ayetlerin sebebi nüzulü hakkında bilgi vererek¹³ ayetlerin kıraat vecihlerine ilişkin rivayetleri aktarır. Kıraat rivayetlerine de yer veren Herarî ayetlerin irabı üzerinde durarak kelimelerin nahiv ve sarf yönünden analizini yapar.¹⁴ Belâgat ilmi açısından donanımlı olmasının doğal bir sonucu olarak ayetlerin tefsirinde "belâgat" başlığı açarak zaman zaman bu ilmin inceliklerinden bahsettiği görülmektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere Herarî tefsirinde ulûmu'l-Kur'ân konularını adeta uygulamalı olarak ele alarak ayetleri açıklamaktadır. Mukaddimesi her ne kadar bu ilme dair tüm başlıkları kapsamasa da mukaddimedede ele aldığı birçok başlığın pratikte uygulanmış

⁸ Geniş bilgi için bkz; Bayrakçı, Nizamettin. *Taberî Tefsir Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), s. 70.

⁹ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 4, s. 166; c. 19, s. 7; c.9, s. 205; c.24, s.470.

¹⁰ el-Herarî, *a.g.e.*, c.19, s. 7-8.

¹¹ el-Herarî, *a.g.e.*, c.19, s. 10-11-12.

¹² el-Herarî, *a.g.e.*, c. 4, s. 169; c.9, s. 207-209; c.19, s. 11-13; c. 24, s.474-475.

¹³ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 4, s. 169-170; c.19, s. 13; c. 24, s. 475-476.

¹⁴ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 4, s. 186-194; c. 9, s. 231-246; c.19, s. 53; c. 24, s. 504-517.

¹⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 4, s. 194-195; c. 9, s. 246-247; c. 19, s. 58-61; c. 24, s. 518-519.

halini tefsirinde görmemiz mümkündür. Herarî'nin, tefsirini modern dönemde yazmasına rağmen geleneği takip ettiğini söyleyebiliriz. Hacimli bir tefsir olmasına rağmen birçok görüş, rivayet ve başlık, farklı tefsir kaynaklarından istifade edilerek aktarılmıştır. Müellifin, eserinde bu görüş ve rivayetlere aralarında tercihte bulunarak yer verdiği görülmektedir.

Herarî'nin birçok müfessirin eserinden istifade etmesi bir yönden okuyucu için olumludur. Zira bu, okuyucuya bir surenin veya bir ayetin tefsirini incelerken tefsir literatürüne dair geniş bir bilgi birikimi ile karşılaşma; geçmiş müfessirler ve eserlerine dair bilgi sahibi olma, onların görüşlerinin ne yönde olduğunu anlama imkânı verir.

Herarî, istifade etmiş olduğu müellifleri ve onların eserlerinden yaptığı nakilleri, tefsirinde birkaç şekilde göstermektedir. İlk olarak, dipnotta hangi eserden alıntı yaptığını belirtmektedir. Herarî bunu yaparken dipnotta, eserin yazarına dair veya eserin hangi sayfasından alıntı yaptığını dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Örneğin sadece yazarın ismini zikretmiş ve dipnotta *el-Merâğî*,¹⁶ eş-Şevkânî, el-Beyzâvî gibi isimlere yer vermiştir. Yahut sadece kitap ismi zikretmiştir. Örneğin; *Rûhu'l-beyân*, *Bahru'l-muhît*, *Zâdü'l-mesîr*¹⁷ gibi ifadeler kullanmıştır. İkinci olarak ise, satır aralarında ya müellif ismi yahut kitap ismini parantez içerisinde zikretmekle yetinmiştir. Üçüncüsü ise; örneğin “Ebû Hayyan dedi ki”¹⁸ gibi ifadeler kullanarak, direkt olarak müfessirin adını zikretmiştir. Herarî'nin dipnot veya parantez içinde gösterdiği alıntıları ilgili eserlerden doğrudan aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ilgili bölüm kopyala yapıştır yöntemiyle aktarılmıştır. Bu durum, müellifin, klasik dönemde yaşayan bir müellif gibi hareket ettiğini, modern dönemde yaygınlaşan kaynak gösterme yöntemine alışık olmadığını göstermektedir.

Herarî'nin tefsirinde istifade etmiş olduğu müfessirler ve eserleri şu şekilde sıralanabilir:

- a) Taberî'nin (ö.310/923) *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*'ı
- b) Nehhâs'ın (ö.338/950) *Î'râbu'l-Kur'ân*'ı.
- c) Şerif er-Radî'nin (ö.406/1015) *Telhîsu'l-beyân fî mecâzâtî'l-Kur'ân*'ı.

¹⁶ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 2, s.146; c.7, s. 93; c. 16, s. 284.

¹⁷ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 2, s.147; c.7, s. 96; c.16, s. 303.

¹⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 2, s. 152.

- d) Nisâbü'rî'nin (ö.468/1076) *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı.
- e) Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*'i.
- f) Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*'i.
- g) Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihü'l-gayb*'ı.
- h) Ukberî'nin (ö.616/1219) *İ'râbü'l-Kur'ân (İmlâ'ü mâ menne bihi'r-rahmân min vücûhi'l-i'râb ve'l-kırâ'ât fî cemâ'il-Kur'ân)*'ı.
- i) Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı.
- j) Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i.
- k) Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö.710/1310) *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*'i.
- l) Hâzin'in (ö.741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*'i.
- m) Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö.745/1344) *el-Bahru'l-muhî't*'i.
- n) Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî'nin (ö.770/1368-69) *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*'si.
- o) İbn Kesîr'in (ö.774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i,
- p) Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*'ı.
- q) Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö.VIII. [XIV.] yüzyılın başları) *Merâhu'l-ervâh*'i.¹⁹
- r) Süyûtî'nin (ö.911/1505) *et-Tahbîr fî 'ulûmi't-tefsîr ve Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*'ü.
- s) Zekeriyya el-Ensârî'nin (ö.926/1520) *Fethu'r-Rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fî'l-Kur'ân*'ı.
- t) Ebüssuûd Efendi'nin (ö.982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*'i.
- u) İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ı.
- v) Cemel ismiyle meşhur alim el-Ezherî'nin (ö.1204/1790) *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi tavzîhi tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafîyye* adlı eseri.
- w) Sâvî'nin (ö.1241/1825)²⁰ *Hâşiyetü's-sâvî 'alâ tefsîri'l-Celâleyn*'i.

¹⁹ Demirkaya, Kenan. “Merâhu'l-Ervâh”, *DİA*, (Ankara: TDV, 2004), 29/165-166.

²⁰ Halvetiyye'den, Derdîriyye tarikatının Sâviyye kolunun kurucusu, Mısırlı mutasavvıf ve fakih. Detaylı bilgi için bkz. Ceylan, Semih. “Sâvî”, *DİA*, (İstanbul: TDV, 2009), 36/201-202.

- x) Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *Fethu'l-Kadîr el-câmi 'beyne fenneyi'r-rivâye ve 'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr'i*,²¹
- y) Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin (1883-1952) *Tefsîru'l-Merâğî*'si.
- z) Ahmed Muhammed Şâkir'in (1892-1958) *Umdetü't-tefsîr ani'l-hâfız İbn Kesîr* adlı eseri.

Tefsirin geneline baktığımızda Herarî'nin daha ziyade Hâzin, Ebû Hayyân el-Endelüsî, İsmail Hakkı Bursevî, Şevkânî ve Merâğî'nin eserlerinden nakillerde bulunduğu görülmektedir. Herarî'nin ayetlerin tefsirinde dil ile alakalı hususlarda daha çok Zemahşerî ve Şevkânî'den nakiller yaptığı görülmektedir.

Münasebet konusunda yapmış olduğu açıklamalarda daha çok *el-Bahru'l muhît*²² adlı tefsir ve Merâğî tefsirinden²³ alıntılara yer verdiğini görmekteyiz. Yine kıraatle alakalı açıklamalarda *el-Bahru'l-muhît*'i ve bazı yerlerde ise Şevkânî'yi kaynak göstermektedir.²⁴ Ayetlerin işarî tefsirini de yapan Herarî bu kısımlarda daha çok *Rûhu'l-beyân*'dan nakiller yapmaktadır.²⁵ Örneğin İsrâ suresinin 7. ayetini²⁶ tefsir ederken “ihsan” kökünden gelen أحسن kelimesinin iki kere, “isâe” den gelen أساء kelimesinin bir kere tekrar edilmesinin hikmetini -işaret ehline atıfla- Allah'ın rahmet tarafının azap tarafına galip gelmesi şeklinde açıklamaktadır.²⁷ Ayetlerin sebab-i nüzulleri hakkında Suyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl* adlı eserine atıfta bulunmakla beraber, Şevkânî'den de alıntılar yaptığı görülmektedir.

Herarî'nin diğer kaynaklara nazaran daha fazla alıntı yapmış olduğu eserler hakkında detaya girmeden kısa bir bilgilendirme yapmayı uygun gördük. Bunu yaparken amacımız; çeşitli tefsir kaynaklarının bu eserde, müellifin tefsirlerden yararlanırken takip ettiği metodu incelemektir. Bunun yanı sıra müellifin çoğunlukla rivayet

²¹ Hidayet Aydar, *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri*, (İstanbul: Yeni Zaman Yay., 2014), 3/265-303.

²² el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 16, s. 8; c. 5, s. 375; c. 8, s. 190; c. 14, s. 320; c. 14, s. 334.

²³ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 14, s. 159; c. 14, s. 319-320; c. 14, s. 334; c. 29, s.91.

²⁴ el-Herarî, *a.g.e.*, 16/20-21-22.

²⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, 16/25.

²⁶ İsrâ; 17/7. ﴿إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ﴾ “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz.”

²⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Tenvîru'l-ezhân min tefsîri rûhi'l-beyân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1988), c.2, s. 332-333.

metodunu benimsemiş olması sebebiyle, kaynaklarından istifade ederken yine aynı yöntemi kullanıp kullanmadığı hususu bizim için önem arz etmektedir.

Herarî'nin kaynakları arasında Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl* adlı tefsir eseri bulunmaktadır. Tefsîrû'l-Hâzin olarak da bilinen ve aynı zamanda giriş kısmında Kur'ân ilimlerine dair bir mukaddimenin bulunduğu bu tefsire Herarî atıfta bulunmuştur. Yine mukaddimede, surelerin faziletine dair bilgilere yer verdiği kısmı Hâzin tefsirinin mukaddimesinden naklettiği görülmektedir. Örneğin Mü'minûn suresinde, surenin faziletine dair giriş kısmında hadis zikretmiş olup dipnotta bu kısmı Hâzin tefsirinden nakletmiş olduğu görülmektedir.²⁸

Herarî'nin, ayetlerin îrab yönünden tahlilinde kaynaklarda daha çok nahvî-edebî tefsir olarak nitelendirilen²⁹ Endülüslü müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît* adlı tefsirinden istifade ettiğini görmekteyiz. Kıraat farklılıklarının anlamı nasıl etkilediği hususunda yaptığı açıklamalarda da yine bu tefsirden istifade ettiği görülmektedir.

Herarî'nin Kur'ân ayetlerinin işarî yönden tefsirini yaparken istifade etmiş olduğu kaynak İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân* tefsiridir. İşarî tefsirler kapsamında değerlendirilen *Rûhu'l-beyân*'da çokça hadis nakledildiği ancak bu hadislerin çoğu sahih olsa da aralarında sahih olmayan hadislerin de var olduğu belirtilmektedir.³⁰ Aynı durum Herarî'de de söz konusu olup, müellif hadisleri zikrederken bazı yerlerde sıhhat derecesine dair açıklama yapmış, bazı yerlerde ise yapmamıştır. Herarî tefsirinde istifade ettiği kaynaklarda, hadislerin sıhhat derecesine dair yapılan bir açıklama varsa onu direkt olarak almıştır. Örneğin Herarî, Kur'ân'ın faziletine dair değerlendirmelerde bulunurken bazı hadisler zikretmiş,³¹ sonunda da Tirmizî'nin tahriçlerine yer vermiştir.³² Hâzin tefsirinden iktibas ettiği Tirmizî tahricine göre, bu hadisler arasında sahih ve hasen sahih hadisler olduğu gibi senedi sahih olmayan³³ rivayetler de bulunmaktadır.

²⁸ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 19, s. 7.

²⁹ Hidayet Aydar, *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri*, 2/243-251.

³⁰ Hidayet Aydar, *a.g.e.*, 3/103-124.

³¹ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.20.

³² el-Herarî, *a.g.e.*, s.20.

³³ el-Herarî, *a.g.e.*, s.23.

Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin (ö. 1952) *Tefsîru 'l-Merâğî*'si de Herarî'nin kaynakları arasında yer almaktadır. Bu tefsir aslında İçtimaî-Edebî tefsir olarak literatürde yer almaktadır. Öncüleri ise Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rızâ (ö. 1935)'dir. Merâğî'nin kaynaklarına baktığımızda ise Taberî'nin *Câmiu 'l-beyân*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu 'l-gayb*'ı ve Âlûsî'nin *Rûhu 'l-me'ânî*'si görülmektedir.³⁴ Merâğî'nin tefsirinde bazı ayetlerde zikredilen mûcizevî olayların maddî olarak yorumlandığı görülmektedir. Herarî'nin Merâğî'den alıntı yaptığını göz önünde bulundurduğumuzda, bu hususta Herarî'nin görüşünü tespitin önemi ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, Merâğî, Fîl suresinin tefsirinde sürü halindeki(:Ebâbil) kuşların taşıdıkları taşlarda hastalık olduğu şeklinde tefsir etmiştir ve tefsirinde iki görüş zikrederek; ilkinin taşa bulunan hastalık, ikincisinin ise kuşlarda bulunan hastalık olduğunu söylemiştir.³⁵ Herarî'nin tefsirinde ise Merâğî'den bu hususta görüş nakletmediği görülmektedir.³⁶ Bir diğer örnek ise, Bakara suresi 50. ayetin tefsirinde,³⁷ Herarî'nin *Rûhu 'l-beyân* tefsirinden alıntı yaptığı³⁸ ve bu vakıanın Allah'ın İsrailoğullarına göndermiş olduğu ve inanılması gereken büyük bir mûcize olduğu şeklinde açıkladığı görülmektedir.

Zaman zaman Herarî, Merâğî tefsirini kaynak olarak kullansa da bu ayetin tefsirinde aynı tutumu benimsememiştir. Zira anlaşılan Herarî, Kızıldeniz'in yarılmasını bir mucize değil de bir med-cezir olayı gibi yorumlayan³⁹ Merâğî'nin bu görüşüne katılmamaktadır.⁴⁰ Sonuç olarak Herarî'nin alıntı yapmış olduğu eserlerde hassas davrandığı, her görüşü ve yorumu tefsirine aktarmadığı dikkat çekmektedir.

Herarî'nin tefsirinde kendi yorumlarından ziyade atıfta bulunduğu kaynaklardan naklettiği yorumların ve görüşlerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Ancak bu durum, müellifin bir sistemi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü zaman zaman kendi görüş ve

³⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Merâğî Ahmed Mustafa", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2004), 29/163-164.

³⁵ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru 'l-Merâğî*, (Mısır: Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 30/243.

³⁶ el-Herarî, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-rayhân*, 32/335.

³⁷ "Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavunun adamlarını da gözünüzün önünde denizde boğduk." Bakara, 2/50.

³⁸ el-Herarî, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-rayhân*, 1/379-381.

³⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Merâğî Ahmed Mustafa", *DİA*, 29/163-164.

⁴⁰ el-Herarî, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-rayhân*, 1/383.

inanişına ters düşen yorumları eleştirdiği, bazen de kendi görüşüne yakın olan tefsirlerden nakillerde bulunduğu görölmektedir.

2.3. Herarî'nin Tefsir Mukaddimesi

Kur'ân'ı Kerîm'in anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla oluşan Kur'ân ilimlerinden pek çoğunu bir araya getiren ve günümüze ulaşan eserlerin başında İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri gelmektedir. Eser, Kur'ân ilimlerini ayrı ayrı ele alıp inceleyen, bu alana dair erken dönemde yazılmış kapsamlı bir eser olarak görölmektedir.⁴¹ Erken dönemlerde ortaya çıkan bu ilim, tarihi süreç içinde alimler tarafından çeşitli konu başlıkları ile zenginleştirilmiş, çeşitlenerek ve gelişerek günümüze ulaşmıştır.

Herarî ise tefsirini yazmayı tamamladıktan sonra çeşitli Kur'ân ilimlerini ihtiva eden mukaddimesini kaleme alarak, bu alana dair bazı konuları ele almıştır. Tam adı *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fi ravâbi ulûmi'l-Kur'ân olan* bu tefsir toplamda 33 ciltten oluşmaktadır. Tefsirinin 33. cildini oluşturan mukaddime 30 bab başlığı bulunmakta olup 163 sayfadan ibarettir. Müfessir tefsirine başlamadan önce giriş mahiyetinde, Kur'ân ilimlerine dair belli başlı konuları mukaddime kısmında vermektedir. Eserin yazılış amacını ve eserin hangi konuları ihtiva ettiğini belirtmektedir.

Muhammed Emin el-Herarî'nin tefsir mukaddimesi onun hayatı ve eserleri hakkında bilgilerle başlar. Bu bilgiler, Dr. Hâşim b. Muhammed Ali Mehdî tarafından derlenerek hazırlanmıştır.⁴² Herarî'nin, mukaddimesini Kur'ân ilimlerine tahsis etmesi ile tefsirin genelinde Kur'ân ilimlerini uygulamalı olarak birbirini bütünlemektedir. Adeta o, tefsire başlamadan önce okuyucuyu Kur'ân İlimleri konusunda bilgilendirmiştir. Öte yandan Herarî mukaddimesini; tefsirini okuyanlar için bir anahtar mesabesinde görmekte, yine tefsirini denize, mukaddimesini de bu denizde gezinmek için kullanılan bir kayığa benzetmektedir.⁴³

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Prof. Dr. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2019, s.112-129.; Demirci, Muhsin, *Arapça Tefsir Usûlü Literatürü*, (İstanbul: İFAV Yay., 2019), s. 240.

⁴² el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.5.

⁴³ el-Herarî, *a.g.e.*, s.19.

Mukaddimede ulûmu'l-Kur'ân konuları 30 ana başlık altında toplanmış olup bunlar, müellifin Kur'ân ilimleri arasından seçtiği konu başlıklarıdır. Sıralamada belirli bir düzen veya sınıflandırma gözetilmediği anlaşılan bu başlıklar; Kur'ân'ın tarifi, tefsiri, Kur'ân'ın tarihi ve ana ulûmu'l-Kur'ân konularına dair bablardan oluşmaktadır. Herarî tefsirinde olduğu gibi mukaddimede de bazı kaynaklardan istifade etmiştir. Bu kaynakların en dikkat çekenini Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ıdır. Bununla birlikte Hâzin'in (ö.741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni-tenzîl*'i ve Mennâ'u'l-Kattân'ın (ö. 1999) *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*'ı da Herarî'nin istifade ettiği kaynaklar arasındadır.

Mukaddimede tespitlerimize göre toplam 76 hadis zikredilmiş olup, bunlardan 14 tanesinin sahihliğine dair kayıt düşülmüştür. Bu hadislerin 58 tanesinin ravisi zikredilmiş, 18 tanesinin ravisi zikredilmemiştir. Bunlara ek olarak hadislerden 12 tanesinin senetli bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Genel olarak başlıkların çok detaylandırılmadığı, ulûmu'l-Kur'ân konularının hepsine değil, yalnızca bazılarında yer verildiği, dilinin anlaşılır olduğu ve çoğu başlıklarda yalnızca hadislerin zikredildiğini söylemek mümkündür.

Mukaddimede yer verilen konu başlıklarına gelince onlar sırasıyla şu şekildedir:

- i. Kur'ân'ın fazileti, okunuşu, öğrenilmesi ve öğretilmesi.⁴⁴
- ii. Kur'ân'ın nasıl okunacağı, mekruh ve haram görülen okuyuşlar ve ihtilafli hususlar.⁴⁵
- iii. Kur'ân ehline riyâ ve benzeri hususlarda uyarılar.⁴⁶
- iv. Kur'ân'ı ezbere bilenlere lazım olan ve ihmal edilmemesi gereken hususlar.⁴⁷
- v. Kur'ân'ın irâbını öğrenmeye teşvik eden ve Kur'ân'ı irabına uygun bir şekilde okuma ile ilgili gelen rivâyetler.
- vi. Kur'ân'ın tefsiri ve tefsir ehlinin fazileti hakkında rivâyetler.⁴⁸
- vii. Tefsirin başlangıcı ve durumunun beyânı.⁴⁹

⁴⁴ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 21-24. Bu başlık için yazar dipnotta Hâzin'in *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni-tenzîl* (*Tefsîrü'l-Hâzin*) eserini kaynak olarak göstermektedir.

⁴⁵ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, 25-29. Bu başlık için yazar dipnotta Kurtubî'yi kaynak olarak göstermiştir.

⁴⁶ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 30-33.

⁴⁷ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 34-38.

⁴⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁴⁹ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 46-45.

- viii. Kur'ân'ı re'y ile tefsir etme ve buna cür'et etme ile alakalı uyarılar ve müfessirlerin mertebeleri.⁵⁰
- ix. Kur'ân'ı hıfz edenler hakkında varid olan rivayetler.⁵¹
- x. Kur'ân okuyan ve onu ezberleyenlerin Kur'ân'a hürmet noktasında yapması gerekenler.⁵²
- xi. Kur'ân'ın Sünnet ile açıklanması.⁵³
- xii. Kur'ân'ın öğrenilmesi, mana ve maksadının kavranması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin öğrenilmesi.⁵⁴
- xiii. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "*Şüphesiz bu Kur'ân Yedi Harf üzerine nazil olmuştur.*" hadisinin anlamı.⁵⁵
- xiv. Kur'ân'ın cem'i, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı yeniden yazdırmasının sebebi ve şahsi Mushaf'ların yakılması. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Kur'ân'ı ezbere bilen sahabiler.⁵⁶
- xv. Sure ve ayetlerin tertibi.⁵⁷
- xvi. Kur'ân'daki ayet, kelime ve harflerin sayısı.⁵⁸
- xvii. Kur'ân'daki cüzler, hizbler.⁵⁹
- xviii. Mushaf yazımında Kur'ân ayetlerinin onarlı ve beşerli gruplara bölünmeleri ve âyetlerin harekelenmesi.⁶⁰
- xix. Kur'ân'a ilk kez nokta, hareke, şedde, uzatma işareti, hemze işaretlerini koyan kişi ile nahvi ilk ortaya koyan kişi.⁶¹
- xx. Kur'ân'daki harflerin sayısı.⁶²
- xxi. Kur'ân, sure, kelime ve harf kavramlarının manası.⁶³
- xxii. Nesih manası (kısımları, şartları, nâsîh ve mensûh) ve neshi inkar edenlere reddiye.⁶⁴

⁵⁰ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 48-55.

⁵¹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 56.

⁵² el-Herârî, *a.g.e.*, s. 57-65.

⁵³ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁵⁴ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 68-70.

⁵⁵ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 71-82.

⁵⁶ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 83-91.

⁵⁷ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 92-98.

⁵⁸ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁵⁹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 101-103.

⁶⁰ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁶¹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 106-108.

⁶² el-Herârî, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁶³ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 111-115.

⁶⁴ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 116-122.

- xxiii. Nesih yönünden surelerin değerlendirilmesi.⁶⁵
- xxiv. Seyf ayeti.⁶⁶
- xxv. Esbâb-ı Nüzül'e dair kurallar.⁶⁷
- xxvi. Kur'ân ve Kur'ân surelerinin faziletine dair rivayetlerin kritiği.⁶⁸
- xxvii. Kur'ân'da hata arayan ve buna şiiirden delil gösterme çabasına girenlerle Hz. Osman Mushafında eksiklik, fazlalık olduğu iddiasında bulunanlara reddiye.⁶⁹
- xxviii. Kur'ân'da Arapçanın dışında kelimelerin var olup olmadığı konusu.⁷⁰
- xxix. Kur'ân'ın i'câzına dair bazı incelikler.⁷¹
- xxx. Mucizelerin taksimi.⁷²

Sıralamış olduğumuz bu başlıklar, mukaddimede geçen sıralamadır ve herhangi bir düzen içerisinde zikredilmemiş olduğu görülmektedir. Ancak mukaddimenin dağınık halde bulunan başlıklarını, belirlemiş olduğumuz alt başlıklar içerisinde zikrederek konu bütünlüğünü sağlamaya çalıştık.

2.3.1. Mukaddimenin Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründeki Yeri

Herarî'nin mukaddimesini tahlil ederken literatürde onu nereye konumlandırmamız gerektiği hususuna da cevap bulmaya çalışacağız. Eseri diğer Kur'ân ilimleri eserlerinden ayrı düşünmek pek mümkün değildir. Nitekim yer yer rivayete dayalı olması hasebiyle mukaddimede geçmiş kaynaklardan da bilgi aktarımı mevcuttur. Bu sebeple, zaman zaman geçmiş dönemlere ait bazı kaynaklarla karşılaştırması yapılacaktır. Bu eserlerden biri Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı diğeri ise Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ıdır. Bu eserlere bakıldığında, ele alınan konuların hacim ve içerik yönünden mukaddimede ele alınanlara nispetle çok daha fazla olduğu görülmektedir.⁷³

⁶⁵ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁶⁶ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 125-128.

⁶⁷ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 129-131.

⁶⁸ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 132-135.

⁶⁹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 136-142.

⁷⁰ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 143-145.

⁷¹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 146-149.

⁷² el-Herârî, *a.g.e.*, s. 150-159.

⁷³ Abdülhamit Birışık, "Ulûmü'l-Kur'ân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42/134; Hekim Tay, "Tarihi Süreçte Ulûmü'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü", Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/1 (2019): 123-146.

Zerkeşi'nin ifade ettiği üzere, Kur'ân ilimlerine dair kendinden önceki alimler tarafından Kur'ân İlimlerine dair böyle kapsamlı bir eser ortaya konmamıştır.⁷⁴ Zerkeşi ulûmu'l-Kur'ân konularını kırk yedi ana başlık altında toplayarak eserini oluşturmuştur.⁷⁵ Daha sonra gelen Süyûtî *Mecma'u'l-bahreyn ve matla'u'l-bedreyn* adlı tefsirine mukaddime olarak yazdığı *el-İtkan* adlı kapsamlı eserini seksen başlık altında toplamıştır. Zerkeşi'nin *el-Burhân*'ını örnek alarak yazdığı bu eserle o, daha kapsamlı ve daha detaylı bir eser ortaya koymayı amaçlamıştır.⁷⁶ Herarî'nin mukaddimesi yazıldığı dönem esas alındığında günümüz ulûmu'l-Kur'ân eserleri içerisinde sayılmaktadır. Mukaddime konuların daha çok hadisler ışığında ele alınmış olduğu, hatta yer yer bazı başlıkların izahında müellifin yalnızca hadisleri zikretmekle yetindiği dikkat çekmektedir.⁷⁷ Kur'ân ilimlerinin ise belli başlı başlıklarını zikrettiği görülmektedir. Örneğin; nâsîh ve mensûh, esbâb-ı nüzul, i'câzu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın kıraati, yedi harf ve Kur'ân'ın tarihi gibi konular mukaddime yer almaktadır. Geri kalan konular ise genel olarak Kur'ân'ın faziletine dair hadisleri yahut bilgileri kapsamaktadır.

Günümüz ulûmu'l-Kur'ân eserlerine baktığımızda ise örneğin Subhi es-Sâlih (1926-1986)'in *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*⁷⁸ ve Menna Halil el-Kattân (1925-1999)'nın *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinde, ulûmu'l-Kur'ân konularından ancak bazılarına yer verdikleri görülmektedir. Subhi es-Sâlih konuları; Kur'ân ve Vahiy, Kur'ân Tarihi, Kur'ân İlimleri, Tefsir ve İ'caz olmak üzere dört bab başlığı altında zikrederek, her babın altında konuları fasıllara ayırarak izah etmiştir.⁷⁹ Eserde hem klasik hem de modern yöntem bir arada kullanılmış olup ders kitabı niteliğinde bir eserdir. Konular kısa ve öz bir biçimde aktarılmıştır.⁸⁰ Bu yönden Herarî'nin mukaddimesine benzer olduğu söylenebilir. Ancak mukaddime rivayet eksenli bir yöntem benimsendiği için akademik olarak yeterli izahlar yoktur.

⁷⁴ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebü'l Fadl ed-Dimyâtî, (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006) s.18.

⁷⁵ ez-Zerkeşi, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁷⁶ Mehmet Ali Sarı, "el-İtkân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) c. 23, s. 464.

⁷⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.20, 25, 30.

⁷⁸ Sakin Taş, *Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Subhi es-Sâlih'in "Mebâhis" Adlı Eseri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015)

⁷⁹ Subhi Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1977) s. 367-381.

⁸⁰ Sakin Taş, "Subhi es-Sâlih'in "Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Değeri". *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı II*, s.275.

Subhi es-Sâlih ile aynı dönemde yaşamış olan Mennâ‘ Halil el-Kattân ise yine aynı isimle kaleme aldığı *Mebâhis fî ulûmi‘l-Kur‘ân* adlı eserinde, ulûmu‘l-Kur‘ân konularını yirmi beş başlık altında toplamıştır. Kendisinden önce gelen Zerkeşî ve Suyûtî’nin eserlerinden faydalandığı, yer yer Suyûtî’den direkt alıntılar yaptığı ve eserde hadislere çokça yer verdiği gözlenmiştir.⁸¹ Eserde; ilmin tarifi, Kur‘ân, vahiy, mekkî-medenî, ilk inen ve son inen ayetlerin bilinmesi, esbâb-ı nüzûl, Kur‘ân‘ın cemi‘ ve tertibi gibi başlıklara yer vermiştir.⁸² Herarî‘ye baktığımızda onun eseri her ne kadar konuları açısından müstakil ulûmu‘l-Kur‘ân eserleri ile kıyaslansa da mukaddimeyi tefsirine giriş olarak yazmış olduğu için diğer müstakil eserlerden içerik olarak farklılık göstermektedir.

Taberî ile başlayan tefsire yazılan mukaddime yazma geleneği sonraki dönemlerde de sürdürülmüş olup, Herarî’nin kaynakları arasında da yer alan bazı tefsir eserlerinin mukaddimelerinde ulûmu‘l-Kur‘ân konularının izah edildiğini görmek mümkündür. Bunlara İbn Atiyye el Endelüsî’nin (ö. 541/1147) *el-Muharrarü‘l-vecîz fî tefsîri‘l-Kitâbi‘l-azîz* adlı tefsiri ile Hâzin’in (ö. 741/1341) *Lübâbü‘t-te‘vîl fî me‘âni‘t-tenzîl* adlı tefsiri örnek gösterilebilir.⁸³

2.3.2. Mukaddimedede Kur‘ân İlimleri

Kur‘ân ilimleri kavramının hangi ilimleri kapsadığını daha iyi tespit edebilmek için, tarihi süreç içerisinde Kur‘ân ayetlerinin anlaşılmasında ihtiyaca binaen ortaya çıkan ilimlerin incelenmesi bize yardımcı olacaktır.⁸⁴ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra Kur‘ân‘ın toplanıp iki kapak arasına alınma faaliyetinin başlamasıyla birlikte aslında Kur‘ân‘a dair ilimlerin de oluşum sürecinin başladığı söylenebilir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra İslâm Devleti’nin yönetimini sırasıyla dört halife üstlenmiştir. İslâm Devleti’nin sınırları genişlemiş, birçok Arap kabilesi ve farklı millet İslâm diniyle tanışmıştır. Burada önemli bir husus ise sahabeden ilmiyle öne çıkan isimlerin çevre beldelere giderek, orada yeni Müslüman olmuş kişilerin

⁸¹ Ahmet Taşdoğan, “*Mebâhis fî ‘ulûmi‘l-Kur‘ân*”. Marifetname 8/2 (Aralık 2021) 787-793, s.789.

⁸² Mennâ‘Halil el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi‘l-Kur‘ân*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000) s. 380-384.

⁸³ Tahsin Peker, *Klasik dönem tefsir Mukaddimelerinde ulumu‘l-Kur‘ân (Kurtubi ve İbn Cüzeyy Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010) s.18.

⁸⁴ Abdülhamit Birışık, “‘Ulûmu‘l-Kur‘ân’”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) c. 42, s. 134.

İslâmiyet'i öğrenmelerine vesile olacak ilim merkezleri kurlmalarıdır. Mekke'de Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Medine'de Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]), Irak'ta Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ilim halkaları oluşturarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mirası Kur'ân ve Sünneti orada bulunanlara aktarmışlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra önemli bir konu olan ve Kur'ân ilimlerinde Kur'ân tarihi kapsamında incelenen; Kur'ân'ın Hz. Ebu Bekir (r.a.) döneminde cem'i ve Hz. Osman döneminde çoğaltılmasına dair bilgiler, mukaddimede çeşitli başlıklar altında zikredilmiştir. Genel olarak mukaddimede; Kur'ân'ın tarifi, tarihi, iç düzeni, kıraati, tefsiri ve faziletleri gibi konu başlıklarına müellif yer vermiştir. Biz bu çalışmada önce mukaddimede Kur'ân'ın tarifine dair bilgilerin yer aldığı başlığı, daha sonra da Kur'ân'ın tarihi ve kıraati gibi konu başlıklarını ele alacağız.

2.3.2.1. Kur'ân'ın Târifi ve Tarihi

Mukaddimede Kur'ân, lügat manası itibariyle الشئى المجموع “topllanmış şey” anlamında olup, okuyanın onu toplaması veya birleştirmesi manalarına gelmektedir.⁸⁵ “Kur'ân” kelimesinin manasına diğer kaynaklarda genişçe yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Suyûtî *el-İtkân*'ında Kur'ân kelimesini ve Kur'ân'ın diğer isimlerini ayetler ve alimlerin görüşleri özelinde incelemiştir. Allah'ın Kur'ân'da birçok ayette كتاب “kitap” ifadesine yer vermiş olması ve Kur'ân'ı kitap olarak adlandırması aslında; birçok haberi, kıssayı ve hükmü içerisinde barındırmasından dolayıdır.⁸⁶ Herarî'nin Kur'ân tanımında ise, “topllanmış şey” ifadesinden maksadın, aslında Kur'ân'ın içeriğinden yola çıkılarak elde edilen bir tanım olduğu anlaşılmaktadır. İstilah anlamı ise yine mukaddimede, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “*vahiy yolu ile indirilen, en kısa suresinde bile mu'ciz olan, okunması ibadet olan bir kelim*” olarak geçmektedir. Herarî Kur'ân kelimesinin anlamına dair bu açıklama ile yetinmiştir.

Mukaddimede Kur'ân'ın tarifine dair bilgilerin zikredildiği başlıkları inceledikten sonra, günümüzde okuduğumuz şekliyle iki kapak arasında toplanmış olan bu yüce kitabın metinleşme sürecinden bahseden başlıkları zikretmemiz uygun olacaktır. Kur'ân, nazil olduğu günden bu yana, inanan ya da inanmayan kişiler tarafından ilgi

⁸⁵ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s 111.

⁸⁶ Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur-ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), s. 115.

odağı olmuştur. Hem doğuda hem de batıda Kur'ân'a dair çalışmalar yapılmıştır. Kur'ân'ın metnine dair yapılan çalışmalardan bazıları eleştiri yönünde, bazıları ise bu eleştirilere yöneltilen cevaplardan oluşmaktadır.⁸⁷ Mukaddimedede dağımik halde bulunan Kur'ân'ın metinleşme tarihi ile ilgili olan başlıkları gruplandırarak sıraladık. Bunu yaparken amacımız, başlıkları daha düzenli bir şekilde sıralayarak izah etmek oldu.

Herarî'nin mukaddimedede Kur'ân tarihi ile ilgili bahsettiği bab başlıklarını biz ana başlık Kur'ân tarihi olmak üzere; Kur'ân'ın cem'i ve Kur'ân'ın çoğaltılması olarak iki alt başlık altında topladık. Bu başlıklar altında ise; Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra cemi', Hz. Osman'ın Kur'ân yazmasının sebepleri, Kur'ân'ın cüzleri ve hizipleri, Mushaf yazımında Kur'ân ayetlerinin onarlı ve beşerli gruplara bölünmesi ve ayet sonlarına nokta konulması, Kur'ân'a ilk kez noktalama, şekil, şedde, uzatma, hemze ve gunne işareti koyan kişi ile nahvi ilk ortaya koyan kişinin açıklanması gibi konulara yer verdik.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatta olduğu süreçte Kur'ân ayetleri sahâbeler tarafından; sahifelere, جريد “yapraksız hurma dallarına”, لخاف “yazı ve resimde kullanılan düz ve ince beyaz taşlara”, ظرر “eskiden mızrak ve balta yapımında kullanılan sert taş”, خزف “çini, seramik ve benzeri şeyler” üzerine yazılıyordu.⁸⁸ Kur'ân'ı yazan sahabeler arasında; Ali b. Ebû Tâlib , Sa'd b. Ubeyd b. en-Nu'mân b. Amr b. Zeyd , Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Zeyd , Mu'âz b. Cebel b. Evs , Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd b. en-Nu'mân , Übeyy b. Ka'b b. Kays b. Mâlik b. İmrü'l-Kays , Ubeyd b. Muâviye b. Zeyd b. Sâbit b. ed-Dahhâk gibi isimler bulunuyordu.⁸⁹ Ne zamanki Müslümanlar, Hz. Ebubekir döneminde meydana gelen Yemâme savaşına katıldılar, (kaynaklara göre 700 kadar sahabe şehit edildi) o zaman Hz. Ömer sahâbeden kurrâların büyüklerinin vefat etmesi korkusu ile Hz. Ebubekir'e gelerek, Kur'ân'ın toplanması gerektiğine işaret etti.⁹⁰ Hz. Ebubekir Rasulullâh'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yapacağı düşüncesinde iken, Hz. Ömer bu işte hayır olduğunu söyledi ve Zeyd b. Sâbit önderliğinde, Ubeyy b. K'âb

⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Mustafa, al-A'zami, “*Kur'ân Tarihi*”, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006).

⁸⁸ el-Herârî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 83; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 131-132.

⁸⁹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm (ö. 385/995), *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2019), s. 96.

⁹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.86; Muhsin Demirci, “*Kur'ân Tarihi*”, (İstanbul: İFAV Yay., 2015), s.158.

(ö. 33/654 [?]) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) tarafından Kur'ân gayr-ı mürettep (düzensiz) bir şekilde toplandı. Herarî'nin, hadisenin başlangıcını kısa ve öz bir biçimde aktardığını görmekteyiz. Burada daha sonra önemli bir mevzu olan Kur'ân'ın toplanması sırasında ortaya çıkan bazı hadiseleri zikretmiştir.

Kur'ân Hz. Ebûbekir döneminde, vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit önderliğinde bir araya getirilmiştir. Herarî, Buhârî'nin naklettiği bir hadisi mukaddimede aktarmaktadır. Cilt veya kâğıt parçalarına, kemik parçalarına, yapraksız hurma dallarına yazılmış olan ve yine Müslümanların sadırlarında muhafaza ettikleri⁹¹ Kur'ân'ı bir araya getirerek toplamışlardır. Zeyd b. Sâbit Kur'ân'ı topladıkları sırada iki ayetin yalnızca Ensar'dan Huzeyme b. Evs b. Zeyd'de olduğunu ve o iki ayetin ise Tevbe Suresi'nin son iki ayeti⁹² olduğunu söylemiştir.⁹³ Toplanan Kur'ân Hz. Ebûbekir'in hilafeti süresince kendisi tarafından, daha sonra Hz. Ömer ve sonrasında Hz. Ömer'in kızı Hafsa bnt Ömer b. el-Hattâb el-Adeviyye (ö. 45/665 [?]) tarafından muhafaza edilmiştir.⁹⁴

Bir araya getirilip toplanan Kur'ân ayetleri özenle muhafaza edilmiştir. Hz. Osman döneminde kıraat farklılıklarının ortaya çıkması, kendi lehçeleriyle âyetleri okuyan Müslümanların çoğalması, özellikle Ermîniya gazvesinde (bugünkü Ermenistan) Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî (ö. 36/656) şahit olduğu okuma farklılıkları ve bu okuma farklılıklarından dolayı Müslümanların tartışmaları; Kur'ân'ın çoğaltılmasına ve bir lehçe yani Kureyş lehçesinde karar kılınmasına ortam hazırlamıştır. Hz. Osman, Hz. Hafsa'dan (r. anha) Hz. Ebubekir döneminde cem edilen Kur'ân'ı talep etmiş ve onu yazdırarak çoğaltılmıştır. Daha sonra bu nüshayı Hz. Hafsâ'ya (r. anha) geri göndermiştir.⁹⁵ Çoğaltılan Kur'ân'lar yedi tane olup Mekke'ye,

⁹¹ خُذُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ، مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، وَسَالِمٍ، وَمُعَاذٍ، وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ “Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ın şu dört sahabeden öğrenilmesini buyurmuştur: Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz ve Ubeyy. b. K'âb.” Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Fezâilü'l-Kur'ân”, 69, (Hadis no:4713), 4/1912; Tirmizî, *es-Sünen*, (Hadis no: 3810) 6/140; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, (Kâhire: Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuhû, 1955), “Fezâilü's-Sahâbe”, 66, (Hadis no: 2464) 4/1913.

⁹² “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”, Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.” Tevbe, 9/128-129.

⁹³ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 83-85; Kur'ân'ın cem'i ile alakalı rivayetler için bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, çev. Abdulkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2018), s. 23-28.

⁹⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 84.

⁹⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, s.87; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.132-134.

Şam'a, Yemen'e, Bahreyn'e, Basra'ya, Kûfe'ye yanlarında bir kârî ile beraber gönderilmiştir. Herarî Hz. Osman'ın bu gönderilen Mushaf lar dışında kalanlarının yakılmasını emrettiğini nakletmektedir. Bunun sebebinin ise, Hz. Osman'ın Kur'ân'ın çoğaltılması ve beldelere gönderilmesi işlemini tamandıktan sonra çıkabilecek ihtilafları önlemek istemesi olduğu rivayet edilmiştir ⁹⁶

a. Mushaf yazımında Kur'ân ayetlerinin onarlı ve beşerli gruplara bölünmesi

Herarî, Kur'ân'ın noktalanması ve irabıyla ilgili özellikleri hakkında kısa ve öz bilgiler vermektedir. Kur'ân ayetlerine ilk kez hareke koyan kişinin Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö. 69/688) olduğunu bizlere aktarmıştır. İbn Ebî Müleyke'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Ömer döneminde bedevi bir Arap (Medine'ye) gelip şöyle der: Muhammed (sav)'in üzerine indirilen Kur'ân'dan bazı yerleri bana kim okuyup öğretebilir? Adamın biri ona Tevbe suresini öğretmeye başlar ve: “Allah ve Rasûlü, müşriklerden uzaktır” (mealindeki et-Tevbe, 9/3 ayeti), “Allah müşriklerden ve Rasûlünden uzaktır”, anlamına gelecek şekilde (رسول) kelimesini esreli olarak (إن الله بريء من المشركين ورسوله) okutur. Bunun üzerine bedevi Arap şöyle der: “Allah Resulünden uzaklaştı mı? Eğer Allah Rasûlünden uzaklaşmışsa ben de ondan uzaklaşıyorum. Bedevi Arap'ın bu sözleri Hz. Ömer'in kulağına gider. Hz. Ömer onu çağırıp şöyle söyler: “Ey bedevi! Sen Allah Rasûlünden (sav) uzak olduğunu mu ilan ettin?” Bedevî: “Mü'minlerin emiri, ben Medine'ye geldim. Kur'ân bilmiyorum. Bana kim Kur'ân okumayı öğretir diye sordum. Bu kişi bana Berae (Tevbe) suresini okuttu ve (من المشركين ورسوله) şeklinde okuttu” dedi. (Burada sorun Rasûlihi kelimesinin esre ile okunmasıdır. Bu şekilde okunduğu takdirde; “Allah müşriklerden ve Rasûlünden berîdir” manası çıkmaktadır. Halbuki ayetin gerçek manası bu değildir. Rasûlühü şeklinde ötre ile okunmalıdır.) Bunun üzerine (إن الله بريء من المشركين ورسوله) ben de: “Peki Allah, Rasulünden uzaklaştı mı? Eğer Allah Rasûlünden uzaklaşmışsa ben de ondan uzaklaşıyorum”, dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Bu ayet böyle değildir ey bedevi!”, “Nasıldır ey müminlerin emiri?” diye sorunca, Hz. Ömer dedi ki: “Muhakkak Allah ve Rasûlü müşriklerden uzaktır” şeklindedir. Bu sefer bedevi şu cevabı verdi: “Allah'a yemin ederim, ben de

⁹⁶ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsir*, s.87; İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s.42-43.

Allah'ın ve Rasûlünün uzak olduklarından uzağım''. Bunun üzerine Hz. Ömer, dil bilgisini bilmeyenlerin başkalarına Kur'ân öğretmemesini emretti. Ebu'l-Esved ed-Duelî'e de nahiv ilminin esaslarını koymayı emretti.⁹⁷

b. Kur'ân okurken i'rab ilmini dikkate alarak okumak

Müfessir bu kısma Ebu Bekir el-Enbârî⁹⁸ (ö. 328/940)'den bir nakil ile başlamaktadır. Ebu Bekir el-Enbârî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, ashabından ve tabiinden (Allah onlardan razı olsun) gelen bilgiye göre; Kur'ânın irabını üstün tutmak, onu öğrenmeye teşvik etmek, i'rab hatalarını (lahn)⁹⁹ eleştirmek ve kerih görmek, Kur'ân'ı okuyan kimselerin onu nasıl okumaları gerektiğini bilmeleri hususunda gelen rivayetleri dikkate almaları gerekmektedir.” Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında i'râb'ul-Kur'ân adında bir başlık mevcuttur. Burada müellif, Kur'ân'ın manasını belirlemede ve Allah'ın muradının anlaşılmasında Kur'ân i'râbını öğrenmenin öneminden bahsetmektedir.¹⁰⁰

Herârî'ye göre, Kur'ân'ın irabını bilmek demek onu doğru anlamaya giden yolda sağlam adımlar atmak demektir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından sonra, dört halife devrinde fetihlerle birçok belde İslâm topraklarına katılmış ve bunun neticesinde orada bulunanlar İslâm dini ve Kur'ân ile tanışmışlardır. Kur'ân'ı okurken bazı okuma hatalarının yapılması, bazı savaşlar neticesinde hafız sahabelerin şehit olması, Kur'ân'ın Hz. Ebu Bekir döneminde toplanmasını ve Hz. Osman döneminde çoğaltılmasına sebep olmuştur. Sonrasında noktalama ve kelime sonlarına hareke koyma işlemi yapılmı olup, Kur'ân'ın, İslâm'a yeni girmiş toplumlarda hatalı okuma oranı daha da azaltılmaya çalışılmıştır. İ'rabu'l-Kur'ân çalışmaları bu vesile ile hicrî II. yüzyıldan itibaren başlamıştır. İ'râbu'l-Kur'ân ilmi kelime sonlarında bulunan

⁹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, (Mısır: Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1964), s. 24.

⁹⁸ “Arap dili ve edebiyatı, Kur'ân ilimleri ve hadis âlimi.” Bkz. Emin Işık, “İbnü'l-Enbârî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay., 2000) 21/290-291.

⁹⁹ Lahn: “Sözü cari olduğu yolundan ya da yönünden döndürmek, çevirmek” bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 738. Lahn kelimesini, sözcüklerin sonundaki harfleri yanlış hareketler koyarak okumak ve anlamda yanlış düşmek şeklinde de açıklayabiliriz. Ayrıca bkz: Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/55-56.

¹⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 229.

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَلَمْ يُعْرِبْهُ وَكَلَّ بِهٖ مَلَكٌ يَكْتُبُ لَهُ كَمَا أَنْزَلَ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرَ حَسَنَاتٍ، فَإِنْ أَعْرَبَ بَعْضَهُ وَلَمْ يُعْرِبْ بَعْضَهُ وَكَلَّ بِهٖ مَلَكَانِ
يَكْتُبَانِ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرِينَ حَسَنَةً، فَإِنْ أَعْرَبَهُ وَكَلَّ بِهٖ أَرْبَعَةَ أَمْلَاقٍ يَكْتُبُونَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ سَبْعِينَ حَسَنَةً¹⁰⁶

Kur'ân okuyanın Kur'ân'ı i'rablı bir şekilde okuması ve harekelerini belli ederek okuması gerektiğini eğer bu şekilde okumazsa ona bir melek görevlendirileceğini ve her harfine on sevap yazacağını haber verilmektedir. Ayrıca eğer kişi bazı ayetleri i'rablı okursa iki melek ona her harf için yirmi sevap, eğer tüm Kur'ân'ı i'rablı bir şekilde okursa dört melek gelerek ona her bir harf için yetmiş sevap yazacaktır. Diğer bir rivayete göre Abdullah b. Mes'ud Kur'ân'ın i'rablı okunmasını ve güzel sesle okunmasını tavsiye etmiş; Allah'ın Kur'ân'ın açık, fasih bir şekilde okunmasını sevdiğini haber vermiştir.¹⁰⁷

2.3.2.2. Kur'ân'ın İç Düzenine Dair Konular

a. Sûre

Herarî'ye göre Kur'ân, Ramazan ayının Kadir gecesinde, Levh-i Mahfuz'dan dünya semasında Beytü'l İzze diye adlandırılan yere indirilmiştir. Daha sonra Cibril (a.s) vasıtasıyla Peygamberimize (s.a.s) nübüvveti süresince ihtiyaç durumuna göre parça parça indirilmiştir. Kur'ân'ın surelere ayrılması belli bir hikmet amaçlıdır ve her surede bulunan olaylar, hükümler farklı farklıdır. Her sure kendi içerisinde bahsedilen bir durumla öne çıkmıştır.¹⁰⁸ Sure kelime anlamı olarak, “yüksekçe bir duvar” demektir. Herarî sure kelimesinin ıstılah manasını ise; “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) talimatına göre (tevkîf)¹⁰⁹ isimlendirilmiş, Kur'ân'da bulunan başı ve sonu olan bölümler” şeklinde açıklamaktadır. Herarî kelimenin ıstılah manasını verdikten sonra, sure kelimesinin incelikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Lügat anlamında

severiz.'' demişlerdir; Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd (illâh) el-Hemdânî eş-Şa'bi'den (ö. 104/722) gelen bir rivayette ise Hz. Ömer :

من قرأ القرآن فأعربه كان له عند الله أجر شهيد
'Kim Kur'ân'ı i'rablı bir şekilde okursa ona şehit sevabı vardır.'''
buyurmuştur. Bkz., el-Herârî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.40.

¹⁰⁶ Celâleddin es-Suyûtî, *Cem'ü'l-Cevâmi'*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic, Abdülhamid Muhammed Nidâ, Hasan İsâ Abduzzâhir, (Kahire: Cumhuriyet Mısır el-Arabiyye, 2005), 9/764.

¹⁰⁷ "جودوا القرآن وزينوه بأحسن الأصوات وأعربوه فإنه عربي والله يحب أن يعرب به" Mukaddimedede geçen bu kısım Abdullah b. Mes'ud'dan (ö. 32/652-53) rivayet edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989) "Kitâb Fezâilü'l-Kur'ân", 66, (Hadis no: 29917) 6/116; el-Herârî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 40.

¹⁰⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 144-145.

¹⁰⁹ Bu kelime; Kur'an âyetlerinin sıralanması ve sure başlarına besmele konulmasının, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle gerçekleştiğini belirten bir manaya gelmektedir.

bulunan ‘‘yüksek’’ ifadesinden yola çıkararak adeta Kur’ân surelerini okuyanların merteye merteye yükseleceğini ifade etmektedir.

b. Ayet

Herarî’ye göre ayetin lügat manası ‘‘işaret’’ demektir. İstilah anlamı ise, ‘‘başı ve sonu olan, surede bulunan bir parça’’ demektir.¹¹⁰ Herarî ayet kelimesinin anlamı hakkında kısa bilgilendirme yaptıktan sonra, Kuran ayetlerinin sayısı hakkında Medenî ayetlerin sayısının altı bin olduğunu belirtmiştir. İlk halife Hz. Ebubekir döneminde toplanan ve üçüncü halife Hz. Osman döneminde çoğaltılan Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan surelerin tertibi hakkında eserlerde bazı görüşler mevcuttur. Herarî bu görüşlere dair bilgi vermemiştir. Kur’ân surelerinin tertibi hakkında bir bab başlığı açmış ve bu başlık altında, Kur’ân surelerini Mekkî-Medenî olarak nüzul sırasına göre sıralamıştır. Herarî Kur’ân ayetlerinin tertibinin ümmetin icmasıyla tevkîfi olduğunu ancak surelerin tertibinin Müslümanların içtihadına bırakıldığını söylemektedir. Kurtubî’nin *el-Cm’i li Ahkâmi’l-Kur’ân*’ından aktardığı bilgiye göre, Kur’ân surelerinin tertibinin şu an elimizde bulunan Mushaf’ta nasıl ise öyle olduğunu söylemektedir. Übeyy, Ali ve Abdullah b. Mesud mushaflarındaki ihtilaflar hakkında gelen rivayetler son arzadan (son okumadan) ncesi hakkındadır.¹¹¹

Daha sonra Eb Bekir el-Enbârî’nin (. 328/940) *Kitabu’r-redd* adlı eserinden Kur’ân’ın bir bütün olarak dünya semasına indirildiği ve daha sonra Hz. Peygamber’in (s.a.s.) nübüvvet sürecinde parça parça kendisine nazil olduğunu, ancak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ‘‘şu sureyi şuraya koyun’’ gibi emirlerinin gereği yapılarak Kur’ân günümüzdeki şeklini aldığı ifade edilmiş olup Herarî’nin görüşü de bu yöndedir.¹¹²

¹¹⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü’t-tefsîr*, s. 112.

¹¹¹ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹² el-Herarî, *a.g.e.*, s. 96.

c. Mekkî-Medenî

Bilindiği üzere toplamda 114 sure olduğu rivayet edilmektedir. Bunlar Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılır. Mekkî sure sayısı seksen üç, Medenî sure sayısı yirmi sekizdir. Kur'ân ayetlerinin de Mekkî ve Medenî ayrımı yapılarak sayısının belirlendiği ve bu hususta farklı rivayetlerin ortaya çıktığı görülmektedir.¹¹³ İlk nazil olan sureden itibaren Mekkî surelerin sırası şu şekildedir: İkra, Nûn, Müzzemmil, Müddessir, Tebbet, Şems, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Âdiyat, Kevser, Tekâsur, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nas, İhlas, Necm, Abese, Kadr, Duha.¹¹⁴ Medenî surelerin nazil oluş sırası ise şöyledir: Bakara, Enfal, Âli İmran, Ahzab, Mümtehine, Nisa, Zelzele, Hadîd, Muhammed, R'ad, Rahman, İnsan, Talak, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hacc, Munafikûn, Mücadele, Hucurât, Tahrîm, Cumâ, Teğâbün, Saff, Fetih, Mâide, Berâe.¹¹⁵

Mekkî ve Medenî sureleri sıraladıktan sonra Herarî, Kur'ân'da Mekke'de nazil olan son ayet hakkındaki rivayetleri aktarmaktadır. İbn Abbas Ankebut suresinin, Dahhâk ve İbn Atâ Müminûn suresinin, Mücahid Mutaffifîn suresinin nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu şekilde tam 83 tane güvenilir rivayet olduğunu söyleyen Herarî herhangi bir tercihte bulunmamıştır.¹¹⁶

Daha sonra Fatiha suresinin bir kere Mekke'de bir kere de Medine'de nazil olduğunu söylemekte ve Hâzin tefsirinden nakil yaparak ileriki kısımlarda bu hususta açıklama yapılacağını bildirmektedir. Burada Herarî'nin yöntemine dair dikkat çeken bir husus mevcuttur o da şudur; Herarî nakil yaptığı eser veya müfessir hakkında bir dipnot vermemekte, nakil yaptığı kısmın sonunda parantez içerisinde sadece tefsirin adını zikretmektedir. Biz buradan onun başka bir tefsirden, kitaptan yagut müelliften nakil yaptığını anlamaktayız.

¹¹³el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 99-100; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 145.

¹¹⁴el-Herarî, *a.g.e.*, s. 92-93.

¹¹⁵el-Herarî, *a.g.e.*, s.93.

¹¹⁶el-Herarî, *a.g.e.*, s. 94.

2.3.2.3. Kur'ân'ın Faziletleri

Kur'ân, Müslümanların birinci kaynağı ve dayanağı olduğu için çok yüce bir kitaptır. Onun okunması, ezberlenmesi, anlaşılması birçok fazileti beraberinde getirmektedir. Kur'ân'ın doğru anlaşılması ise onu kurallara uygun îrablı bir şekilde güzel okumak ile mümkündür. Aynı zamanda Kur'ân yüce bir kitap olması hasebiyle onu okuyan kişinin belirli bir edep çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. İşte bu sebeple âlimler Kur'ân okumaya; onu ezberlemeye ve ona hürmette sınır tanımamaya fazlaca özen göstermişlerdir. Kur'ân “*Yaş ve kuru her şey Kitab-ı Mübîn'de vardır.*”¹¹⁷ diye bizlere haber vermektedir. Böylesi yüce bir kitabın faziletinin, değer ve kıymetinin idrak edilmesi son derece mühimdir. Kur'ân eğer kendisine tabii olunursa, inananlara bir hidayet rehberi olacağını Bakara suresinde haber vermiştir: “*Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu kitap muttakiler için hidayet rehberidir, onlara doğru yolu gösterip hidayete erdirir.*”¹¹⁸

Nitekim birçok âlim Kur'ân'ın faziletinden kitaplarında bahsetmiş ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen hadisleri nakletmişlerdir. Herarî'nin mukaddimesinde de bu konuya önem verdiği ve bab başlığı açarak bu hususta Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen hadisleri naklettiği görülmektedir.

Hicri III. yüz yılın başlarından itibaren, bu konuda daha çok rivayetlerden oluşan müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır.¹¹⁹ Suyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde “*Fedâilu'l-Kur'ân*” başlığı altında kendisinin; Kur'ân'ın tümü ile ilgili fedâil hadislerini ve Kur'ân'ın bazı sureleri ile alakalı fedâil hadislerini topladığı kitabını zikretmektedir. Kitabın adı “*Hemâilu'z-zuher fi fedâili's-suver*” dir. Suyûtî bu eserde mevzu olmayan hadisleri topladığını haber vermiştir.¹²⁰ Suyûtî rivayet edilen hadisleri, Kur'ân'ın bütününe ilgilendiren hadisler ve Kur'ân'ın bazı sureleri hakkında rivayet edilen hadisler olmak üzere 2 başlık altında toplamıştır. Herarî'de böyle bir ayırım olmayıp, Fedâilü'l-Kur'ân ile ilgili hadisler art arda zikredilmiştir. Mukaddimede

¹¹⁷ En'âm, 6/59.

¹¹⁸ Bakara 2/2.

¹¹⁹ Abdullah Aydemir, “*Fezâilü'l-Kur'ân*”, *DİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/533; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, “*Fezâilü'l-Kur'ân hakkında yazılan kitaplar*”, s.122.

¹²⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 712.

konular bu bab başlığı ile başlamaktadır. Kur'ân'ı anlamada yardımcı olan ilimleri kapsayan *Kur'ân İlimleri* hakkında bilgi vermeden önce Herarî'nin ilk olarak bu başlığı zikretmesi, bir Kur'ân araştırmacısının öncelikli olarak bu hususta dikkatli olması gerektiğini haber vermektedir. Mukaddimede; Kur'ân okuma adabı, Kur'ân okuyan kişilerin Kur'ân'a göstermesi gereken hürmetler, Kur'ân'ın îrablı bir şekilde doğru okunması ve onunla amel edilmesi gibi başlıkları, Kur'ân'ın fâzîleti başlığı altında zikretmek mümkündür.

Mukaddimenin birinci faslında Kur'ân'ın fazîleti ile ilgili "Kur'ân'ın fazîleti, okunması, öğrenilmesi ve öğretilmesi." başlığı altında Hz. Peygamber'den (s.a.s.) on altı tane hadis zikredilmektedir. Hadislerin râvîlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: İbn Mes'ud (ö. 32/652-53), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Ebû Musa el-Eşarî (ö. 42/662-63), Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 43/664), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Ümmül Müminîn Âişe (ö. 58/678), Abdullâh b. el-Abbâs (ö. 68/687-88), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), Sehl b. Muaz el-Cühenî.

Mukaddimede yer alan hadisler kısaca şunlardır: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bize Kur'ân'ı emanet olarak bıraktığı ve hidayete mazhar olabilmek için O'na tutunmamız gerektiğini bizlere haber veren hadisi.¹²¹ Bir diğeri, içerisinde Kur'ân okunmayan evlerin harabe evlere benzetildiği hadisi.¹²² Kur'ân'ın okunması kadar O'nu bilmeyenlere öğretmek de önemli bir görevdir hadisi.¹²³ Kur'ân'ı okuma çabası içinde olmak bir Müslüman için önemlidir. Bu sebeple, Kur'ân okurken sıkıntı çeken ve zorlanan kişiler için de iki ecir olduğu bildirilmiştir. Ancak Kur'ân'ı güzel okuma becerisine sahip olanlar ise çok daha şanslıdır çünkü Hz. Âişe'den (ranha) nakledilen hadiste Kur'ân'ı güzel okuyanların vahiy getiren melekle beraber oldukları bildirilmektedir.¹²⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân okuyan bir mü'mini portakala

¹²¹ Müslim, Zeyd b. Erkam (ö. 68/688) tarîki ile nakledilen, daha sonra Hz. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste "Allah'ın bu Kur'ân ile bazı kavimleri yükseltip, bazılarını da alçaltacağı manasındaki hadis zikredilmiştir."; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 20.

¹²² İbn Abbas'tan nakledilen, "İçinde Kur'ân'dan bir şey bulunmayan kişi harabe ev gibidir." hadisidir; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 21.

¹²³ Buhârî'nin naklettiği "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir" hadisidir; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 21.

¹²⁴ Hz. Âişe'den gelen hadis ise şöyledir; "Kur'ân-ı Kerim'i maharetle okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur'ân-ı Kerim'i zorlana zorlana okuyan ve okurken sıkıntı çeken bir kimse için de iki ecir vardır."; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 21.

benzetmiş, güzel kokusu ve güzel tadı olduğunu söylemiştir. Kur'ân okumayan mümini ise hurmaya benzeterek; kokusunun olmadığı ancak tadının güzel olduğunu söylemiştir.¹²⁵

Herarî'nin hadislerin sıhhatine dair bilgi vermeden hadisleri zikrettiği görülmektedir. Kaynak olarak, Ali b. Muhammed el-Hâzin'in tefsirini¹²⁶ gösteren Herarî, Kur'ân'ın fazîleti konusuna dair yukarıda örnek olarak göstermiş olduğumuz hadisler dışında herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹²⁷ Herarî hadisleri direkt olarak almış, sadece râvîlerini ve hadis metnini zikretmiştir. Ancak asıl kaynak olarak *Lübâbü't-te`vil fi me`âni't-tenzîl* tefsirinin mukaddimesi incelendiği zaman; Hâzin tefsirinde zikredilen hadislerin detaylı bir şekilde açıklandığı, bazı kelime ve kalıpların îzâh edildiği görülmektedir. Herarî'nin bu hususta detay vermemesi, sadece hadisleri zikretmesi; mukaddimedede genel olarak konuları kısa ve öz verme amacı içerisinde olduğunun bir göstergesidir.

Kur'ân'ın faziletine dair hadisler hakkında bir diğer önemli husus ise Herarî'nin mukaddimedede işaret ettiği uydurma hadisler konusudur. Kur'ân ayet ve surelerinin fazîleti konusunda rivayet olarak gelen hadisler mevcut olduğu gibi, surelerin fazîleti hakkında uydurulmuş hadisler de mevcuttur. Bu hususta Zerkeşî'nin el-Burhân adlı eserine baktığımız zaman o bu konuyu; "Kur'ân'da bir şeyin başka bir şeye üstünlüğü yani fazîleti var mıdır, yok mudur?" şeklinde bir başlık açarak ele almıştır.¹²⁸ İnsanların bu konuda ihtilafa düştüklerini söyleyerek bir grubun Allah kelamının hepsinin fazîletli olduğunu, bir surenin diğerine fazîlet açısından üstün olamayacağını savunduklarını söylemektedir. Bunlardan bazıları İmam Eş'arî, Kâdî Ebu Bekir, Ebû Hâtim b. Hibbân'dır. Bazısı ise fazîletin aslında sevap ile ilgili olduğunu ve âyeti okurken manasını tefekkür etme ile ecrin çok olmasından dolayı, ayetlerin birbiri arasında fazîletinin değişebileceğini söylemişlerdir. Burada Ubeyy b. K'âb'dan gelen bir rivayet aktarılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) Ubeyy b. K'âb'a Kur'ân'da hangi

¹²⁵ "Kur'ân okuyan mü'min portakal gibidir: Kokusu hoş, tadı güzeldir. Kur'ân okumayan mü'min hurma gibidir: Kokusu yoktur, tadı ise güzeldir." ; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 21-22.

¹²⁶ Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te`vil fi me`âni't-tenzîl (Tefsîrü'l-Hâzin)*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004) c.1, s. 4-6.

¹²⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 20-24.

¹²⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân*, s.294.

ayetin en yüce olduğunu sormuş ve Ubeyy b. K'âb'da Bakara suresi 255. ayet olan Âyetü'l-Kürsî ﴿اللّٰهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾¹²⁹ cevabını vermiştir.

Herarî de mukaddimede bu konuda uyarılarda bulunarak ‘‘Kur’ân’ın fazileti ile ilgili rivayet edilen hadisler hakkında uyarılar ve Kur’ân surelerinin fazileti hakkında gelen bâtil haberler’’ şeklinde ayrı bir bab başlığı açarak; Kur’ân sure ve âyetlerinin faziletine dair uydurma rivayetlerin ortaya atılması konusunda dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁰ Herarî bu konuda sahihayne, müsnedlere ve musennefata bakılması gerektiğini söylemektedir. Kur’ân’ın okunması konusunda hadis uydurmak, insanları buna teşvik olsun, daha fazla Kur’ân okusun yahut bir sureyi diğerinden fazla tekrar etsin diye hadis uydurmak tehlikelidir. Herarî bunları bir nevi din düşmanı olarak adlandırmakta ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisine dikkat çekerek onun adına yalan hadis uyduran kişilerin yerlerinin cehennem olduğunu haber vermektedir.¹³¹ Nitekim Ebû İsmet’e, İbn Abbas ve İkrime’den her surenin faziletine dair rivayet edilen hadisleri nereden bulduğu sorulunca o, insanlar Kur’ân’dan uzaklaşarak Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) fikhî, Muhammed b. İshâk’ın (ö. 151/768) Meğâzîsi ile iştiğal ettiklerini görünce bu hadisleri uydurduğunu söylemiştir.¹³²

Mukaddimede Kur’ân’a karşı gösterilmesi gereken önemi vurgulayan Herarî, Kur’ân’a karşı nasıl hürmet gösterilmesi gerektiğini ihtiva eden bir başlık açmış ve bu başlık altında kırk üç tane husus zikretmiştir. Herarî, kişinin isteğinde Allâh’a karşı ihlaslı olması; gece ve gündüz, namazda ve namaz dışında Kur’ân’ı okumayı kendisine düstur edinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Abdullah b. Ömer’in Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivayet ettiği şu hadisi zikretmektedir:

¹³³ إِنَّمَا مَثَلُ صَاحِبِ الْقُرْآنِ، كَمَثَلِ صَاحِبِ الْإِبِلِ الْمُعَقَّلَةِ، إِنْ عَاهَدَ عَلَيْهَا أَمْسَكَهَا، وَإِنْ أَطْلَقَهَا ذَهَبَتْ

‘‘Kur’ân’ı ezbere bilen kişi, bağlı devenin sahibi gibidir, eğer devenin sahibi onu gözetirse onu elinde tutar, eğer onu kendi haline bırakırsa deve onu bırakıp gider.’’

¹²⁹ ez-Zerkeşî, a.g.e., s.295.

¹³⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü t-tefsîr*, s. 132.

¹³¹ el-Herarî, a.g.e., s. 135.

¹³² el-Herarî, a.g.e., s. 133; es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 722.

¹³³ Malik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa Azamî, (BAE: Müessesetü Zâyed b. Sultân Âl-i Nehyân li’l-A’mâl el-Hayriyye ve’l-İnsâniyye, 2004), c.2/s.282.; bkz. Nesâî *Sünen* (Kahire: el-Mektebetü t-Ticâriyye, 1930) c.2/s.154.

Herarî hadisın sıhhatine dair bir açıklamada bulunmamıştır. Bu hadisi zikrettikten sonra وینبغی له “onun için gerekir” ifadesini kullanarak Kur’ân hafızına dokuz tane öğüt zikretmiştir. Öğütler genel olarak şu hususları barındırmaktadır: Daima Allah’ın kendisine vermiş olduğu nimetlere şükretmesi, O’na tevekkül etmesi, O’nu zikretmesi, O’ndan yardım istemesi, ölümü sürekli hatırlaması ve ona hazırlanması, kendi yaşadığı zamana dair olan olaylara hâkim olması, yani günceli takip etmesi, kendi nefsinin isteklerine karşı bir cihad halinde olması, Allah’ın emir ve yasaklarına karşı dikkatli olması, dini konusunda takva sahibi olması gerekmektedir.

Kur’ân okuyan ve hıfz edenlerin üzerinde yerine getirmeleri gereken önemli sorumlulukları vardır. Aslında mukaddimede zikredilen bu hususlar, Müslüman kişiliğine yakışan ve olması gereken hususlardır. İnanan kişilerin, bu öğütleri sık sık okumaları ve kendilerine hatırlatmaları gerekmektedir. Bir Müslümanın asıl yurdunun dünya olmadığını, cennet yurdu olduğunu kendisine sürekli hatırlatması; dünya hayatının geçici zevkleri onu çokça mutlu etmemeli ve buna aldanıp çok gülmemesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu hadisi bize bunu haber vermektedir: ¹³⁴ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَجَّكُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا ‘‘Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız.’’

Herarî Kur’ân’ı okuyan ve onu taşıyan inananların fakirleri doyurması, kendisinin şerrinden emin olunan, kendisinden hayır umulan, kendisinden yalan duyulmayan, doğruluğundan emin olunan güzel ahlaklı, daima güzelleştiren kişi olması gerektiği vurgulamıştır.¹³⁵ Burada zikredilen, Kur’ân okuyan kişilerin dikkat etmesi gereken hususların daha çok kişilik özellikleri ile alakalı olduğu dikkat çekmektedir. Kişiliğini bu öğütlere dikkat ederek oluşturan Kur’ân öğrencisinin, Kur’ân’dan öğrenmesi gereken hususlar ise şunlardır: O’nun ahkâmını bilmek, Allah’ın muradını anlamaya çalışmak, kendisine farz olan emirleri bilmek ve bunlarla amel etmek. Kur’ân’ı okuyan ve onu ezberleyen bir kişi için ahkâmını okuması ve onları kalbinde taşıması ancak anlamını bilmemesi çok acı bir şeydir. Herarî bunu Cumâ suresinin 5. Ayetinde bahsedilen ‘‘ciltlerle kitap taşıyan eşegin.’’¹³⁶ durumuna benzetmiştir. Bunlara ek

¹³⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, Kitâb er-Rikâk 27 (Hadis no: 6119), (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, Dâru’l-Yemame, 1993), 5/379.

¹³⁵ el-Herârî, *Mukaddimetü’t-tefsîr*, s. 35.

¹³⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c.5, s. 345-347.

olarak; Kur'ân hafızının, Kur'ân ilimlerine dair bilgisinin olması gerekmektedir. Örneğin, Mekkî-Medenî, irab ve garib lafızlar gibi konulara hâkim olması gerekir. Bu sayede okuduğu Kur'ân'ı daha iyi anlamaya başlayacaktır.

Sonuç olarak ise, eğer kişi bu zikredilen konularda mâhir olursa, Allah'a yaklaşma konusunda ilerlemiş olacaktır.¹³⁷ Nitekim ulûmu'l-Kur'ân konularını inceliklerine vakıf olmak aslında Kur'ân ayetlerini daha iyi bir şekilde anlama amacını da içermektedir. Bu bab başlığında Herarî'nin, zikretmiş olduğu 9 tane öğüdü incelediğimizde, her birinin içinde ayrı ayrı öğütlerin bulunduğu anlaşılması hiç de zor değildir. Kur'ân okuyanlara, onu ezberleyenlere, araştırma ve anlama gayretinde olanlara bu öğütlerin birçok faydasının olacağı aşikardır.

Bu kısma kadar, mukaddimede doğrudan Kur'ân ayetlerini tefsir etmede yardımcı olmayan ancak genel anlamda Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sunan bazı kavram ve konuların müellif tarafından nasıl ele alındığını inceledik. Bu gibi konularda müellifin görüş ve aktarımlarını anlamamızın önemli olacağını düşündük. Aktarılan bu konuların incelenmesinde, müellifin yönteminin anlaşılması bizim önem arz etmektedir.

Kur'ân'ın ayetlerinin tefsiri dışında nazil olduğu dönem ve süreçlerin bilinmesi, ne tür aşamalardan geçerek günümüze ulaştığının anlaşılması bu bölümde bahsedilen konuların bilinmesiyle mümkündür denebilir. Nitekim mukaddimede zikredilen başlıkların klasik ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında da bahsedilmesi, müelliflerin Kur'ân'ın faziletine, tarihine ve kıraatine ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

2.3.2.4. Kur'ân'ın Tefsiri

Kur'ân'ın tefsir edilmesi Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde başlamıştır. Bunun kanıtı Ârâbîlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek, Kur'ân lafızlarından bazılarının manaları hakkında sorular sormalarıdır. Örneğin: ﴿ وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ ﴾ Enbiya suresinin 82. ayetinde geçtiği üzere, imanlarına hangilerinin zulüm bulaştırmaktan uzak olabileceğini düşünerek telaşa kapılmışlar ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek

¹³⁷ el-Herârî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.37-38.

sormuşlardır. Hz. Peygamber’de (s.a.s.) bu ayetteki بَطْلَمَ ifadesini “şirk” olarak tefsir etmiş ve Lokman suresi 13. ayeti ﴿ إِنَّ التَّيْرَكَ لَأَطْلَمُ عَظِيمٌ ﴾ de örnek göstermiştir.¹³⁸

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Kur’ân’ı tefsirine dair rivayetleri hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bunun sebebi ise bilindiği üzere hadislerin toplanması sırasında yaklaşık hicrî I. asrın sonlarında Yezîd b. Hârûn b. es-Sülemî (ö. 117/735), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/813) gibi alimler hadisleri toplama çabasındaydılar.¹³⁹ Hadisleri toplarken Kur’ân’ın tefsirine dair rivayetleri de topladılar ve bugün hadis kitaplarında tefsire dair rivayetleri de görmekteyiz. Herarî bu rivayetlerin; Kur’ân’ın fazileti, bazı Kur’ân kelimelerinin tefsiri, ayetlerden çıkarılması gereken hükümler hakkında yahut ayetlerden çıkarılması gereken dersler hakkında olduğunu aktarmaktadır.¹⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur’ân’ı tebliğ¹⁴¹ ve tebyîn¹⁴² ile görevliydi. Bu nedenle ashabının ayetler hakkında anlayamadıkları hususları açıklama görevi vardı. Kur’ân’ın sünnetle açıklanması, yani Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Kur’ân ayetlerini izahı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mücmeli beyân etmesidir ve buna örnek olarak: Beş vakit namaz, zekât miktarı, Hacc’ın farzları hakkında mücmel bilgi içeren ayetlerin açıklanması. Herarî bu kısımda üç tane hadis zikretmiştir.¹⁴³ İkincisi ise, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Kur’ân hükümlerine ilave açıklamalar yapmasıdır. Örneğin, kişinin halasına nikahının haram olduğunun izahı.¹⁴⁴ Tefsir hareketi Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrasında da devam etmiştir. Herarî Kur’ân’ın tefsiri hakkında sahabeyi iki kısma ayırır: Kur’ân’ı tefsir edenler ve O’nu tefsir etmekten kaçınanlar, imtina edenler. İlk grupta: Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) , Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-

¹³⁸ el-Herarî, *Mukaddimetü ’t-tefsîr*, s.46.

¹³⁹ Doğan, Mehmet Zeki & Güneş, Abdülbaki. “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış/ A Brief Overview to the History of Tafsir”. *İlahiyat (e-Dergi)* 2/6 (2019), 47-66.

¹⁴⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü ’t-tefsîr*, 46.

¹⁴¹ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ *Mâide* 5/67, “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c.2, s.311-313.

¹⁴² وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِنَبِّئَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُنذِرَ لِقَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَلِيَهْتَدِيَ الَّذِينَ لَمْ يَكُونُوا مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَا يَكْفُرُ الْقَوْمُ الْكَافِرِينَ *İbrahim*, 14/4 “İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.” *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3/303.

¹⁴³ el-Herarî, *Mukaddimetü ’t-tefsîr*, s. 66.

¹⁴⁴ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 67; İsmail Cerrahoğlu, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller (Doktora Tezi)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), s. 16-44;

88) , İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) , Ubeyy b. Kâb (ö. 33/654-?) ve diğerleri vardır. Onlara tâbî olanlar ise: Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Katâde (ö. 117/735), Süddî (ö. 127/745) ve diğerleridir. İkinci grupta ise: Ebû Bekr (ö. 51/671 [?]), Ömer b. Hattâb (ö. 23/644), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve diğerlerinin bulunduğu zikredilmiştir.¹⁴⁵

Herarî, Kur'ân'ın sünnetle izahıyla yetinmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra tefsir ilminin gelişimiyle ilgili bir bilgi vermemiştir. Kaynaklarda sahabe tefsiri, tâbîîn tefsiri, tedvin dönemi tefsir gibi başlıklarda tefsir ilminin müstakil bir ilim halini alması gibi başlıklar araştırma konusu olmuştur. Kur'ân'ın tefsiriyle ilgilenilmesi, Kur'ân ilimlerinin kapsamış olduğu müstakil ilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Esbâb-ı Nüzûl, Kur'ân'ın nokta ve hareketleri -ki bu konu Kur'ânın kıraatine etki etmiş ve dolayısıyla ayetlerin kelimelerine verilen manayı da etkilemiştir- Kırâatler ve yedi harf meselesi, İsrâiliyyât konusu, umûm ve husûs, nâsîh ve mensûh gibi ilimler Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra ortaya çıkmış ilimlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî *Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı eseri, Mukâti'l b. Süleyman'ın *el-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri müstakil ulûmu'l-Kur'ân çalışmaları olarak gösterilebilir.¹⁴⁶

Tefsirin tanımını yapan Herarî, tefsir kelimesini الكشف والإبانة yani “bir şeyi aydınlatmak, ortaya çıkarmak, örtüsünü kaldırmak anlamı ile îzâh etmek, açıklamak” manalarına geldiğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Te'vil ise “الرجوع والكشف” yani “geriye döndürmek, bir şeyi aydınlatmak ortaya çıkarmak, örtüsünü kaldırmak” anlamlarına gelmektedir. Herarî tefsirin ıstılah manasında ise, “Allah'ın murat ettiği anlamı açısından Kur'ân'ı mecîdin hallerinin, yani manalarının araştırıldığı ilim.” olarak tanımlamıştır. Daha sonra tefsir ilmini; tefsir ve te'vil olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tefsirin nakil dışında bir bilgi ile bilinmeyeceğini, idrâk edilemeyeceğini belirtmiş Esbâb-ı nüzûl, nâsîh ve mensûh ilminin tefsir ilmi için bilinmesi gerektiğini zikretmiştir. Te'vil ile alakalı ise; Arapça kaideler ile idrak edilebileceğini belirtmiştir. Te'vil aslında ayetlerin içerdiği muhtemel manalar içerisinde bir tanesi hakkında tercihte bulunmak demektir, kitap ve sünnete uygun manalardan biri olması burada

¹⁴⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Arapça Tefsir Usûlü Literatürü*, s.24-28.

¹⁴⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 54.

önemlidir.¹⁴⁸ Te'vil Kur'ân'da bulunan bir kelimenin muhtemel anlamlarından birini diğerlerine tercih etmek; tefsir ise, “Allah’ın Kur’ân’da bulunan kelimelerde kastettiği mana budur” şeklinde bir rivayetin esas alınmasıdır.¹⁴⁹ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) İbn Abbas için söylemiş olduğu şu hadisi herkesçe bilinmektedir. “اللهم فقهه في الدين وعلمه“ ”التأويل“ ”Allah’ım sen onu dinde fakih kıl ve ona te’vili öğret.” Ancak daha sonra Ebu Bekir el-Enbârî’nin naklettiğine göre ayetlerin tefsirini kendi görüşleri ile yorumlayan ve mezheplerine bir dayanak sayan alimler ortaya çıkmıştır. Herarî ise Kur’ân’ı öncekilerin görüşlerine bakmaksızın yorumlamanın tehlikeli ve hoş görülmeyen bir davranış olduğu görüşünü benimsemektedir.¹⁵⁰

Müfessirin Kur’ân’ı, re’y ile tefsir edebilmesi için belirli bir seviyeye ulaşması gerekmektedir. Kur’ân ayetlerini tefsir etmek hassas ve mühim bir konudur. Bunu yapabilecek kişinin Kur’ân ilimlerine vâkıf olması, dil ve belâgat inceliklerine hâkim olması gerekmektedir. Suyûtî’nin el-İtkân’ında da “Müfessirin bilmesi gereken önemli kaideler” başlığı altında, müfessirin bilmesi gereken nahiv ilmine dair bilgileri zikrettiği görülmektedir.¹⁵¹ Herarî mukaddimedede; “Kur’ân’ı re’y ile tefsir etmeyle alakalı uyarılar müfessirlerin mertebelerinin beyanı” şeklinde bir bab başlığı açmış ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵² Kur’ân’ı kendi görüşüyle tefsir eden ve kendinden önceki sahâbenin ve tâbiinin görüşünü bilmeyen kişinin hata yapacağını söylemektedir. Yine Herarî, bir kişinin aklında sadır olan bir manayı, kabul görmüş bir usûle dayandırarak ifade eder ve doğru bir düşünceye ulaşırsa bu kişi isabet etmiş olur demektedir. Ancak bu kişi tam tersini yapar, düşüncesini kabul görmüş bir görüşe dayandıramazsa hata etmiş olur.¹⁵³ Hz. Peygamber (sav)’in hadisini delil olarak gösterenler Kur’ân ayetleri ile alakalı yorum yapılması konusunda bu hadis ile amel etmişlerdir. Tirmizî’nin İbn Abbas’tan rivayet ettiği hadisi,

¹⁴⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 300.

¹⁴⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 758.

¹⁵⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü ’t-tefsîr*, s. 53.

¹⁵¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 771.

¹⁵² el-Herarî, *Mukaddimetü ’t-tefsîr*, s. 48.

¹⁵³ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 49.

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، وَمَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ¹⁵⁴

“Kim benim adıma kasıtlı olarak yalan söyleirse cehennemdeki yerine hazırlansın ve kim Kur’ân’dan bir ayeti kendi görüşüne göre açıklarsa cehennemdeki yerine hazırlansın.”

Aslında bu hadis Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Kur’ân dışında bir şey yazılmasını yasaklaması konusunda söylediği hadistir. Ancak hadisler rivayet edilecek, Kur’ân ayetleri yazılacaktır. Bu sebeple rivayet edilen hadislerde Hz. Peygamber (s.a.s.) adına yanlış bir rivayet aktarılmaması hususunda bu hadis zikredilmiştir. Aynı zamanda bu hadis Herarî’nin belirttiği gibi, Kur’ân hakkında bile bile yanlış yorum yapan kişiler için de geçerlidir.

Sonuç olarak, tefsir ilmi Kur’ân ayetlerini anlamada bizler için çok önemli bir yere sahiptir. Allah nazil etmiş olduğu ayetlerin, O’na inananlar tarafından anlaşılmasını emretmektedir. Nitekim Kur’ân’da birçok ayette Allah, anlaşılması için ayetleri açıkça indirdiğini bildirmektedir. Herarî bu konuda Hz. Ali’nin Câbir b. Abdullah (r.a.) hakkında bir rivayetini nakletmiştir. Hz. Ali Kasas suresi 85. ayetin tefsirini bilen Câbir b. Abdullah hakkında, onun ilim sahibi olduğunu ve tefsir hakkında bilgili olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵ Alimler Allah’ın indirmiş olduğu ayetleri hakkında kulların bilgi sahibi olmalarından hoşnut olacağını haber vermişlerdir. Ş’âbî’den şu rivayet aktarılmaktadır: Mesruk bir ayetin tefsiri için önce Basra’ya oradan Şam’a rihle yapmıştır. İkrime Nisâ suresi 100. ayette geçen ﴿ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا ﴾ ayetindeki adamın ismini 14 sene boyunca aramıştır. O kişinin Damra b. Habîb olduğu söylenmektedir.¹⁵⁶ Herarî, İyâs b. Muâviye (ö. 122/740 [?])¹⁵⁷’den şu sözü nakletmektedir: “Tefsir bilmeden Kur’ân okuyan kişi, gece ışık olmadan kitap okuyan kişiye benzer; tefsir bilerek Kur’ân okuyan kişi ise, ışık ile kitap okuyan gibidir.”¹⁵⁸

Tefsir, geçmiş rivayetlerle ayetin muhtemel mansını açıklamak, te’vil ise ayetin manasına işaret edebilecek görüşler arasında tercihte bulunmak veya ayetlerde bulunan kelimelere verilen anlamlar arsında tercih yapmaktır. Te’vilde kesinlik söz

¹⁵⁴ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Mâruf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Tefsîru’l-Kur’ân”, 5/66, (Hadis no: 2951).

¹⁵⁵ el-Herârî, *Mukaddimetü’l-tefsîr*, s. 44.

¹⁵⁶ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, "İyâs b. Muâviye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/498.

¹⁵⁸ el-Herârî, *Mukaddimetü’l-tefsîr*, s. 45

konusu değildir. Ancak tefsirde, Allah'ın kastettiği mana, mütekaddim dönemde rivayet edilmiş sahabe ve tabiin görüşlerinin nakledilmesiyle olur. “Tefsir; ayetlerin manası hakkında gelen rivayetlere tabii olmak, onlara şahitlik etmek ve istinbata bağlı kalmak şeklinde meydana gelir.”¹⁵⁹ Anlaşılacağı üzere Herarî, aslında kişinin kendi bilgi ve birikimiyle Kur’ân ayetlerini te’vil edemeyeceğini, ancak tev’il ile ilgili kendisine ulaşan görüşler arasından bir tercihte bulunabileceği görüşündedir. Nitekim Herarî’nin ayetleri tefsir ederken, ilk olarak kendisine ulaşan rivayetleri zikretmesi ve bu rivayetler arasından bir tercihte bulunması kendi görüş ve yöntemiyle uyumlu olduğu söylenebilir.

2.3.2.5. Kur’ân’ın Kıraati

Kur’ân Müslümanların hayatlarına yön veren ve onları doğru yola ileten Allah kelamıdır. Allah kullarına Hz. Peygamber (s.a.s.) aracılığıyla ayetlerini vahy etmiş ve kullarına, vahy ettiği ayetleri hakkında düşüncelerini öğütlemiştir. Kur’ân’ın birçok ayetinde bu öğütler mevcuttur. ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾¹⁶⁰ “Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz’an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”¹⁶¹ Herarî, bu ayetin tefsirini Kurtubî¹⁶²den nakletmektedir. Ayetin irabı hakkında bilgi vererek, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) indirildiğine işaret etmiştir. Kur’ân’ın ona inanan, hükümleriyle amel eden, öğütlerine kulak veren kişilere dünyevî çokça faydası olup herhangi bir işte berekete ve ilâhi hayra nâil olmalarına vesile olacak ilâhi bir kitap olduğu bildirilmektedir.¹⁶³ Ayetin devamında Allah “لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ” buyurmaktadır. Burada *tedebbür* kelimesi, “bir işin sonucunu başından hesap etme, düşünme”¹⁶⁴ manasındadır. Ancak *tedebbür* genel tüm alimleri kapsarken ve idrak etmeye dair bir anlam ifade ederken, ayetin devamında gelen “وَلِيَتَذَكَّرَ” ibaresi hürmet ve korku ile alimlerin büyüklerine has bir hatırlama, anma biçimidir.¹⁶⁵

¹⁵⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 579.

¹⁶⁰ Sâd, 38/29.

¹⁶¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, (Ankara: DİB Yayınları, 2004), c. 4, s. 578.

¹⁶² İmam Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kurân*, c.15, s.78.

¹⁶³ el-Herarî, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-rayhân*, 24/373.

¹⁶⁴ İlhan Kutluer, "Düşünme", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/53-57.

¹⁶⁵ el-Herarî, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-rayhân*, 24/374.

Herarî maksadın, sadece Kur'ân'ın lafızlarının ezberlenmesi değil, lafızlardan öğüt alma ve bu öğütleri hayata geçirmek olduğunu vurgulamaktadır. Ayetleri anlamak ise onları sahih bir kıraatle okumakla mümkündür. Herarî'nin tefsirinde, bu ayeti detaylı bir şekilde açıklaması ve mukaddimede Kur'ân'ın okunması, ezberlenmesi ve anlaşılmasıyla ilgili başlıklara yer vermesi, Kur'ân'ın insan hayatına olan etkisinin ne derece önemli olduğunu tekrar hatırlatmaktadır. Bu nedenle, mukaddimede geniş bir alanı Kur'ân'a ve onun okunmasına, anlaşılmasına, ezberlenmesine dair konulara ayrı ayrı başlıklar açarak geniş bir alan ayırmış ve Hz. Peygamberimiz'den (s.a.s.) gelen rivayetleri aktarmıştır. Ancak Kur'ân'ın okunması veya Kıraat ilmi adı altında mukaddimede ayrı bir bab başlığı açmamıştır. Kıraatler hakkında bilgi vermek, tefsir ve mukaddimesindeki başlıkların teori ve pratik açısından uyumunu incelerken faydalı olacaktır.

Kıraat ilmi genel olarak; Kur'ân'ın nasıl okunacağı, Kıraat çeşitleri, Kıraat alimleri gibi konuları kapsayan bir ilimdir. Kur'ân'ın anlaşılması için tertîl¹⁶⁶ üzere okunması gerekir. Kıraat ilmi Kur'ân'ı okuyan kâfilerin tutmuş olduğu yoldur denmektedir. Yani "Kur'ân'ı telaffuz mezheplerinden bir mezhep olup, kurrâ imamlarından bir imamın, başka imama muhalif olarak tuttuğu bir yoldur."¹⁶⁷

Suyûtî'ye göre Kıraatler üçe ayrılır: Mütevâtir kıraatler (Yedi Meşhur Kıraat),¹⁶⁸ Âhad Kıraatler¹⁶⁹ (On kıraati tamamlayan üç kıraattir) ve Şâz Kıraatler.¹⁷⁰ Kıraat konusu geniş bir konudur ve içerisinde Kıraat ihtilafları, kıraat çeşitleri, mütevatir kıraat şartları gibi konuları barındırır. Ancak Herarî bu konulara yer vermediği ve sadece yedi harf konusunu açıkladığı için biz de onun açıkladığı kadarıyla yetineceğiz.

¹⁶⁶ Kur'ân'ı tecvit kurallarını gözeterek, her harfin hakkını vererek ağır ve sakin bir şekilde okuma eylemidir.

¹⁶⁷ Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur-ân*, s. 236.

¹⁶⁸ Yedi meşhur kıraat: Ebû Amr, Nâfi, Âsım, Hamza, Kisâî, İbni Âmir ve İbni Kesîr. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur-ân*, s. 236. Burada bahsedilen yedi kıraat imamının okuyuşlarındaki farklılıklar, lehçe, telaffuz; idgam, izhar, med gibi eda yollarında vukuu bulan ihtilaflardır. Bu okuyuşların hepsi aslında Kureyş lehçesinde birleşmektedir. Kaynakları Kureyş lehçesidir.

¹⁶⁹ Yedi kıraat imamına ek üç kişi daha vardır bunlar: Ebû Ca'fer Yezîd İbnü'l- Ka'ka' el-Medenî, Yakub b. İshâk el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'dır. Bkz. Mennâ Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur-ân*, s. 238.

¹⁷⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s.163. Şâz Kıraatler: A'meş, Yahya b. Vessâb, İbnu Cureyc ve diğerleri gibi tabiûn kıraatidir.

2.3.2.5.1. Yedi Harf Meselesi

Kur'ân'ın okunuşu, onun ayetlerine doğru anlam verilebilmesi için önemlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine nazil olan ayetleri ashabına okuyor, ashabı ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onlara aktardığı şekliyle; yani en doğru ve en güzel şekliyle okumaya özen gösteriyordu. Bu okuma metodu ise, sahabe tarafından bir sonraki tabiin nesline şifahi olarak aktarılıyordu.¹⁷¹

Hidayet rehberi olan Kur'ân'ın güzel ve doğru okunması ise bizlere Kur'ân'da haber verilmektedir.¹⁷² Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde de bu hususa ne kadar önem verdiği görülmektedir. Sahabeler Kur'ân'ı anlamada, onu güzel ve doğru şekliyle okuma konusunda çaba sarf etmiştir. Sahabeler arasında Kur'ân'ı tefsir etme ve onu güzel okumada temayüz edenler olmuştur. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/655), Hz. Ali (ö. 40/660), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Mes'ud (ö. 34/654), Übey b. Kâ'b (ö. 30/650), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692). Kur'ân'ı güzel okuyan sahabeler ise; Üseyd b. Hudayr¹⁷³ (ö. 20/641), Übey b. Kâ'b (ö. 30/650), Abdullah b. Mes'ud (ö. 34/654), Ukbe b. Âmir el-Cühenî (ö. 58/678). Rasulullah (s.a.s.), Ubey b. K'âb (ö. 33/654 [?]) için: “*Ümmetimin en iyi okuyanıdır*” buyurmuştur.¹⁷⁴ İbn Mes'ud (ö. 32/652-53), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) ve Sâlim'de (ö. 12/633) Kur'ân'ı güzel okuyan ve Rasulullah'ın övgüsüne mazhar olan sahabeler arasındadır.

Kur'ân'ın okunmasıyla ilgili olan ve büyük bir öneme sahip ilim *Kıraat* ilmidir. Hz. Osman döneminde Kur'ân'ın çoğaltılması ve çeşitli merkezlere gönderilmesi söz konusu olmuş, merkezlere gönderilen Kur'ân nüshalarının yanında bir de o bölgede bulunan kimseler için, sahih kıraat ile Kur'ân nüshalarını okuyacak birer kâfî gönderilmiştir.¹⁷⁵ İşte burada, *Kıraat* ilminin oluşum sürecinin başladığı söylenebilir. Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r- rayhân* adlı tefsirinde sureleri tefsir ederken, kıraat rivayetlerine büyük bir önem göstermiş ve ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Ancak

¹⁷¹ Abdulhamit Birişik ‘*Kıraat İlmî ve Tarihi*’, (Bursa: Emin Yayınları, 2004), s. 26-27.

¹⁷² el-Furkan 25/32; el-Müzzemmil 73/4. Abdulhamit Birişik, ‘*Kıraat*’, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/426.

¹⁷³ Kur'ân okurken sesini meleklerin dinlediği sahabe. Ayrıca bkz. Ahmet Tahir Dayhan, ‘‘Üseyd b. Hudayr’’, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 48/363-364.

¹⁷⁴ Abdülhamit Birişik, ‘*Kıraat*’, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426-433.

¹⁷⁵ Abdülhamit Birişik ‘*Kıraat İlmî ve Tarihi*’, s. 26-27.

tefsirinde ve mukaddimesinde genel bir yöntem olarak bazı yerlerde kıraat rivayetleri ile ilgili kaynak verirken bazı kısımlarda vermemiştir.¹⁷⁶ Herarî'nin ayetleri tefsir ederken Kıraat ilmine dair vermiş olduğu bilgileri ve ilgili ayetleri izah ederken bu ilmi ne derece kullandığını sonraki bölümde aktaracağız. Herarî'nin bu konuda benimsemiş olduğu görüşleri daha iyi anlamak ve kıraat ilminin ana konularından bir olan yedi harfin mahiyetine daha iyi vakıf olabilmek için bu konuyu biraz detaylandıracağız.

Kıraat ilminin oluşumuna zemin hazırlayan, Hz. Peygamber (s.a.s.) efendimiz döneminde ortaya çıkan ve mukaddimedede "Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "Şüphesiz bu Kur'ân Yedi Harf üzerine nazil olmuştur." hadisinin anlamı" başlığı ile zikredilmiş olan "Yedi Harf" konusudur.¹⁷⁷ Herarî, mukaddimesinde ilk olarak bu hususta gelen rivayetleri nakletmiştir. Daha sonra ise yedi harf ile ilgili beş görüş zikretmiş, bu görüşlerin altında ilgili hadislere yer vermiş ve sonrasında iki uyarıda bulunmuştur.

Yedi harf meselesinde şunlar söylenebilir; bu kavram aslında Kur'ân'ın okunuş kolaylığını sağlamak amacıyla Allah'ın, o dönemde yaşayan Arap toplumlarına bir lütfudur. Kur'ân, Kureyş lehçesi ile nazil olmuştur, ancak çevrede birçok farklı kabile ve bu kabilelerin kendilerine has lehçeleri bulunmaktaydı. Bu sebeple Kur'ân'daki bazı kelimelerin telaffuzu bu kabilelere mensup Müslümanlara zor gelmekteydi. Yedi harf ile okuma ruhsatı bu şekilde verildiğini söyleyebiliriz. Ancak Yedi Harfin tam olarak manası tespit edilememiş ve alimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu da aslında harf kelimesinin; vecih, lügat ve lehçe anlamlarına gelmesinden dolaydır.¹⁷⁸

Ruhsatın verilmiş zamanı tam olarak bilinmemekle birlikte, Übey b. Ka'b¹⁷⁹ hadisinde geçen Benû Gıfar'ın Medine'de olduğu ve bu nedenle yedi harf ruhsatının hicretten

¹⁷⁶ Muhammed Asım Özmen, *el-Herarî'nin Hadâiku'r-ravhi ve'r- rayhân fî ravâbî ulûmi'l- Kur'ân 'ında Kıraat Tahlilleri (İsrâ ve Kehf Sureleri Örneği)*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), s.32.

¹⁷⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 83-91.

¹⁷⁸ Menna Halil el-Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 148; İsmail Cerrahoğlu *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yay., 2003), s.96

¹⁷⁹ Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan sahâbilerden. Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272-274.

sonra verilmiş olabileceği ileri sürülmektedir.¹⁸⁰ Bu konuda rivayet edilen hadisler çok fazladır ve mütevatir derecesindedir.¹⁸¹ Yedi harf ile ilgili rivayet edilen hadisleri değerlendiren Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* kitabında şunları aktarmaktadır:

Bu konudaki hadislerin sayısı 46 olup, bunlardan 34 tanesi herhangi bir tenkide tâbi tutulmayacak derecede sahihtir. Buna göre denilebilir ki, yedi harfle ilgili hadislerin çoğu, muteber hadis kaynaklarında yer alan sahih rivayetlerdir ve hemen hemen bunların hepsinde ortak olarak bulunan, “Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur, ondan kolayınıza geleni okuyunuz” sözü, tevâtür derecesine ulaşmıştır.¹⁸²

Herarî yedi harf ile ilgili meşhur olan hadisi mukaddimedede zikretmektedir. Ebü'l-Münzir (Ebü't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö. 33/654 [?]) hadisi ise şöyledir:

Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654 [?])'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamber (s.a.s.) Benû Gıfâr gölcüğü yanında iken, Cebrâil (as) ona dedi ki: “*Muhakkak ki Allah, ümmetinin, Kur’ân’ı bir harf üzere okumalarını emrediyor.*” dedi. Peygamber (s.a.s.): “*Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna gücü yetmez, diye cevap verdi.*” Cebrâil (a.s.) ona ikinci defa gelerek: “*Allah, sana, ümmetinin Kur’ân’ı iki harf üzere okumalarını emrediyor.*” dedi. Peygamber (sav): “*Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez diye cevap verdi.*” Cebrâil (a.s.) ona üçüncü defa gelerek: “*Allah ümmetinin Kur’ân’ı üç harf üzere okumalarını sana emrediyor.*” deyince, Peygamber (s.a.s.): “*Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim; benim ümmetimin buna da gücü yetmez.*” Sonra Cebrâil (a.s.) ona dördüncü defa gelerek: “*Şüphesiz ki Allah, sana ümmetinin Kur’ân’ı Yedi Harf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa doğrusu bulmuşlardır.*”, dedi.¹⁸³

Yedi Harfin mahiyetine dair görüşler kaynaklarda geçtiği üzere kırk¹⁸⁴ yahut altmış kadardır.¹⁸⁵ Herarî, yedi harfin mahiyetine dair ileri sürülen görüşlerden yalnızca beş tanesini zikretmekle yetinmiştir. Bu görüşler mukaddimedede geçtiği üzere şöyledir:

- i. Çoğu ulemanın tercih ettiği görüştür. Bunlar: Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (ö. 198/814), Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî (ö. 197/813), Muhammed b. Cerîr et-Taberî¹⁸⁶,

¹⁸⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat., 2010) s. 166.

¹⁸¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 98.

¹⁸² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., 2015), s. 109.

¹⁸³ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 71.

¹⁸⁴ el-Kevserî, M. Zahid- Ekin, Yunus. “Yedi Harf Nedir”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/6 (Aralık 2002). <https://doi.org/10.17335/suifd.80648>.

¹⁸⁵ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 21.

¹⁸⁶ Burada Herarî Taberî’yi de zikretmektedir. Ancak *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*'ında Taberî'nin yedi harften maksadın yedi lehçe olduğunu söylediği ve Hz. Osman Mushaf'ında sadece Kureyş lehçesine yer verildiği görüşünü benimsediği görülmektedir. Bkz. Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, s.22.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933) ve diğerkleri. Yedi harften maksat; “*Değişik lafızlarda olan kelimelerin yakın manaları içerecek şekilde yedi vecihte olması.*” Bu görüş ile ilgili Herarî iki tane hadis zikretmektedir:

a. Ubâde b. es-Sâmit'ten bildirildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Cebrâil (a.s.) ve Mikâil bana geldi. Cebrâil sağıma, Mikâil soluma oturdu. Cebrâil (a.s.): ‘Ey Muhammed! Kur’ân’ı bir harf üzere oku’, dedi. Mikâil, ‘Artırmasını iste’, dedi. Ben de: ‘Bana arttır’, dedim. ‘İki harf üzere oku’, dedi. Mikâil, ‘Artırmasını iste’, dedi. Ben de: ‘Arttır’, dedim. ‘Üç harf üzere oku’, dedi. Mikâil, ‘Artırmasını iste’, dedi. ‘Arttır’, dedim. Yedi harfe ulaşıncaya kadar böyle devam etti. Cebrâil (a.s.) dedi ki: ‘Onu yedi harf üzere oku. Hepsi de kâfidir, şâfidir.’*”¹⁸⁷

b. Übeyy b. Kâ'b'dan bildirilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Ey Übeyy! Bana Kur’ân okutulurken: ‘Bir harf üzere mi, yoksa iki harf üzere mi?’ dendi. Yanımda bulunan melek: ‘İki harf üzere de!’ dedi. ‘İki harf üzere’ dedim. ‘İki harf üzere mi, üç harf üzere mi?’ dendi. Yanımda bulunan melek: ‘Üç harf üzere de!’ dedi. ‘Üç harf üzere’ dedim. Nihayet yedi harfe ulaştı. Sonra: ‘Onlar ancak şâfidir, kâfidir. Eğer sen desen, azab ayetini rahmet yahut rahmet ayetini عَزِيزًا حَكِيمًا- سمیعًا علیمًا azab’la bitirmedikçe, hepsi de doğrudur’, dedi*”¹⁸⁸

ii. Bir diğerk görüşe göre ise, Kur’ân’da bulunan yedi harften maksad: “*Yemen’den Nizar’a kadar olan Arap kabilelerinden yedisinin dilidir.*” Herarî burada şu açıklamayı yapmıştır; bu durum bir harfin yedi vechinin olması değil, bu yedi harf Kur’ân’da dağınık halde bulunmakla birlikte bazısı Kureyş, bazısı Huzeyl, bazısı Hevâzin, bazısı Yemen dilindedir. Bu yedi harf Kur’ân’ın içerisinde dağınık bir halde bulunmaktadır.¹⁸⁹

iii. Bu kısımdaki görüş sahipleri ise Hz. Osman’ın “*Kur’ân Mudar dili üzere nazil oldu*” sözünü kendilerine delil olarak alırlar. Mudar dili dendiğinde ise bu dil, Kureyş, Kinane, Esed, Dabbe, Kays, kabilelerini kapsamaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 51.

¹⁸⁸ Abdurrahman Çetin, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁸⁹ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 74; Menna Halil el-Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur’ân*, s. 150.

¹⁹⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 76.

iv. Bu görüşte Herarî Kâdî İbn Tayyib¹⁹¹'in görüşünü aktarmaktadır. Görüşe göre bu alim şöyle demektedir: “Kıraatlerdeki ihtilafları araştırdım ve yedi ihtilaf olduğunu buldum.” ve sonra yedi harften maksadın yedi vecih yani yedi tarz olması diyerek bu tarzları zikretmiştir:

a) Harekesinin değiştiği ancak manasının ve şeklinin değişmediği, Kur’ân’da geçen kelimeler. Buna örnek olarak:

هٰنَّ أَطَهَّرُ لَكُمْ وَأَطَهَّرَ، وَيَضِيْقُ صَدْرِي وَيُضَيِّقُ

b) Şeklinin değişmediği, manasının îrabla değiştiği:

ربنا باعدَ بينَ أسفارنا، وبادِ

c) Şeklinin aynı kaldığı, harflerin değişmesiyle manasının değiştiği:

نُنشِرُها وننشرها

d) Şekli değişen ve manası aynı kalan:

كالعهن المنفوش وكالصوف المنفوش

e) Hem şeklinin hem manasının değişmesi.

وطَلَحٍ منضودٍ وطلَحٍ منضود

(طلح) muz (طلع) ise hurma anlamına gelmektedir.¹⁹²

f) Takdim ve te’hir olması: İbn Mes’ud’dan gelen bir rivayette böyle kıraat edildiği görülmüştür.¹⁹³

وجاءت سكرة الموت بالحق، وجاءت سكرة الحق بالموت

g) Harf ziyadesi ve noksanı olması:

فإن الله من بعد إكراههن لهن غفور رحيم

v. Son görüşe göre, yedi harf “Allah’ın kitabının anlamı” manasına gelmektedir. Yani Kur’ân’da bizden istenen şeyler: Emir, nehiy, vâd, vaîd, kısas, mücadele ve öğütlerdir. Ancak Herarî bu görüşün zayıf görüşler arasında yer aldığını

¹⁹¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) bkz. Şerafettin Gölcük, *DİA*, “Bâkılânî”, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), c.4, s. 531-535.

¹⁹² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.113.

¹⁹³ Muhsin Demirci, *a.g.e.*, s. 113.

söylemekte ve İbn Atiyye'nin bu görüş için zayıf dediğini haber vermektedir. Çünkü bunlar ayetlerde geçen bazı kavramlardır ve harf olarak adlandırılmazlar.¹⁹⁴

Herarî birçok alimin yedi harfi yedi kıraat olarak anladığını ancak bu yedi harfin sahabenin okuyuş farklılıklarını barındıran kıraatler olmadığını, Hz. Osman'ın Mushaf'ında toplanmış olan tek harften ortaya çıkan harfler olduğunu söylemektedir. Herarî'nin görüşü daha çok yedi harften maksadın yedi kıraat imamının okuyuşu olduğu görüşüne daha yakındır. Nitekim bu yedi kıraatin sahih kaynaklar ile günümüze ulaştığını, namazda okunduğunu ancak şâz olan kıraatlerin namazda okunmadığını söylemektedir.¹⁹⁵ Herarî yedi harften maksadın; Hz. Osman Mushafı'nda toplanan, bir harften ortaya çıkan ve sahabenin de bu şekilde okuduğu yedi okuyuş biçimi olduğunu söylemektedir. Nitekim birinci görüşte zikredilen rivayetlerden de yola çıkarak denilebilir ki; Ümmet için kolaylık sağlayan yedi harf, geçmişten günümüze kıraat alimleri tarafından sahih yollarla ulaşan yedi okuma biçimidir. Nitekim kıraatler “Şekli uyuşmakla beraber bir harfin başka bir harfe dönüştürülmesi, harfin ref'i, cerri, nasbı, sakin ve harekeli olması gibi kıraat ihtilaflarını kapsamaktadır.”¹⁹⁶ Ancak bu ihtilaflar sahabe tarafından Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bu şekilde işitildiğine dair rivayetlerin varlığı sebebiyle sahihtir.¹⁹⁷

2.3.2.6. Nâsih-Mensûh

a) Neshin Tanımı

Ulûmu'l-Kur'ân konularından biri olan ve hicri IV. asırdan itibaren alimler arasında varlığına dair tartışmaların başladığı neshin konusu, Herarî tarafından mukaddimede ele alınan Kur'ân ilimlerinden biridir. Mukaddimenin geneline baktığımızda neshin konusu, detaylı açıklanan konular arasında yerini almaktadır. Mukaddimede neshin teorik açıdan tanımını veren Herarî, onun aklen ve şer'an mümkün olduğunu kabul etmektedir. Aynı zamanda neshin varlığı hususunda diğer dinlere mensup kişiler

¹⁹⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 77.

¹⁹⁵ el-Herarî *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹⁶ Menna Halil el-kattan, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 159.

¹⁹⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 78.

tarafından yahut müteahhir dönem İslâm dinine mensup kişiler tarafından nesih konusunda ileri sürülen iddialara da yer vermiştir.¹⁹⁸ Herarî neshin aklen ve şer'an mümkün olduğu görüşündedir bunu delillerle ve örneklere açıklamaktadır. Herarî neshi kabul edenlerin nakli delil olarak gösterdikleri Kur'ân ayetlerini¹⁹⁹ mukaddimesinde zikretmemiştir. Ancak tefsirinde ilgili ayetlerin açıklamasını yaparken nesih konusuna tekrardan temas ettiği görülmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu ayetlerin tefsirine dair görüşlerine yer vereceğiz.

Ulûmu'l-Kur'ân konularının mühim başlıklarından biri olan nesih kavramı, Kur'ân'ı anlama hususunda bilinmesi gereken önemli bir kavramdır. Çünkü nâsîh ve mensûhun bilinmesi ayetlerden hüküm çıkarma hususunda önem arz etmektedir. Nitekim neshin gerçekleştiği ayetler, hüküm barındıran ayetlerdir. İtikâdi yahut ibadat (ibadetler) ve muâmelat (alışverişler) hükümlerini barındıran ayetlerde nesih gerçekleşmemiştir.²⁰⁰

Herarî'nin neshin lügat manasına dair açıklamaları şu şekildedir:

Neshin lügat manasına gelecek olursak onun iki anlamı vardır; *izâle*, yok etmek, ortadan kaldırmak ve *nakil*, aktarmak anlamlarına gelmektedir. Denilir ki; "Güneş gölgeyi nesh etti" yani onu giderdi ve onun yerine geçti. Nakil manasında ise şöyle kullanılır; *kitabı nesh ettim* yani bir kitabı diğer bir kitaba aktardım manasındadır. İbn Hazm (ö. 456/1064) şöyle demektedir; "*Lisan erbabında neshin istikakları mevcuttur, meânî sahiplerinde ise haddi, hükümlerini bilenler için ise şartları vardır.*"²⁰¹

Nesih kelime anlamı olarak *إزالة* yani bir şeyi gidermek demektir. Bu iki şekilde olmaktadır. Birincisi tamamen ortadan kaldırmak, ikincisi bir yerden bir yere nakletmek amacı ile ortadan kaldırmak, yok etmek anlamındadır. Herarî'ye göre ortadan kaldırmak iki şekilde olmaktadır:

Nesh ilâ bedel yani bir şeyin ona bedel olan diğer bir şeyin yerine geçmesidir. Güneşin gölgeyi ortadan kaldırarak onun yerine geçmesi; onu gidermesi ve onun mahalline yerleşmesi gibi. Örnek olarak, yaşlılığın gençliği yok etmesi yahut güneşin gölgeyi gidermesi gibi yani onu giderdi ve yerini aldı anlamındadır. Diğerisi ise *nesh ilâ gayr bedel* bu ise hükmün yerine başka bir hükmün geçirilmeden, o hükmü tamamen ortadan kaldırmak demektir. Yerine başka bir bedel koymadan iptal etmek demektir. Buna örnek ise fırtınanın şehri yok etmesi yani ortadan kaldırmasıdır.²⁰²

¹⁹⁸ el-Herarî, *Mukaddimetu't-Tefsîr* s.119.

¹⁹⁹ Bakara 2/106, Nahl 16/101, R'ad 13/39.

²⁰⁰ Mennâ' Halil el-Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 225.

²⁰¹ el-Herarî, *Mukaddimetu't-Tefsîr* s.116.

²⁰² el-Herarî, *a.g.e.*, s.116-117.

Herarî bir yerden diğeri bir yere nakletmek amacı ile ortadan kaldırma, giderme manalarını ise şu şekilde ifade etmektedir:

Neshin nakletmek manasında kullanımına gelecek olursak, senin ‘‘kitapta ne varsa onu nesh ettim’’ demen buna örnek gösterilebilir. Yani sen kitapta ne varsa, iptal etmeden yahut ortadan kaldırmadan onu başka bir yere aktardın. Burada maksat yok etmek değildir. Nitekim Allah Casiye suresi 29. Ayette *إِنَّا كُنَّا نَسْتَسْخِجُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ* ‘‘biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik, denilecek’’ buyrulmuştur. Yani yapıp ettikleriniz bir yere aktarılacak, kaydedilecek anlamındadır.²⁰³

Görüldüğü üzere Herarî, neshin lügat anlamına dair iki ayrı mana vermiştir. Biri izale anlamında olup; giderme ve yok etme manasındadır. Diğeri ise nakil, yani bir yazıyı yahut bir nesneyi bir yerden başka bir yere aktarma anlamındadır. Bir kelimenin ıstılah anlamı, aslında o kelimenin kökünde olan anlamlardan biriyle ilişkilidir ve nesh kelimesinde de durumun böyle olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Herarî neshin ıstılah manasına dair şunları söylemektedir:

Bu ilmin haddini tanımlayacak olursak bazıları bu konuda şunları söylemiştir: Emredilen ibadetin süresinin bitmesidir. Bazıları ise, ‘‘Devam etmekte olan bir ibadetin zorunlu oluşunun sona ermesi yahut sabit olan bir hükmün kaldırılmasıdır’’ demiştir. Yani şöyledir ki ayetin nesh edilmesi, onu okuma süresinin bitesi ya da istifade edilen hükmün bitmesi yahut da her ikisinin de sona ermesi demektir.²⁰⁴

Herarî’nin yapmış olduğu bu tanıma göre neshin ilk kelime anlamı olan izâle yani ‘‘ortadan kaldırmak’’ anlamı ile örtüştüğü görülmektedir. Bu tanımlardan sonra Herarî, neshin nasıl gerçekleştiğine dair bilgiler vermektedir. Herarî’ye göre Nesh Kur’ân’da şu üç şekilde gerçekleşir: Nazil olan bir ayetin tilavetinin sona ermesi yahut ondan istifade edilen bir hükmün sona ermesi yahut da bu ikisinin aynı anda gerçekleşmesi şeklindedir. Klasik kaynaklarda da neshin kısımları şu şekilde üçe ayrılmaktadır: Metnin ve hükmün birlikte nesh edilmesi, metnin baki kalıp hükmün nesh edilmesi ve hükmün baki kalıp metnin nesh edilmesi şeklinde literatürde zikredilmektedir. Herarî hem metnin hem de hükmün beraber nâsîh olduğu kısma on emzirme hakkındaki ayeti örnek olarak vermiştir. ‘‘عشر رضعات يحرم’’ bu ayetin hem hükmü hem de lafzı ‘‘بخمس رضعات’’ yani beş emzirme ile nâsîh olmuştur. Kur’ân’da metnine ya da hükmüne dair bir ifade yer almamaktadır.²⁰⁵ Hükmün baki kalıp metnin nesh edildiği kısma örnek ise; yaşlı erkek ve kadının zina etmesi durumunda recm

²⁰³ el-Herarî, *a.g.e.*, s.117.

²⁰⁴ el-Herarî, *Mukaddimetu't-tefsîr* s.117.

²⁰⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 117.

edilmelerinin (taşlanarak öldürülmelerinin) emredildiği âyet gösterilmektedir. “الشيخُ الشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيًا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” Nesh edilen bu âyet bilindiği üzere recim konusunda her ne kadar tilaveti kaldırılmış olsa da hükmü uygulanmış olan ayettir. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde ve sonrasında uygulaması mevcut olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁰⁶ Aynı zamanda bazı alimlerin neshin bu türünü kabul etmediği bildirilmektedir. Ancak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde mevcut olması, neshin bu kısmını kabul eden alimler nezdinde bu tartışmaları önemsiz kılmıştır. Herarî de bu alimlerden biridir ve bundan dolayı tartışmalara dair herhangi bir açıklamaya gerek duymamış olduğunu söyleyebiliriz.

Metnin baki kalıp hükmün kaldırıldığı kısma örnek olarak Herarî, kadının kocası öldükten sonra iddet bekleme süresi hakkında nazil olan Bakara suresi 240 ve 234. ayetleri örnek olarak vermiştir. Bakara 240’te emredilen bir yıl iddet bekleme süresi, daha sonra nazil olan bakara suresi 234 ‘te emredilen dört ay on gün iddet bekleme süresi ile nesh edilmiştir.²⁰⁷ Herarî bu ayetlerle alakalı tartışmalara değinmemiş, yalnızca örnek olarak zikretmiştir. Ancak neshin bu kısmına dair alimlerin görüşleri biraz farklılaşmaktadır. Daha doğru bir şekilde ifade ile Suyûtî öncesi bu kavram daha geniş anlamda ele alındığından dolayı, ortalama üç yüz ayet gibi bir rakam verilmiştir. Hicrî üçüncü ve dördüncü yüz yıldan itibaren bazı ulûmu’l-Kur’ân kavramlarının netleşmesi ile (örneğin: tahsis, takyid, mübhem, mücmel, vb.) neshin bu geniş anlamda kabul edilmesi biraz daha daralmıştır.²⁰⁸ Suyûtî Kur’ân’da bulunan ve nâsîh olan ayetlerin sayısının yirmi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Cessas (ö. 370/981) ve Serahsî (ö. 571/1176) Kur’ân’da çok az sayıda bulunan nesh edilmiş ayetleri kabul etmişlerdir ve iki âlimin de kabul ettikleri mensûh ayetler aynıdır.²⁰⁹ Bu ihtilafların sebebi, ayetlerin neye göre mensûh kabul edildiği konusunun iyi bilinmesi gerektiğini göstermektedir.

²⁰⁶ Demirci, Muhsin. “Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu” (2000) M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 18, 101-119.

²⁰⁷ el-Herarî, *Mukaddimetu't-tefsîr* s.118.

²⁰⁸ Abdurrahman Çetin, “Nesih” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 32/579-581.

²⁰⁹ Merve Özdemir, “*Cessas’ın Nesih Anlayışı*”, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 92.

b) Nesih ve Bedâ Arasındaki Fark

Herarî tanımını yapmış olduğu nesih kavramının aklen caiz ve şer'an vukuu bulduğu görüşündedir. Aklen caiz olduğunu nâsihin (bir hükmü kaldırıp yerine başka bir hükmü getiren yahut sadece bir hükmü kaldıran) Allah Teâlâ olması şeklinde ispat etmiştir.²¹⁰ Allah dilediğini yapmaya kâdirdir. Kulların maslahatını en iyi bilen O'dur ve kulları için bir şeyi belirli bir vakit için emretmeye, daha sonra ise o emri kaldırmaya gücü yetmektedir.²¹¹

Neshin şer'an vukuu bulduğunun delilinde ise şeriatlar arasında meydana gelen uygulamaları örnek göstermektedir. Örneğin, Hz. Âdem'in dininde kardeşlerin birbirleriyle evlenmesi caiz iken daha sonra İslâm şeriatında bu uygulamanın kaldırılması gibi.

Herarî'ye göre, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) gönderilen şeriatla Allah'ın emirlerinde neshin vukuu gerçekleşmiştir. Bu ise kaynaklarda geçtiği üzere dört şekilde gerçekleşmektedir: Kur'ân'ın Kur'ân'ı, Kur'ân'ın sünneti, sünnetin Kur'ân'ı ve sünnetin sünneti nesh etmesi. Herarî'ye göre Kur'ân ayeti diğer bir Kur'ân ayetini nesh edebilir ve buna Ramazan orucunun Aşure orucunu nesh etmesini örnek olarak göstermiştir.²¹²

Herarî'ye göre sünnet, Kur'ân'ı nesh edebilir. Buna örnek olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisini zikretmektedir: “إن الله أعطى كل ذي حق حقه لا وصية لوارث” “Allah her hak sahibi olan kişiye hakkını verdi. Vâris olana vasiyet yoktur”. Bir diğer örnek ise zina cezası hakkındadır. Bu hususta da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinde sabit olan muhsan (evli) olan erkek ve kadının zina etmesi hakkındaki recm hükmü ile zina eden dul erkek ve kadına yüz değnek vurulması kaldırılmıştır.²¹³

Neshin varlığını kabul edenlere göre Kur'ân Kur'ân'ı nesh edebilir ancak sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesi hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. İmam Şafii'nin *er-*

²¹⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr* s.120.

²¹¹ Mennâ'Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 228.

²¹² el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr* s.121.

²¹³ el-Herarî, *a.g.e.*, s.121.

*Risâle*²¹⁴ adlı eserinde yer verdiği bilgilere göre, sünnet Kur'ân'ın açıklayıcısı konumundadır. Yine İmam Şafî'ye göre, nesih bir hükmü kaldırıp yerine başka bir hüküm koyma eylemi olduğundan dolayı, sünnetin böyle bir hususta yetkisi yoktur. Yani ne Kur'ân'ın sünneti ne de sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesi mümkün değildir. Kur'ân'ın ancak Kur'ân ile²¹⁵ nesh edileceğini belirten İmam Şafî bu hususta Yunus suresi 15. ayeti delil olarak söylemektedir: “*Kendilerine ayetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, “Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir” dediler. Onlara şöyle de: “Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahy edilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım.*”²¹⁶ İmam Şafî'nin neshin bu çeşidini kabul etmemesinin yanında birçok alimin, sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesini kabul ettiği görülmüştür.

Herarî'ye göre ise Kur'ân, sünneti nesh edebilir. Örnek olarak, Kible'nin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a çevrilmesini göstermektedir.²¹⁷ Herarî'ye göre tüm bu hususlar elbette ki Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat etmeden önce gerçekleşmiştir. Onun vefatından sonra ise, eğer biz bir hüküm hakkında icmanın nassa muhalefet ettiğine şahit oluyorsak; bilmemiz gerekir ki bu icma, nesh edilen ve bizim bilmediğimiz bir nas üzerinden yapılmıştır.

Neshin şartlarına gelecek olursak Herarî mukaddimede neshin şartlarının dört tane olduğunu bildirmektedir.²¹⁸ Bunlardan ilki neshin hitap olması gerektiği şarttır. Çünkü sorumlu olan mükellefin ölmesi ile hüküm kesilmektedir ve “ölüm hükmü giderir onu nesh edeni değil” demektedir. İkincisi ise Mensûh olanın şeri' bir hüküm olması gerektiğidir. Çünkü aklî hükümlerin dayanağı berâa asliyedir ve bunlar nesh olmaz.

Herarî'ye göre nasih olanı bilmenin birçok yolu vardır. Onlardan biri lafızda bulunan bir işaretin olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) şu sözü gibi: İbn Mes'ud'dan rivayet

²¹⁴ İmam Şafî'nin (ö. 204/820) fıkıh usulüne dair eseri. Bkz. Murtaza Bedir, “er-Risâle”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/117-119.

²¹⁵ Muhammed b. İdris eş-Şafî, “er-Risâle”, çev. İbrahim Çalışkan, Abdulkadir Şen, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), s. 65.

²¹⁶ Yunus 10/15, *Kur'ân Yolu Tefsiri Cilt: 3 Sayfa: 90*.

²¹⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsir* s. 121.

²¹⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 118.

edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım, şimdi onları ziyaret edin. Çünkü bu, dünya bağı kırar, ahireti hatırlatır.”²¹⁹ Bir diğeri, rivayet eden kişinin tarihi ile zikretmesi, şunun gibi: “keza olayı hendek senesinde duydum” bu şekilde mensûh olan bilindir. Sonuncusu ise ümmetin mensûh olduğuna dair üzerinde ittifak etmesidir.²²⁰

c) Neshi Kabul Edenler ve Reddedenler Hakkında Bazı Mülâhazalar

Nesih, İslâmiyet’in ilk asırlarında kabul gören bir kavramdır. Ancak İslâmiyet’i kabul etmeyenler ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) peygamberliğini kabul etmeyen Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından da kabul görmemiştir. Çünkü onlar kendi dinlerinin ve emirlerinin yeni bir peygamberin gelmesiyle beraber değiştirilmesini kabul etmek istememişlerdir. Bu sebeple neshi inkâr etmişlerdir. Bu inkâr karşısında neshin aklen mümkün olabileceğinin ispatına gidilmiştir. Herarî’ye göre neshin vukuu aklen mümkündür. Allah dilediğini yapmaya kâdir ve gücü yetendir.²²¹ Neshin varlığına delil olan ayetlerden biri Bakara suresinin 106. ayetidir. İmam Kurtubî bu ayetin tefsirinde on beş tane başlık zikretmektedir. Bu başlıklardan dördüncüsü neshin caiz oluşunu müteahhir döneme mensup bazı Müslümanların inkâr etmesi, selefın bu konu ile ilgili icmâsına karşı kibirli oluşları hakkındadır.²²² *Mukaddime*’de Herarî bu kısmı İmam Kurtubî’den direkt olarak almıştır.²²³ Müteahhir dönemden bazı Müslümanlar neshin mümkün oluşunu inkâr etmişler ve selefın neshin vukuuna dair olan görüşlerini reddetmişlerdir. Nitekim geçmişte de Yahudiler neshi inkâr etmişler, kendi dinlerinin nesh edilmiş olmasını kabul etmemişlerdi.

Mukaddimedede geçtiği üzere Yahudilere nesih konusunda sunulabilecek en güzel örnek şudur; Allah, Hz. Nuh’a gemiden çıkışı sırasında şunları söylemiştir: “*Bütün canlı hayvanları senin ve soyundan gelecekler için yenebilir kılıyorum. Bunu size tıpkı bitkiler gibi serbest bırakıyorum. Ancak bundan kan müstesnadır, onu yemeyiniz.*”²²⁴

²¹⁹ İbn Mâce, es-Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Mısır: Dâru İhyâ’i’l-Kütübi’l-Arabiyye), Hadis no: 6474.

²²⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü’t-tefsîr*, 118.

²²¹ el-Herarî, *Mukaddimetü’t-tefsîr* s. 121; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, çev. Halil Aldemir, Ramazan Şahan, (İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 2025), c.2, s. 267.

²²² İmam Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 2/302.

²²³ el-Herarî, *Mukaddimetü’t-tefsîr*, s.119.

²²⁴ Kutsal Kitap, Tekvin Bab 9:3.

Bu rivayetten sonra mukaddimede, neshin varlığını Yahudilere ispat etmek amacıyla deliller art arda sıralanmıştır. Hz. Musa döneminde, İsrail oğullarına da birçok hayvanın etinin yenmesini Allah yasaklamıştır.²²⁵ Bir diğeri ise Hz. Âdem zamanında erkek kardeş ile kız kardeşin evlenmesi konusudur. Allah bunu Hz. Musa'nın kavmine yasaklamıştır. Yine aynı şekilde Hz. İbrahim oğlunu kurban etmekle emrolunmuştu, ancak Allah daha sonra لا تذبح kurban etme demiştir. Yine Hz. Musa döneminde İsrail oğullarında “Kim buzağıya taparsa onları öldür” emrini vermiş daha sonra bu emri kaldırmıştır. Zaten Hz. Musa'nın peygamberliğinden önce böyle bir tapınma durumu söz konusu değildi. Herarî, bunun *bedâ* konusu ile bir alakası olmadığını aksine bunun ibadet eden kulu bir ibadetten diğeri ibadete geçirmek olduğunu söylemektedir. *Bedâ*²²⁶ ise, en genel tanımı ile maslahatın gizli iken daha sonra ortaya çıkması demektir. Suyûtî *İtkan*'da *bedân*ın bir fikrin daha önce benimsenmiş olup daha sonra o fikirden vazgeçilmesi anlamında olduğunu söylemektedir.²²⁷

Herarî daha sonra Nehhas'ın (ö. 338/950) “*en-Nâsihu ve'l-Mensûh fî Kitâbilâhi*” adlı eserinde nesih ile *bedâ* arasındaki farkı açıklamasını aktarmaktadır.²²⁸ *Nehhâs*'ın açıklamasına göre:

Nesih, ibadet eden kimseler için bir şeyin başka bir şeye değişmesidir, bu helal bir şeyin haram, haram bir şeyin de helal olması olabilir. *Bedâ* ise; üzerinde kesinliğin olduğu bir durumun bir maslahat neticesinde artık ortadan kalkması demektir. Bu kişinin şöyle demesi gibidir, bugün şu filan kişiye git diyorsun, sonra gitme diyorsun. Yine aynı şekilde bu sene şurayı ek dedin ve sonra ekme dedin işte bu *bedâ*dır.

Herarî'nin *bedâ* ve nesih arasındaki farkı çok kısa ve öz anlattıktan sonra, bu kısmı neshin caiz oluşunun akli delilleri olduğunu söyleyerek sonlandırmıştır. Hükmü emredenin yani Allah'ın kulları üzerine dilediğini emretme gücüne sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aslında *nâsih* olan yani bir hükmü nesh eden, ortadan kaldıran Allah'tır. Kulların maslahatını en iyi bilen Allah'tır ve onlar için bir hükmü kaldırıp yerine başka bir hükmü getirmeye yahut o hükmü kaldırıp yerine başka bir hüküm getirmemeye kadirdir.

²²⁵ Kutsal Kitap, Levililer Bab 7:22/24.

²²⁶ Bkz. Bayram, Abdullah. "Kur'ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2018/1 / 40 (Haziran 2018): 72-110., Avni İlhan, “*Bedâ*”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/290-291; Zürkânî, “*Menâhilü'l-irfân*”, 2/256-265.

²²⁷ Celâleddin es-Suyûtî, “*el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*” c. 2, 56.

²²⁸ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed İsmâil en-Nehhas, “*en-Nâsihu ve'l-mensûhu fî Kitâbillahi*”, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1991), 1/541-543.; el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 120.

d) Surelerin Nâsîh ve Mensûh Olmaları Bakımından Taksimi

İçerisinde Nâsîh veya Mensûh olmayan sureler toplamda otuz dört tanedir.²²⁹ Sırasıyla: Fâtiha, Yusuf, Yasin, Hucûrat, Rahman, Hadîd, Saff, Cuma, Tahrîm, Mülk, Hâkka, Nûh, Cin, Mürselat, Nebe', Nâziat, İnfîtâr, Mudaffifîn, İnşikak, Burûc, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirah, Kalem, Kadir, Kıyâme, Zilzâl, Âdiyat, Kâria, Tekâsür, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Nasr, Tebbet, İhlas, Felak, Nas.

Nâsîh ve Mensûh olan sureler yirmi beş tanedir.²³⁰ Sırasıyla: Bakara, Âli İmran, Nisa, Mâide, Enfal, Tevbe, İbrâhim, Meryem, Enbiyâ, Hacc, Nûr, Furkan, Şuarâ, Ahzâb, Sebe', Mü'min, Şûra, Zâriyat, Tûr, Mücadele, Vâkıa, Müzzemmil, Müddessir, Tekvîr, Asr.

Sadece Mensuh olan surelerin sayısı kırk tanedir.²³¹ Sırasıyla: En'am, Âraf, Yunus, Hûd, R'ad, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Tâhâ, Müminûn, Naml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Fâtır, Saffât, Sâd, Zümer, Secde, Zühuf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Muhammed, Kâf, Necm, Kamer, İmtihan, Meâric, Kıyâme, İnsan, Abese, Târık, Ğâşiye, Tîn, Kâfirûn, Nûn.

Sadece Nâsîh olan surelerin sayısı altıdır.²³² Sırasıyla: Fetih, Haşr, Münafikûn, Teğabûn, Talak, Â'la.

Görüldüğü üzere mukaddimede Herarî, nesih konusunu diğer konulardan daha fazla detaylandırarak açıklamıştır. Kendi görüşlerine daha fazla yer vermiş, örneklerle konunun anlaşılmasını sağlamıştır. Nesih ilminin Kur'ân'ın hüküm barındıran ayetlerinin doğru anlaşılmasında önem arz etmesi sebebiyle müellif tarafından da detaylı bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür. Yine nesih konusuna dahil olan ve literatürde Seyf ayeti olarak ele alınan konu, Herarî tarafından da incelenmiştir ve bu ayet ile Kur'ân surelerindeki bazı ayetlerin nesh edildiği açıklanmıştır. Herarî

²²⁹ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.123.

²³⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.123.

²³¹ el-Herarî, *a.g.e.*, s.124.

²³² el-Herarî, *a.g.e.*, s.124.

sadece hakkında nesh edildiği görüşü olunan ayetleri zikretmekle yetinmiştir. Seyf ayeti dediğimiz ayet Tevbe suresinin 5. ayetidir:

﴿ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِنَّا تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾²³³

Bu ayet ile Allah Müslümanlara, müşrikleri haram aylar çıktığı vakit, nerede bulurlarsa öldürmeleri gerektiğini; ancak tövbe ederlerse, namaz kılarlar ve zekatlarını verirlerse onları serbest bırakmalarını emretmiştir. Herarî'ye göre müşriklerden yüz çevirme, onlardan uzak durma hakkında 114 ayet nazil olmuştur. Bu ayetler 47 surede bulunmaktadır.²³⁴ Herarî bu hususta bir izahatta bulunmamış sadece sureleri ve surelerde bulunan ayetleri zikretmekle yetinmiştir. Ayetlerin sonunda ise bu ayetlerin, Tevbe suresinin 5. Ayetinde geçen ﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ ifadesi ile nesh edildiğini söylemiştir.

Surelerde geçen ayetler sırasıyla şöyledir:

- Bakara 83, 139, 192, 193, 217, 256.
- Âli İmran 20, 28.
- Nisâ 63, 80, 84, 90.
- Mâide 2, 92, 105.
- En'âm 66, 91, 104, 106, 107, 108, 112-137, 135, 158, 159.
- Âraf 199, 183.
- Enfâl 72.
- Tevbe 7.
- Yunus 20, 41, 46, 99, 108.
- Hûd 12, 93, 122.
- R'ad 40.
- Hicr 3, 85, 88, 89, 94.
- Nahl 82, 125, 127.
- İsrâ 54.

²³³ Tevbe; 9/5; el-Herarî, *Hadâiku 'r-ravhi ve 'r-rayhân*, c. 11, s. 132.

²³⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü 't-tefsîr*, s.125.

- Meryem 39, 75, 84.
- Tâhâ 130, 135.
- Hacc 68.
- Müminûn 54, 96.
- Nûr 54.
- Naml 92.
- Kasas 55.
- Ankebût 50.
- Rûm 60.
- Lokman 23.
- Secde 30.
- Ahzab 48.
- Seb'e 25.
- Fâtır 23.
- Yâsin 76.
- Saffât 174.
- Sâd 17²³⁵, 65.
- Zümer 3, 15, 39, 40, 41, 46.
- Ğâfir 55, 77.
- Hâ mîm Secde²³⁶ 34.
- Şûrâ 6, 15, 48
- Zuhruf 83, 89.
- Duhân 59.
- Câsiye 14.
- Ahkâf 35.
- Muhammed 4.
- Kâf 39, 45.
- Müzzemmil 10, 11.
- İnsan 24.

²³⁵ اصبر Mukaddimede ف harfi ile yazılmıştır. (s.127) Ayetin kendisinde ف harfi yoktur. شکلindedir.

²³⁶ Bu sure Fussilet suresidir. Mukaddimede ارفع şeklinde yazılmıştır. Biz onun ارفعolabileceğini düşündük. Çünkü surede ارفع şeklinde bir ibare geçmemektedir.

- Târık 17.
- Ğâşiye 22.
- Tîn 8.
- Kâfirûn 6.

Bir sonraki bölümde bu ayetleri Herarî'nin tefsirinden inceleyip değerlendirme yapacağız. Ancak Hikmet Akdemir tarafından hazırlanan makalede bu ayetleri benzer konulara göre ayrılarak değerlendirilmiştir. Söz konusu makalede seyf ayeti ile birlikte nesh edilen ayetlerin sayısının 158 olduğu bildirilmiştir.²³⁷

2.3.2.7. Esbâb-ı Nüzûl

Mukaddimede ele alınan bir diğer konu ise Esbâb-ı Nüzûl konusudur. Ulûmu'l-Kur'ân konularından biri olup, en genel manasıyla ayetlerin hangi mevzu üzerine yahut hangi sebep üzerine, Allah tarafından indirildiğini tespit eden bir ilimdir. Herarî mukaddimede, bu ilminin tarifine, bu ilmi bilmenin yollarına, العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب tabirinin açıklanmasına, sebeplerin teaddüd etmesi ancak nazil olanın tek olmasına ve sebebi nüzulün sığası meselesine dair bilgiler vermiştir. Mukaddimenin geneline baktığımızda bu bab başlığı altında Herarî'nin konuyu kısa ve öz olarak açıkladığı görülmektedir.

Bunlara ek olarak, Herarî mukaddimesinde ve tefsirinde sebebi nüzule dair yapmış olduğu aktarımlarda, Suyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* eserini baz aldığı görülmektedir. Bu eserin girişinde Suyûtî, sebep-i nüzul ilmi hakkında alimlerin görüşlerini aktarmaktadır. Vâhidi'ye göre, ayetin sebebi nüzûl kıssası üzerinde durulmadan ve açıklanmadan tefsirinin bilinmesi mümkün değildir. İbn Teymiyye'ye göre ise, ayetin sebebi nüzulünün bilinmesi, ayetin anlaşılmasını belirlemektedir.²³⁸ Ancak Kur'ân ayetlerinin her biri bir sebep üzerine nazil olmamıştır, bazı ayetlerin kendi manalarında nüzul sebepleri vardır. Geçmiş peygamberleri, kıssaları, kavimleri ve olayları haber veren ayetler buna örnektir. Bu ayetlerin nüzûl sebebi olarak içerisinde yer alan ve geçmiş kavimlere ait bilgilerin gösterilmesinin yanlış olduğu

²³⁷ Akdemir, Hikmet. “Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme”. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 / 20 (Aralık 2008): 5-25.

²³⁸ es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*, (Beirut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 2002), s.7.

söylenmiştir. Mennâ el-Kattan *Mebâhis fî ulûmi'l-Kurân* adlı eserinde Fîl suresini örnek vererek, nüzul sebebinin “*Habeş ordusunun Kâbe’ye hücumunun gösterilmesi gerçeğe aykırı düşecektir*”²³⁹ demiştir. Herarî ise bu konuda dikkatli olunması gerektiğini belirterek, bölümün sonunda bir uyarı mahiyetinde her ayetin sebab-i nüzulünün olmadığını bazı ayetlerin itikatla, İslâm şeriatıyla ilgili nazil olduğunu bildirmiştir.²⁴⁰

Herarî’ye göre sebab-i nüzulün tarifi iki şeyle sınırlanmıştır. İlk olarak, “Bir olayın meydana gelmesi ve ardından Kur’ân ayetinin nazil olması” şeklindedir.” Bu duruma Tebbet suresini örnek olarak göstermektedir. İkincisi ise, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) herhangi bir konu hakkında soru sorulması ve ardından soruyla ilgili açıklayıcı bir hüküm içeren Kur’ân ayetinin nazil olmasıdır. Buna örnek olarak ise *Liân*²⁴¹ ayetinin nüzul sebebini göstermektedir.²⁴²

Herarî’ye göre nüzul sebeplerini bilmek için sahabe ve tabiinin, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen rivayetlerin sıhhat derecelerine bakılması ve bilinmesi gerekmektedir.²⁴³ İbn Salah *Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserinde şöyle demiştir; “Sahabenin tefsiri müsned hadistir. Ancak Tabii’nin sözü mürseldir.” Tabii’nin sözü aynı zamanda merfuudur, fakat mürsel olursa senedi sahih olduğu takdirde rivayet kabul edilir. Tabiinden Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721), Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723), Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî’in (ö. 94/713 [?]), sahabeden sebab-i nüzul rivayetlerini alması bu hususa örnek olarak gösterilebilir.²⁴⁴

Bir ayetin sebebi bir olaya veya bir kişiye has olabilir, ancak bu ayetten çıkarılacak hüküm geneldir, tüm müminleri kapsar. Herarî üçüncü başlıkta şu kaideyi zikretmektedir:

“العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب” “İtibar edilmesi gereken sebebin husuûsî olması değil, lafzın umûmî olmasıdır.” Hud suresi 114. ayetin sebebi nüzûlü hakkında Herarî, bir örnek verir.

²³⁹ Menna Halil el-Kattan, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur’ân*, s. 71

²⁴⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 131.

²⁴¹ Liân; “Kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden bir fıkıh terimi.” Bkz. Mehmet Âkif Aydın “Liân” *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27172-173.

²⁴² el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 129.

²⁴³ el-Herarî, a.g.e., s. 129.

²⁴⁴ Celâleddin es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbü'n-Nüzûl*, (Beyrut: el-Kütübü's-sekâfiyye, 2002), s.9

Ayetin bu kısmı Ensar'dan bir sahabeye hitaben nazil olmuş, sahabe Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek bu hükmün kendisine özel olup olmadığını sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) de hükmün ümmetin tümünü kapsadığını bildirmiştir.²⁴⁵

Bu kısımda dikkat çeken bir husus ise, bazı yerlerde Herarî'nin konuyu kısa bir şekilde açıklayıp detayının ilerleyen kısımlarda geleceğini bildirmesidir. İlerleyen kısımdan maksat ise tefsirinde ilgili ayetlerin izahıdır. Örneğin sebep-i nüzul bahsinde, sebebin kişiye veya olaya has olmadığını, geneli kapsadığını anlatan ifadeye Hud suresi 114. ayeti örnek olarak göstermiş olup, tefsirinde ise bu ayetin sebep-i nüzülü hakkında biraz daha detaya yer vermiştir.²⁴⁶ Ancak ilgili ayetin tefsirini incelediğimizde Herarî'nin sebep-i nüzul ile ilgili bu kısmı Suyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* adlı eserinden nakletmiş olduğu görülmektedir. Dipnotta sadece *Lübâbü'n-nükûl* olarak belirtmiştir, eserin sayfa numarası mevcut değildir.

Dördüncü başlıkta Herarî'ye göre bir ayetin bir sebebi değil, birçok sebebi olabilir. Buna örnek olarak Liân ayetini göstermektedir. Aynı şekilde nazil olan ayetlerin sayısı fazla, ancak sebepleri bir olabilir. Hz. Peygamber'in (sav) amcası Ebû Tâlib hakkında nazil olan Tevbe suresi 113 ve Kasas suresi 56. ayetleri buna örnek gösterilebilir.²⁴⁷

Bir diğer önemli mevzu olan beşinci başlık ise sebep-i nüzul rivayetlerinde kullanılan sîğalardır (yapılar). Herarî bu hususta iki sîğa olduğunu bildirmektedir:

Bunlardan ilkinin açık bir şekilde râvinin “ayetin sebep-i nüzülü şu şekildedir” demesi veya فاء التعقيب ile rivayet edilmesi. Yani râvi ayetin sebep-i nüzülü hakkında önce olayı yahut Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sorulan soruyu zikreder ve sonrasında da “فنزلت” “ve ardından nazil oldu” ifadesini kullanır. Herarî bu iki ifadenin de sarih olduğunu söylemektedir.²⁴⁸

Herarî'nin Esbâb-ı Nüzul konusunu beş başlık altında özet bir şekilde incelediği görülmektedir. Bu bab başlığını açıklarken Herarî diğer konulardan farklı olarak lügat ve ıstılah manalarına değinmemiştir. Direkt olarak konuyu izah etmiş, bu ilmin nasıl bilineceği hususunda bilgiler vermiştir. Başlıklara dair vermiş olduğu ayetlerden ise kısaca bahsetmiş, ilerleyen kısımlarda yani tefsirde ilgili ayetlerin açıklanmasında detaylı bilgi verileceğini haber vermiştir.

²⁴⁵ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s.139

²⁴⁶ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.13 s. 239-240.

²⁴⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 130.

²⁴⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 130-131.

2.3.2.8. Garîbu'l-Kur'ân

Kur'an ilimlerinden biri olan Garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemden itibaren araştırılmaya başlanmıştır. Sahabenin Kur'ân'da bulunan ve az kullanılan kelimeleri Arap şiiirinden delil göstererek açıkladıkları görülmektedir. Abdullah b. Abbas bu hususta örnek gösterilen sahabeler arasındadır.²⁴⁹ Herarî'nin Mukaddimesinde bu konuyla ilgili geniş bilgiye yer vermemiştir. *'Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin var olup olmadığının beyanı'*²⁵⁰ şeklinde bir başlık açmış ve bu konuyla ilgili alimlerin görüşlerini ve sonrasında kendi görüşünü zikretmiştir.

Herarî'nin görüşüne göre, Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler yoktur. Böyle olsaydı eğer Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi dili dışında başka bir dil ile kavmine Kur'ân ayetlerini tebliğ etmiş olacaktı ki bu mümkün değildir. *'Kur'ân'da Arapça dışında birleşik olan bir kelime yoktur, ancak Arapça dışında bir dile sahip olanların kullandığı alem isimler mevcuttur. Bu alem isimler: İsrâîl, Cebrâîl, İmrân, Nûh, Lût gibi.'*²⁵¹ Herarî bu konuda ümmetin fikir birliği olduğunu söylemektedir. İhtilafa düşülen husus ise Kur'ân'da alem ismi olmayan münferit ve Arapça haricinde olan kelimelerin mevcut olup olmamasıdır.

Kur'ân'ın dilinin sarîh Arapça olduğunu söyleyenler Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî'dir (ö. 310/923). Onlara göre diğer dillere nispet edilen hiçbir kelime Kur'ân'da mevcut değildir. Bilakis Arap, Fars, Habeş ve diğer milletler bu kelimeleri kullanmıştır. Bir diğer grup ise, Arapça dışında kelimelerin Kur'ân'da mevcut olduğunu söylemektedir. Ancak bu kelimeler çok azdır ve Kur'ân'ın *عربيا مينا* "apaçık bir Arapça" oluşunu etkilememektedir. Eğer öyle olsaydı Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi kavminin dilinde konuşmuyor olurdu.²⁵² Suyûtî de bu hususta şunları nakletmektedir:

Kur'ân'da yabancı asıllı kelimelerin bulunduğu görüşünde olanlar Yusuf suresi 2. Ayette bulunan *'Arapça Kur'ân'* tabirini örnek göstererek; nasıl Farsça kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı

²⁴⁹ İsmail Cerrahoglu, "Garîbü'l-Kur'ân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379-380.

²⁵⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, S.143-145.

²⁵¹ el-Herarî, *a.g.e.*, s. 143.

²⁵² el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 144.

kelimelerin Kur'ân'da bulunması, Kur'ân'ı Arapça olmaktan çıkartmayacağı şeklinde te'vile giderek açıklamışlardır.²⁵³

Eğer Kur'ân anlaşılacak bir dil ile nazil olsaydı, bu sefer muhatapları anlamayacak ve Fussilet suresinde haber verildiği üzere onlar ayetlerin açık bir şekilde kendilerine indirilmesini isteyeceklerdi.²⁵⁴ Kur'ân o dönemki muhataplarına anlayabilmeleri için,²⁵⁵ sakınmaları ve hatırlamaları için,²⁵⁶ Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Mekke ve çevresini uyarması ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermesi,²⁵⁷ ve yine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyarıcılardan olması için²⁵⁸ Allah, Kur'ân'ı apaçık bir Arapça ile indirmiştir.

Herarî daha sonra İbn Atiyye'den nakil ile bazı kelimelerin manalarını vermiştir. Bilindiği üzere Kur'ân Kureyş lehçesi üzere nazil olmuştur. Mukaddimede geçen bu kelimelerin hakikatinin aslında yabancı olduğu ve Arapların bu kelimeleri kullanarak Arapçalaştırdıklarını söylemiştir. Nitekim Kur'ân Kureyş lehçesi üzere nazil olmuştur. Bunlara ek olarak, Araplar yabancı olan bu kelimelerin bazı harflerini veya hareketlerini değiştirmiş, şiir ve diyaloglarında kullanmışlardır. Kur'ân da kelimelerin bu değişim ve dönüşümünden sonra nazil olmuştur. Suyûtî el-İtkân'da 116 tane “muarreb (arapçalaşmış)” kelime zikrederek, kendisinden önce bu kelimeleri bir araya getiren kimseyi görmediğini söyleyerek kendisinin bu konuda nazmetmiş olduğu beyitleri zikretmiştir.²⁵⁹ Bu kelimeler:

- a) “المشكاة، الكوة” Kandil, küçük delik anlamlarındadır. Nur suresi 35. Ayette المشكاة kelimesi geçmekte ve Allah, ﴿ مَثَلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ﴾ “Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir” buyurmaktadır.
- b) إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ “gece kalkan manasında olup, Müzzemmil suresi 6. ayette Allah ﴿ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلاً ﴾ “Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözü zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir” buyurmuştur.

²⁵³ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 288.

²⁵⁴ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, s. 201; Fussilet, 41/44.

²⁵⁵ Yusuf, 12/2.

²⁵⁶ Tâhâ, 20/113,

²⁵⁷ Şuarâ, 26/7; Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 144-145.

²⁵⁸ Şuarâ, 26/193,194,195.

²⁵⁹ Muarreb kelimeler için ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 290-299.

- c) ﴿ يُؤْتِكُمْ كُفْلَيْنِ ﴾ “Ey iman edenler! Allah’a saygısızlıktan sakının ve resulüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin...”²⁶⁰ Sözlükte الكفل “nasip, pay veya hisse manalarına gelmektedir. Herarî, kelimenin manası olarak ضعفين kelimesini söylemektedir. Bu sözcük isimdir. ضعف الشيء dediğimiz zaman “bir şeyi iki katına çıkaran” manasına gelmektedir.²⁶¹
- d) “فسورة” kelimenin kökü قسر ‘dur. “Gâlip, üstün gelmek” anlamındadır.²⁶² “Âdeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi”²⁶³
- ﴿ كَانَهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ، فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴾ bir görüşte bu kelime aslan, başka bir görüşte okçu ve atıcı başka bir görüşte ise avcı anlamındadır.
- e) “الغساق” soğuk demektir. Sâd suresi 57. ayet ve Nebe’ suresi 25. Ayetlerde geçmektedir. Bu kelime mukaddimede Türklerin kullandığı bir kelime olup, “çok kötü bir soğuk” anlamında olarak geçmektedir.²⁶⁴
- f) “القسطاس” Rum dilinde tartı anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân’da İsrâ suresi 35. ayet ve Şuara suresi 182. ayetlerde geçmektedir
- g) “السجيل” Farsça’dan geçen bir kelimedir. Arapça’da taş anlamındadır. Hûd suresi 82, Hicr suresi 74 ve Fil suresi 4. ayette geçmektedir.
- h) “والطين” Ali İmran suresi 49, Maide suresi 110 ve Kasas suresi 38. ayetlerde geçmektedir.
- i) “الطور” Süryani dilinden Arapçaya geçmiştir ve dağ manasındadır. Bakara suresi 63. ve 93. ayetlerde, Nisa suresi 154. ayet, Meryem suresi 52. ayette, Taha suresi 80. ayette, Kasas suresi 29,42. ayetlerde ve Tur suresi ilk ayette geçmektedir.
- j) “اليم” deniz manasındadır. A’raf suresi 136, Taha suresi 39, 97, Kasas suresi 7, 40 ve Zariyat suresi 40. ayetlerde geçmektedir.

²⁶⁰ Hadîd, 57/28.

²⁶¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur’ân*, s. 508.

²⁶² Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 670

²⁶³ Müddessir, 74/50-51.

²⁶⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 143.

k) “التنور” Acem dilinde yerin yüzü manasındadır. Hûd suresi 40. ayette, Müminûn suresi 27. ayette geçmektedir. Suytî’ye göre de bu kelime Farsça kökenlidir.²⁶⁵

Garîbu’l-Kur’ân konusunda Herarî’nin, İbn Atiyye’nin görüşünü benimsediği mukaddimede görülmektedir. Bu görüşe göre; Kur’ân’da Arapça dışında kelimelerin var olduğu, ancak bunun Kur’ân’ın apaçık bir Arapça ile nazil olmasına bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Arapça dışında kelimelerde yine Arapçalaşmış olup, Kur’ân’ın nazil olduğu kavmin anlayacağı şekildedir.²⁶⁶ Yukarıda vermiş olduğumuz örnekleri Herarî, İbn Atiyye’den nakletmiştir. Biz de bu hususta kelimelerin izahını yeterli görmedik ve kelimelerin köklerinin ne anlama geldiğini izah etmeyi uygun gördük. Sonuç olarak, Garîbü’l-Kur’ân’ın Kur’ân ayetlerini tefsir ederken müfessirlerin muhakkak bilmesi gerek bir ilim olduğu, örnek vermiş olduğumuz az sayıda kelimenin dahi ne kadar farklı manalara geldiğinin anlaşılması ile ortaya çıkar. Herarî’nin de Ulûmu’l-Kur’ân konuları arasında bu ilmi zikretmesinin sebebi, bu konuya dair müfessirin bilgisinin olması gerektiği düşüncesindedir.

2.3.2.9. İ‘câzu’l-Kur’ân

İ‘caz konusu ulûmu’l-Kur’ân konuları arasında yer alan; Kur’ân’ın dil ve üslup bakımından eşi ve benzerinin kimse tarafından getirilemeyeceğini inceleyen bir konu olarak literatürde yerini almaktadır. Herarî bu konu ile alakalı mukaddimede, her ne kadar ilk etapta müellifin i‘caz konusuna dair incelikleri anlatacağı tahmin edilse de konunun incelenmesi sonucu aslında mucizenin ne olduğu, Allah’ın yardımıyla kimlerin mucizeye gücü yeteceği ve mucizenin hakikatlerinin açıklandığı bir başlık olduğu görülmektedir. Kur’ân’ın icazı konusuna dair ise ayrı bir başlık açmış ve bu konu hakkında on vecih/görüş olduğunu bildirerek bu görüşleri açıklamıştır.

Herarî, mucizenin beş şart ile sınırlı olduğunu ve bu şartlardan birinin eksik olması neticesinde mucizenin olamayacağını söylemektedir. Bu şartlara göre mucize, Allah’tan başkasının onu gerçekleştirmek için güç yetirmeyeceği bir şey olmalıdır. Beşerin iddia ettiği bir şey mucize olarak kabul edilemez. Nitekim mucizenin normal

²⁶⁵ es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 292.

²⁶⁶ el-Herarî, *Mukaddimetü’l-tefsîr*, s. 145.

bir olay değil de *خارق العادة*/olağan dışı bir olay olması gerekmektedir. Mucizede Allah'ın kudretine şahitlik edilecek bazı olayların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu sebeple peygamberlerin göstermiş oldukları mucizeler olan, Hz. Musâ'nın (a.s.) asasının yılanı dönüşmesi, Hz. Sâlih'in (a.s.) kayanın içinden deve çıkartması ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) parmakların arasından su gelmesi *خارق العادة*/olağan dışı olan olaylardandır.²⁶⁷

Herarî'nin işaret etmiş olduğu bir diğer şart ise, mucize göstermek isteyen, nübüvvet makamında ve iddiasında olan birinin Allah'tan kavmi için bu mucizeyi talep etmesi ve bu mucizenin Allah tarafından gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu hususta Hz. Sâlih, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın mucizeleri Allah'tan talep etmesi ve mucizenin gerçekleşmesine örnek olarak verilmiştir.²⁶⁸ Herarî bir diğer şart olarak mucizenin peygamberlik iddiasında bulunan kişinin davası ile uyumlu olması gerektiğini söylemektedir.²⁶⁹

Mucizenin bir diğer şartı da meydan okuyan kimsenin kendisine itirazda bulunanlara karşı çıkması ve onlara kendisinin getirmiş olduğu bu mucize gibi başka kimsenin buna gücü yetemeyeceğini söylemesidir.²⁷⁰ Herarî bunu şu şekilde açıklamaktadır; her peygambere, kendi kavmi içerisinde o dönemde meşhur olan olaylara dair mucizeler gönderilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed'e (s.a.s.) gönderilen en büyük mucize Kur'ân'dır. Çünkü Arap toplumu belagat ve fesahat yönünden gelişmiş bir toplumdur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvetini inkâr eden topluma Allah, Kur'ân'da, Tûr suresi 34. ayette ﴿ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴾ ‘Eğer onlar doğru sözlülere onun (Kur'ân'ın) bir benzerini getirsinler’ buyurmuştur.

Yine Hûd suresi 13. ayette ﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ ﴾ ‘Yoksa “Kur'ân'ı kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin!”²⁷¹ Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mucizesi Kur'ân'dır. Bilindiği üzere Kur'ân mucizesinin yanı sıra; ayın yarılması, Bedir

²⁶⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü 't-tefsîr*, s. 146-147.

²⁶⁸ Halil İbrahim Bulut, “Mücize”, *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2020), 30/ 348-351.

²⁶⁹ el-Herarî, *Mukaddimetü 't-tefsîr*, s. 148.

²⁷⁰ el-Herarî, a.g.e., s. 148.

²⁷¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 3 /155-156

gazvesinde Müslümanlara meleklerin yardım etmesi²⁷² gibi mucizeler de Kur'ân'da geçmektedir. Aynı zamanda hadis ve siyer kaynaklarında da bu tür mucizelere dair rivayetler zikredilmektedir. Kelam alimleri bu mucize çeşidini “hissî mucize” olarak adlandırmışlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) asıl mucizesi Kur'ân'dır ancak kendisine hissî mucizeler de verildiği alimler tarafından haber verilmektedir.²⁷³ Herarî mukaddimesinde mucizenin bu bölümlerine dair herhangi bir açıklama yapmamış yalnızca mucizenin şartlarını zikretmekle yetinmiştir.

Mûcize konusuna dair gerekli bilgilendirme yaptıktan sonra Herarî, Kur'ânın îcâzı hakkında önemli noktalara işaret etmiş ve Kur'ân'ın mûciz oluşuna dair bazı vecihleri aktarmıştır. Kur'ân, nazmı yönünden Arapların ve onlar dışında kalan bütün toplulukların diline muhalif, örneği olmayan bir dile sahiptir. Kur'ân, Arapların Allah'ın ayetlerine şiir ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şair demeleri sonucunda; ancak onun Allah kelamı olduğunu ve kimsenin onun eşi ve benzeri bir şey getirmeye gücünün yetmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim Yasin suresi 69. ayette de bu hususa işaret edilmiştir. “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vah yedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır.” Kur'ân müşriklerin iddia ettiklerinin aksine mûciz oluşu ile herhangi bir dile benzememektedir. Herarî tefsirinde ilgili ayetin tefsirini yaparken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şair olamayacağını ve Kur'ânın da şiir olamayacağını ispat yolunda açıklamalarda bulunmuştur.²⁷⁴ Bu sebeple Herarî, Kur'ân'ın Arapların diline ve üslubuna tamamen muhalif olduğunu söylemektedir. Kur'ân kelamının diğer kelimelerden ayrı olması ve onlara benzememesi, tüm sure ve ayetlerinin nazmı²⁷⁵, üslûbu²⁷⁶ ve belagatinin dinleyenleri Allah kelamı dışında bir kelam olamayacağı düşüncesine sevk etmektedir.

Kur'ân'ın mûciz oluşuna dair Herarî'nin göstermiş olduğu bir diğer delil ise, Kur'ânın geçmiş ümmetlerden ve yaşantılardan haber vermiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmî olması onun geçmiş ümmetlere dair bir bilgisinin bulunmaması kendisine nazil olan ayetlerin ancak ve ancak Allah'tan geldiğine delalettir.²⁷⁷ Aynı

²⁷² Âli İmran, 3/122-123; Enfâl, 8/17.

²⁷³ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2020), 30/348351.

²⁷⁴ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 24, s. 90-91.

²⁷⁵ “Terim olarak, tutarlı delâletler ortaya çıkarmak maksadıyla mâna bakımından birbiriyle uyumlu lafızların aklın uygun gördüğü tarzda bir araya getirilmesini ifade eder.”

²⁷⁶ Gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısındaki Kur'ân'ın kendine özgü anlatım tarzıdır.

²⁷⁷ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 153.

şekilde Kur'ân'ın Allah kelamı oluşunun bir diğer delili ise gayb aleminden haber vermesidir. Bu bilgiler Allah dışında bir yerden gelmesi mümkün olmayan bilgilerdir. Herarî Nur suresi 55, Fetih suresi 27, Enfâl suresi 7 ve Rum suresi 1-3. ayetleri Mukaddimede örnek olarak göstermektedir.²⁷⁸ Bu iki örnekten anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın muciz oluşu aslında sadece belagî açıdan değil içerisinde barındırdığı mevzular açısından da ispat edilmektedir.

Herarî konunun ilerleyen kısımlarında, Kur'ân'ın aslında kendisinin bir mucize olmadığı ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) peygamberliğini ispat etmediği yönünde görüş ileri sürenlerin ortaya atmış olduğu sarfe teorisini de ele almıştır. Bu görüşe göre Kur'ân kendisi bir mucize olarak adlandırılmamaktadır. Çünkü Araplar Kur'ân gibi bir kitap getirmeye güçleri yetecek seviyedelerdi ancak Allah buna izin vermemiştir. Bu sebeple Kur'ân'ın kendisi aslında muciz olarak kabul edilmemektedir. Ancak bu, ehli sünnet alimleri tarafından zayıf bir görüş olarak kabul edilmiştir. Herarî ise mukaddimede Kur'ân'ın tüm ilimleri kapsadığını, içerisinden bir kelimenin bile çıkartılması halinde yerine kimsenin daha uygun bir kelime koymaya gücünün yetmeyeceğini söylemektedir. Herarî sarfe teorisine dair görüşte bulunanların yanlış görüşte olduklarını söylemektedir. Daha sonra Herarî, sarfe teorisini çürütecek bazı deliller ortaya koymuştur. Kur'ân ayetlerinde Allah kullarına emri, nehyi, müjdeyi ve geçmiş ümmetlerden haberleri, ölümü, ahireti, sevabı, cezayı, kazananları, kaybedenleri haber vermektedir. Kur'ân belagati en yüksek derecede olan Allah kelamıdır ve hiç kimsenin ona benzer bir ayet bile getirmeye gücü yetemez.

Herarî, son olarak Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) verilmiş bir mucize oluşunu diğer peygamberler üzerinden anlatmaktadır. Nasıl ki sihrin ileri derecede bulunduğu dönemde Hz. Musa'ya beyaz-ışılıklı bir el ve yılan dönüşen asa mucizesi, tıp ilminin ileri seviyede olduğu dönemde Hz. İsa'ya ölüleri diriltme ve körleri iyileştirme mucizesi verilmişse, Hz. Peygambere de edebiyat ve belagatin zirve yaptığı bir dönemde Kur'an mucizesi verilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ el-Herarî, a.g.e., s.154.

²⁷⁹ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 155-158.

BÖLÜM III

HERARÎ'DE TEORÎ VE PRATİK MUKAYESESİ: MUKADDİMEDE ELE ALINAN ULÛMU'L-KUR'ÂN KONULARININ TEFSİRE YANSIMASI

3.1. Hem Mukaddimedede hem de Tefsir Kısmında Temas Edilen Kur'ân İlimleri Konuları

3.1.1. Nâsîh-Mensûh

Mukaddimesinde ulûmu'l-Kur'ân konularına yer veren ve bu konulardan bazılarını detaylı bazılarını kısa ve öz biçimde ele alan Herarî'nin ilgili konularla alakalı tefsirini incelediğimiz zaman; mukaddimedede ele almış olduğu başlıklara, tefsirinde temas ettiğini görmekteyiz. Örneğin, müellif tefsirinin mukaddimesinde nesih konusuna temas etmiştir, bu konuyu ele alırken neshin tanımını yapmış, Kur'ân'da neshin aklen ve şer'an caiz olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰ Neshin şeriatlar arasında olabileceği gibi ayetler arasında da gerçekleştiğini söylemiştir. Bu konuya dair ayetlerde bazı örnekler zikretmiştir. Nitekim Bakara 106, Nahl 101, R'ad 39. ayetler örnek olarak gösterilebilir.

Herarî'nin Kur'ân tefsirinde nesihle alakalı açıklamalarını daha çok neshi ifade eden ayetleri tefsir sadedinde yaptığı görülmektedir. Nitekim Bakara suresi 106. ayeti kerimesinde nesihle alakalı şu açıklamada bulunmuştur:

Allah bu ayet ile neshin sırrını beyan etmiş, onu reddedenlerin yahut neshe karşı eleştiride bulunanların sözlerini iptal etmiştir. Allah'ın emretmiş olduğu şeyde muhakkak kullar için bir maslahat vardır. Allah kendi emrine itaati ve Resulüne ise tabi olmayı emretmiştir.²⁸¹

²⁸⁰ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 119-120.

²⁸¹ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 2, s.189

Herarî'nin bu ayetin tefsirinde nesih konusuna dair yapmış olduğu açıklama; mukaddimedede neshin aklen ve şerî olarak caiz oluşuna dair yapmış olduğu açıklama ile uyusmaktadır. Ayetin tefsirinin devamında Herarî, tekrar neshin lügat ve ıstılah anlamına dair bilgilendirme yapmıştır.²⁸² Lügat manasında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Neshin ıstılah anlamında ise mukaddimededen farklı olarak, “Okumakla ibadet olunan ayetin hükmünün sona ermesi yahut hükmünün baki kalıp kıraatinin nesh edilmesi yahut iki hususun da aynı anda gerçekleşmesi” şeklinde ifade etmektedir. Müellif, her ne kadar neshin kelime anlamı ile ıstılah anlamı arasında bir ilgi kuruyorsa bile, zaman zaman ıstılah anlamı ile kelime anlamları arasında bir farkın olduğunu da ifade etmektedir.

Mukaddimededen farklı olarak tefsirde, ilgili ayetin tefsirini yaparken neshin çeşitlerine dair daha detaylı bilgilendirme yaptığı görülmektedir. Örneğin, mukaddimedede neshin çeşitlerine dair yapmış olduğu tanımlarda detaya girmemiş, sadece örnekler vermekle yetinmiştir. Ancak Bakara suresi 106. ayete baktığımızda, tanımın genişlediğini ve örneklere dair yapılan açıklamaların fazlaştığını görmekteyiz. Bunlara ek olarak, Herarî'nin neshin tanımdan ziyade aslında onun varlığını ispat etmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Allah'ın ayette “Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak...” ifadesinin sadece hükmün yahut hükmün ve lafzın nesh edilmesi olarak, “veya onu unutturursak...” kısmını ise hükmün baki kalıp lafzın nesh edilmesi olarak açıklamıştır.²⁸³

Bakara suresi 106. ayetin tefsirinde neshin varlığını ispata dair daha çok açıklamada bulunması, Herarî'nin neshin hak olduğunu ve bu ayetin Kur'ân'da neshin olduğuna delil gösterilmesini kabul etmiş olduğunu bizlere sunmaktadır.

Herarî mukaddimedede, hem müteahhir dönemden Müslümanların ve Yahudilerden bazı grupların neshi inkâr etmesine karşın, hem de dinler arası neshin varlığını ispat etmek için birtakım açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz. Herarî'ye göre, nâsih olan Allah'tır ve o dilediğini yapmaya kadirdir. Neshin varlığında kullar için büyük bir maslahat mevcuttur. Bunu doktorun hastasına onu tedavisini daha iyi hale getirmek için bazen ilaçlarında yapmış olduğu değişiklikler ile benzetmiştir. Nasıl ki doktor

²⁸² el-Herarî, *a.g.e.*, c. 2, s. 193.

²⁸³ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 2, s. 194.

hastasına vermiş olduğu ilaç yahut takviye gıdalar zaman zaman değişebiliyorsa, şer'î hükümlerin bazılarında da bu değişimin olması mümkündür. Çünkü nefislerin gıdası ve ilacı şer'î amellerimizdir. Hükümü koyan yani Allah şer'î bazı hükümleri kulların maslahatına olacak şekilde değiştirmeye kadirdir.²⁸⁴

Nitekim yine Kur'ân'da neshin varlığına delil gösterilen bir diğer ayet olan Nahl suresi 101. ayette Allah, ﴿ وَإِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ “Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- “Sen sadece uyduruyorsun” dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler”²⁸⁵ buyurmuştur. Bu ayetin tefsirinde Herarî yine neshin hak olduğunu vurgulamakta, Allah'ın bir ayeti başka bir ayetle nesh etmesinin, bir hükmünü kaldırıp yerine başka bir hükmü koymasının ancak ve ancak kulların menfaati için olacağını belirtmektedir. Neshin varlığında ancak müminler için bir maslahat, onların yaşam ve ölümleri için bir menfaat barındırdığını ifade etmektedir.²⁸⁶

Görüldüğü üzere Herarî, neshin varlığını hem Kur'ân'da hem de dinler arasında kabul etmekte ve bunu ispat için neshin varlığına delil gösterilen ayetlerin tefsirinde bilgiler vermektedir. Mukaddimede daha ziyade neshin teknik açıdan tanımını yapan Herarî, neshin lügat ve ıstılah manaları, neshin çeşitleri, kısımları, nesih ile beda arasındaki farkı gibi konulara değinmiştir. İlgili ayetlerin tefsirinde bunlara ek olarak neshin varlığına dair açıklamalarda bulunduğu ve bunlara deliller getirerek ispat etmeye çalıştığı görülmektedir. Mukaddimeyi tefsirde bulunan ulûmu'l-Kur'ân konularına dair bir giriş mahiyetinde kabul ettiğimizden dolayı, tefsirinde teknik bilgilere dair çok detay vermemesi ayetin tefsiri bağlamında konuyu izah etmesi mukaddime ile tefsirinin birbirini tamamlaması şeklinde yorumlanabilir.

Bunun sonucunda, mukaddimede nesih konusuna dair vermiş olduğu bilgiler ile tefsirinde bu konuya dair vermiş olduğu bilgiler birbirine uyumludur denilebilir.

Nesih konusunun alt başlığı olarak mukaddimede ele alınan Seyf ayeti hakkında bilgilendirme yapan Herarî, Tevbe suresi 5. ayete işaret etmiştir. Ancak bu ayet ile

²⁸⁴ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.2., s. 196.

²⁸⁵ Nahl, 16/101.

²⁸⁶ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.15, s. 380.

Kur'ân'da bulunan ayetlerden hangilerinin nesh edildiğine dair sadece ayetleri zikretmekle yetinmiştir. Herarî, ilgili ayetin tefsirinde ise, Tevbe suresi 5. ayetin seyf ayeti olarak adlandırıldığını, Müslümanların zayıf konumda oldukları vakit müşriklerin eziyetlerine sabretmeleri gerektiğini, ancak kuvvetlendiklerinde onlara karşı savaşma emri geldiğini belirtmiştir.²⁸⁷ Ayetin tefsirine baktığımızda seyf ayeti ile ilgili herhangi bir geniş açıklama bulunmadığını görmekteyiz. Seyf ayeti kavramına dair gerek mukaddimedede gerekse tefsirde yeterli açıklama bulunmamaktadır. Herarî yalnızca ayetlere ve ayetlerde bulunan müşriklerle ilgili gelen emirlere işaret etmiştir. Mukaddimedede seyf ayeti ile nesh olunduğuna işaret edilen ayetlere baktığımızda da Müşriklere uyarılar,²⁸⁸ Peygamberimize yaptıklarına karşı sabır göstermesini öğütleyen emirler,²⁸⁹ ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onlara bir uyarıcı olarak gönderildiğini²⁹⁰ vurgulayan hususların bulunduğu görülmektedir.

3.1.2. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb-ı Nüzûl konusuna mukaddimedede yer veren Herarî, konuyu beş alt başlık altında incelemiştir. Herarî, konularla ilgili ayetlere kısaca temas ederek ilerleyen kısımlarda detaylı açıklamanın olacağını haber vermiştir. Mukaddimedede belirtmiş olduğu bu ayetleri, tefsirinden incelemek mümkündür. Nitekim Herarî, tefsirin genelinde sebebi nüzulüne dair rivayet gelmiş olan ayetler hakkında “Esbâb-ı Nüzûl” başlığı açarak, bizlere ulaşan rivayetleri aktardığı görülmektedir.

Herarî, mukaddimedede sebep-i nüzûlün tarifi hakkında onun iki şey ile sınırlanmış olduğunu söylemektedir. İlk olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken bir olayın vukuu bulması ve ardından Kur'ân ayetinin nazil olmasıdır. Herarî bu hususta Tebbet suresini örnek olarak göstermiştir. Nitekim surenin tefsirine baktığımızda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yakın akrabalarına uyarıda bulunması gerektiği Şuarâ suresi 214. ayette, ﴿ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴾, “*Yakın akrabaları uyar*” hitabı üzerine, Hz. Peygamber'in (sav) Mekkelileri toplayarak onlara uyarıda bulunması neticesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Ebû Leheb kendilerini bunun için mi topladığını söyleyerek öfkelenmiş ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “kahrolsun!”, “yazıklar olsun” anlamlarına gelen تبا لك

²⁸⁷ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.11, s.133.

²⁸⁸ En'am, 6/66, Meryem, 19/39, Mü'minûn, 23/54, Zuhruf, 43/83.

²⁸⁹ Tâhâ, 20/130, Rûm, 30/60, Sâd, 38/17, Ahkâf, 46/35, İnsân, 76/24.

²⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/20, Hûd, 11/12, Hicr, 15/89, Tâhâ, 20/135, Ankebût, 29/50, Fâtır, 35/23.

ifadesini kullanmıştır ve bunun üzerine Tebbet suresi nazil olmuştur.²⁹¹ Bu rivayeti aktarıken Herarî herhangi bir kaynak göstermemiştir. Buhârî²⁹² ve Müslim'in İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu rivayeti olduğu gibi aktarmıştır.

Sebeb-i nüzulün tarifi hakkında ikinci husus ise, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) herhangi bir konu hakkında soru sorulması ve ardından soru hakkında açıklayıcı bir hüküm içeren Kur'an ayetinin nazil olmasıdır. Buna örnek olarak ise Herarî *Liân*²⁹³ ayetinin sebebi nüzulünü göstermektedir.²⁹⁴

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ، وَيَذْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابُ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ.﴾

‘Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da “eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını” söylemesidir. İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah’ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, “eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah’ın gazabına uğramayı dilemesi” olacaktır.’²⁹⁵

Mukaddimede bir açıklamada bulunmayan ve sadece ayeti örnek olarak gösteren Herarî, tefsirde ilgili ayetin tefsirinde sebeb-i nüzul hakkında rivayetlere yer vermiştir. Müellif Buhârî'den gelen rivayetleri zikretmektedir. İlk olarak, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî'nin (ö.157/774) Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö.124/742), Zührî'nin ise Ebû Sa'd Sehl b. Huneyf b. Vâhib el-Ensârî el-Evsî'den (ö.38/658-59) rivayet etmiş olduğu Uveymir hadisi,²⁹⁶ daha sonra Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî'nin (ö.292/905) Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî'nin (ö. 36/656) naklettiği hadis²⁹⁷, daha sonra Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî'nin (ö.105/723) İbn-i Abbas'tan naklettiği Hilâl b. Ümeyye hadisini

²⁹¹ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.32, s.417.

²⁹² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993) “Kitâbu't-Tefsîr”, 78, (Hadis no: 4687), c.4, s. 902.

²⁹³ Liân; “Kadının, kendisini zina ile itham eden kocasıyla yeminleşmesini ifade eden bir fıkıh terimi.” Bkz. Mehmet Âkif Aydın “Liân” *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27172-173.

²⁹⁴ el-Herarî, *Mukaddimetü't-tefsîr*, s. 129.

²⁹⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c.4, s. 55-56.

²⁹⁶ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.19, s.203.

²⁹⁷ el-Herarî, *a.g.e.*, c.19, s. 204.

zikretmektedir. Herarî, Ensâr'ın efendisi Sâd b. Ubâde hadisini zikrettikten sonra İbn-i Hcer'in görüşünü aktarmaktadır; bu ayetin sebab-i nüzulü hakkında ümmet ihtilaf etmiştir. Bazıları bu ayetin Uveymir hakkında nazil olduğu görüşünü benimsemiş bazıları ise, bu görüşü kabul etmemiştir. Bazıları ise Hilâl b. Umeyye'nin durumunun ilk, Uveymir'in sonra olduğunu ve ayetin bu ikisinin durumu hakkında nazil olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁹⁸ Taberî'de ayetin sebab-i nüzûlüne dair Hilal b. Ümeyye ve Uveymir hadisini zikretmektedir.²⁹⁹

Herarî'nin bu hususta ayetin iki sebab-i nüzûlü olduğu görüşünü kabul ettiği görülmektedir. Görüldüğü üzere Herarî'nin mukaddimede vermiş olduğu giriş mahiyetindeki bilgiler ve bu bilgileri örneklendirmede işaret etmiş olduğu ayetlerin tefsir kısmından incelenmesi sonucunda, mukaddimede verilen bilgilerle tefsirde zikredilen bilgilerin tutarlı olduğu görülmektedir.

Konun bir diğer alt başlığı ise, “İtibar edilmesi gereken husus, sebebin husuûsî olması değil, lafzın umûmî olmasıdır.” ifadesinin açıklandığı başlıktır. Bu başlık altında Herarî Hûd suresi 114. ayeti örnek olarak göstermiştir.

﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ﴾³⁰⁰

“Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.”³⁰¹

Tespitimize göre Herarî bu ayetin sebab-i nüzûl rivayetini Suyûtî'nin *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* adlı eserinden almıştır. Rivayeti zikretmeden önce, rivayetin başında dipnotta bu esere atıfta bulunmuştur.³⁰² Ayetin sebab-i nüzûlü hakkında iki rivayet vardır. İlki Buharî, Müslim, Ahmed, Tirmizî ve diğerlerinin İbn Mesud'dan naklettiğine göre: bir adam bir kadını öper ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek bunu bildirir ve ayet bu neticede nazil olur. Diğer bir rivayet ise Tirmizî ve diğerlerinin İbn Yüsr'den naklettiği rivayettir.³⁰³ Bu ayet mukaddimede sebab-i nüzul konusunda, “Sebebin kişiye yahut olaya has olmadığını, geneli kapsadığını” ifade eden başlıkta

²⁹⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, c.19, s. 205.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Mekke el-Mükerreme: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, bty.), c. 19, s.112.

³⁰⁰ Hûd, 11/114.

³⁰¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c.3, s. 205-206.

³⁰² Bkz. es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî esbâb en-Nüzûl*, s.148-149.

³⁰³ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân* c.13, s.250.

örnek olarak zikredilmiştir. İbn Mesud'dan nakledilen rivayete göre ise ayetin hakkında nazil olduğu sahabe, Hz. Peygamber'e "Yâ Rasulallah! Bu sadece bana mı mahsus?" diye sormuştur. Rasulullah ise, "Ümmetimin tümü içindir" buyurmuştur.³⁰⁴ Ayetin tefsirinde, sebab-i nüzûl rivayetinin daha da detaylı bir şekilde yer aldığını görmekteyiz. Şunu da belirtmemiz de fayda olacaktır, Herarî mukaddimedede konuya dair bilgi verirken herhangi bir kaynak göstermemiş olup, bu kaynağı tefsirde dipnotta göstermiştir. Mukaddimeyi okuyan birisi için bu bilgi ilk olarak Herarî'nin sanılabilir, ancak ilgili ayetin tefsirine bakıldığında Herarî'ye ait olmadığı ve Suyûtî'den naklettiği görülecektir.

Mukaddimedede bir diğer konu ise, sebeplerin birden fazla olması ancak nazil olanın bir olması konusudur. Herarî örnek olarak Tevbe suresi 113 ve Kasas suresi 56. ayeti örnek göstermiştir:

﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهَا صَحَابَ الْجَحِيمِ﴾³⁰⁵
"Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar, peygamber ve müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."³⁰⁶

Herarî, Buhârî'nin Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî'den (ö. 94/713) onun da babasından naklettiği bir rivayet ile başlamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'in ölümü yaklaştığı vakit yanına gelerek, şehadet getirmesini istemiştir. Yanında bulunan Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye'nin, Ebû Tâlib'e "Abdülmuttalibin dininden yüz mü çevireceksin?" demesi üzerine Ebû Tâlib'in son sözünün "Abdülmuttalibin dini üzereyim" olduğu geçmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Sana mağfaret dilemekten nehy olunmadığım sürece, sana mağfaret dileyeceğim" demiştir ve bunun üzerine Tevbe suresi 113. ayet nazil olmuştur.³⁰⁷ Tevbe suresi Medîne'de nazil olmuştur, ancak Herarî'nin Suyûtî'den naklettiğine göre, bu ayet ve Kasas suresi 56. ayet Mekke'de nazil olmuştur.³⁰⁸ Kasas suresi 56. ayette Allah şöyle buyurmuştur:

³⁰⁴ el-Herarî, *a.g.e.*, c.13, s.249; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, s. 148; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, "Kitâbu Mevâkîti's-Salâh, 13, (Hadis no: 503), c.1, s.196.

³⁰⁵ Tevbe, 9/113.

³⁰⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c.3, s. 66-67.

³⁰⁷ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c.12, s. 49.

³⁰⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, c.12, s. 50; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, s.144.

(إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)³⁰⁹

“*Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir.*”³¹⁰

Bu ayet mukaddimede Tevbe suresi 113. ayet ile beraber “Bir sebep üzere nazil olan iki farklı ayet” konusuna örnek olarak gösterilmiştir. Ebû Tâlib hakkında nazil olan bu ayetlerin sebepleri aynıdır, ancak nazil oldukları kişi aynı kişidir. Herarî bu ayetin sebep-i nüzûlünde yine Suyûtî’den alıntı yapmaktadır. Suyûtî’de iki rivayet mevcuttur; biri Müslim ve diğerlerinin Ebû Hureyre’den naklettiği ayetin sebep-i nüzûlü olan rivayet, diğeri ise ayetin sebep-i nüzûlünü tasdik eden bir olaya dair rivayettir.³¹¹ Herarî bu rivayetlerden sadece ilk olanı nakletmiştir.³¹²

Görüldüğü üzere mukaddime ve tefsir birbirini tamamlar niteliktedir. Mukaddimede kısa ve öz biçimde ele alınan konu, tefsir de ilgili ayetlerde detaylı olarak açıklandığı, örnek ve izahların fazlaştığı dikkat çekmektedir. Müellif eksik kalan hususları ayetleri tefsir ederken gidermektedir.

3.1.3. Garîbu’l-Kur’ân

Garîbu’l-Kuran konusunda Herarî, mukaddimede kendi görüşünü belirterek, Kur’ân’da Arapça dışında kelimelerin var olduğunu söylemiştir. Ancak Herarî, Arapça dışında kelimelerin varlığının Kur’ân’ın apaçık bir Arapça ile nazil olmasına bir etkisi yoktur demektedir. Nitekim Arapça dışında kelimeler de yine Arapçalaşmış olup, Kur’ân’ın nazil olduğu kavmin anlayacağı şekildedir.³¹³ Herarî konuya dair Kur’ân ayetlerinde geçen bazı garip kelimeleri zikretmiştir. Bir önceki bölümde bu kelimelerin anlamlarına ve hangi sure ve ayetlerde geçtiklerine dair bilgiler verilmiştir. Burada amacımız Herarî’nin tefsirinde bu ayetlerin manalarına dair bilgiler verirken, garîb olan kelimelere dair mukaddimeden farklı açıklamalar yapıp yapmadığını tespit etmektir.

³⁰⁹ Kasas, 28/56.

³¹⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c.4, s. 236-237.

³¹¹ es-Suyûtî, *Lübâbü’n-nukûl fî esbâbi’n-nüzûl*, s.196.

³¹² el-Herarî, *Hadâiku’r-ravhi ve’r-rayhân*, c.21, s. 236.

³¹³ el-Herarî, *Mukaddimetü’t-tefsîr*, s. 145.

Mukaddimedede Nur suresi 35. ayette geçen المشكاة “kandil, duvardaki küçük oyuk, pencere” anlamlarına gelen kelimeyi garip kelimelere örnek gösteren Herarî, tefsirinde ilgili ayette, kelimenin aydınlatma için duvarda bulunan pencerenin dışında bir delik yahut oyuk şeklinde açıklamaktadır.³¹⁴ Ayette, Allah’ın nurunun المشكاة kelimesine benzetildiği yani içerisinde kandil bulunan bir lamba olarak tarif edildiğini söylemektedir. Nitekim garip kelimelerin ayet bağlamında bir manaya geldikleri bilinmektedir. Bu sebeple Herarî, tefsirde yalnızca ayetin geldiği manaya delaleti ölçüsünde bu kelimeyi izah etmekle yetinmiştir.

Bir diğer örnek olan Müzzemmil suresi 6. ayette geçen ﴿ إِن نَّاشِئَةَ اللَّيْلِ ﴾ ayetinde bulunan الناشئة mastarı نشأ dir. Bu kelimenin manasına dair Herarî, “gece uykusundan af olunmak niyetiyle kalkan kişi” manasına geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu mananın Habeş³¹⁵ dilinde bulunan mana ile örtüştüğünü söylemektedir.³¹⁶ Herarî’nin mukaddimedede bu hususta bir bilgi vermediği görülmektedir.

Herarî’nin tefsirde ilgili ayetin tefsirini yaparken içerisinde geçen garîb olan kelimenin manasını vermiş olduğu bir diğer ayet, Hadîd suresinde bulunan 28. ayettir. Bu ayette Allah, iman eden kişilerin kendisine saygısızlıktan sakınmaları ve Rasûlüne iman etmeleri neticesinde kendilerine rahmetinden iki kat vereceğini haber vermiştir. Nitekim kitap ehlinden olanlar kendilerine iki sevap verileceği için böbürlenmiş ve bunun üzerine Allah, iman edenlere de iki ecir verileceğini haber vermiştir. Herarî ayette geçen ve iki ecir manasına gelen كفلين kelimesinin iki nasip manasına geldiğini söylemektedir.³¹⁷ Aynı zamanda kelimenin manasını Râgıb el-İsfahânî’den naklederek; “Yeterliliğe sahip, nasip, pay veya hisse” manalarına geldiğini de söylemektedir.³¹⁸ Mukaddimedede Herarî kelimenin manasını açıklarken ضعفين kelimesine yer vermiştir. ضعف الشيء dediğimiz zaman “bir şeyi iki katına çıkaran” manasına gelmektedir.³¹⁹ Mukaddimedede ve tefsirde verilen manalar birbiri ile örtüşmektedir denilebilir.

³¹⁴ el-Herarî, *Hadâiku ’r-ravhi ve ’r-rayhân*, c. 19, s. 328.

³¹⁵ Bugünkü Etiyopya.

³¹⁶ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 30, s. 350.

³¹⁷ el-Herarî *Hadâiku ’r-ravhi ve ’r-rayhân*, c. 28, s. 502.

³¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi ’l-Kur ’ân*, s. 717-718.

³¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 508.

Herarî'nin Kur'ân ayetlerini tefsir ederken, ayetleri her yönden incelediği görülmektedir. İçerisinde bulunan kelimeleri (özellikle mukaddimede garîb konusunda zikretmiş olduklarını) detaylı bir şekilde açıkladığı ve kelimelerin muhtemel manalarını izah ettiği görülmektedir. Nitekim örnek olarak yine mukaddimede işaret etmiş olduğu Müddessir suresi 51. ayette geçen قسورة kelimesinin hangi manalara geldiğini tefsirinde açıkladığı görülmektedir. Kelimenin muhtemel üç manasını zikreden Herarî bu görüşlerden ikincisinin daha önde geldiğini belirtmiştir. İlk görüş İbn Abbas'ın görüşüdür ve o Habeş dilinde bu kelimenin aslan manasına geldiğini haber vermektedir. Bir diğer görüşe göre, kelime avcılar/atıcılar manasına gelmektedir. Çünkü قسورة kelimesi avcı/atıcı anlamına gelen قسور kelimesinin çoğuludur. Bu görüş ise Saîd b. Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Katâde ve İbn Keysân'ın görüşüdür. Diğer görüşe göre ise, قسورة gecenin başlangıcı anlamına gelmektedir. Mana “Gecenin karanlığından kaçtı” şeklinde olur.³²⁰ Görüldüğü üzere Herarî ayetin tefsirini yaparken kelimenin muhtemel manalarına ilişkin rivayetleri zikrederek bir tercihte bulunmuştur. Mukaddimede kelimelerin anlamlarına dair yer verdiği kısa bilgileri tefsirinde daha detaylı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Garîb kelimelerin geçtiği ayetlerin tefsirini incelediğimizde, Herarî'nin kelimelerin anlamına dair detaylı açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin; mukaddimede Sâd ve Nebe' surelerinde geçen الغساق kelimesinin, Türklerin kullandığı bir kelime olup anlamının “soğuk” demek olduğunu ve sonradan Arapçalaştığını söylemektedir. Tefsire baktığımızda kelimenin asıl anlamının “cehennemliklerin derilerinden damlayacak olan kan karışmamış safi irin ve kanla karışık cerahat”³²¹ manasına geldiğini söylemektedir. Aslında baktığımızda Herarî'nin ayetlerin tefsirini yaparken garîb kelimelerin muhtemel manalarını da zikretmesi gayet tabiidir. Mukaddimede yalnız kelime anlamını ve hangi dilden Arapçaya geçtiği hakkında bilgi verdiği garîb kelimeleri, tefsirinde daha detaylı açıkladığı görülmektedir.

³²⁰ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 30, s. 414.

³²¹ el-Herarî, *a.g.e.*, c.31, s. 29; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 606-607.

3.2. Mukaddimede Zikredilmeyip Tefsirde Temas Edilen Kur'ân İlimleri Konuları

3.2.1. Muhkem ve Müteşâbih

Herarî'nin mukaddimesinin ulûmu'l-Kur'ân konularının sadece bir kısmını kapsadığını önceki bölümlerde vurgulamaya çalıştık. Mukaddimede yer alan konuları hem ayrı bir şekilde ele alarak hem de tefsirde, bu konuları müellifin ne derece uyguladığını belirterek incelemeye çalıştık. Bu kısımda ise, mukaddimede herhangi bir başlık ile müellifin yer vermemiş olduğu, ancak tefsirde ilgili ayetler incelendiğinde karşımıza bazı tanımların yahut açıklamaların çıktığı yine ulûmu'l-Kur'ân konularından olan başlıkları ele almayı amaçladık.

Kur'ân'da Allah'ın muradının kolayca anlaşıldığı, açık manaları barındıran kısımları ifade eden ayetlere Muhkem denmektedir. Örneğin; namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetle ilgili kavramları içeren ayetler muhkem olarak isimlendirilir.³²² Müteşâbih olarak adlandırılan ayetler ise manasının hemen anlaşılmadığı, kişinin kendisinin anlayamayacağı başka bir ayet yardımı ile yahut tevil yoluyla anlaşılabilen ayetlerdir.³²³ Herarî'nin bu konu hakkında bilinen ayet olan Ali İmran suresi 7. ayetin tefsirinde bazı açıklamalara yer verdiği görülmektedir. Ayetin tefsirini verdikten sonra müellif, ayetle ilgili mülâhazalar kısmında muhkem ve müteşâbih konularına dair alimlerin görüşlerini zikretmektedir. Muhkem ayet te'vilinin bilindiği tefsirinin ve manasını anlaşıldığı ayettir. Müteşâbih ise bu şekilde bilinmeyen ayetlerdir. Bu görüşte olan alimlerin Câbir b. Abdillâh, Ş'abî ve Süfyan es-Sevrî olduğunu söylemektedir.³²⁴ Bu açıklamalar ile müellifin mukaddimede yapmış olduğu açıklama tarzı ile uyumlu olduğu gözükmektedir.

Konuya dair diğer görüşleri zikretmeye devam eden Herarî, muhkemin sadece bir vechi, ancak müteşâbihin birçok vechi barındırdığını ifade etmektedir. Bu görüşte olanlar ise İbn Abbas, İbn Mes'ud, Katâde ve Dahhâk'tır. Müellif kendi yöntemi ile örtüşen bir tarzda yine bu görüşlerin kaynağını belirtmeden bu ifadelere yer vermiştir.

³²² es-Suyutî, el-İtkân, s. 423; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.128.

³²³ es-Suyutî, *a.g.e.*, s. 423.

³²⁴ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 4, s. 183.

İbn Atiyye'nin görüşünü zikrederek devam eden Herarî bu görüşün en ahsen yani en iyi görüş olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre ise, muhkem manadaki ayetler hakkında kişi herhangi bir tasarrufta, tahrifte bulunamaz, ayet nasıl nazil olmuş ise manası o şekildedir. Ancak müteşabih ayetlerin manasının anlaşılmasında kişi tasarrufta bulunabilir.³²⁵ Son olarak Taberî ve Kurtubî'nin görüşlerini zikreden Herarî, muhkemin Kur'ân'ın genelini ifade ettiğini, müteşabihin ise Hurûf-ı mukatta'a olduğunu ifade etmektedir.

Herarî, Allah'ın Kur'ân'da niçin müteşabih ayetleri zikrettiği sorusunun akıllara gelebileceğini söylemektedir. Alimlerin bu hususta şu cevapları verdiğini iletmektedir: Müteşabih ayetlerin nazil olması bizlerin kalplerinde tasdik etmesi gereken bir imtihandır. İman aslında Allah'ın emirlerine ve Resulünün buyruklarına tabii olmak demektir. Bu sebeple müteşabih konusunda da kulların teslim olmaları gerekmektedir. Bir diğer görüşe göre ise, insanın aklını her türlü kullanmasının gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'ân'da müteşabih ayetlerin oluşunun bir hikmeti de kişinin aklını kullanarak burada gizlenmiş manalara vakıf olma çabasını göstermesidir ki bu da kişinin aklı için bir nimettir. Burada Herarî'nin zikretmiş olduğu görüş kulların akıllarını kullanarak müteşabihi anlamaya çalışmaları ve doğru bir te'vil ile ayetleri yorumlamalarıdır. Nitekim yine Ali İmran suresi 7. ayette *والراسخون في العلم* "İlimde yüksek mertebeye erişenler" ifadesi geçmektedir. Aslında bu kimseler müteşabihin manasının yalnızca Allah katında bilindiğini ancak doğru te'vil ile yorum yapabilecek mahir kimselerdir denilebilir.³²⁶

Bu açıklamalar sonucunda Herarî'nin muhkem ve müteşabih konusu ile doğrudan ilgili olan Ali İmran suresi 7. ayetin tefsirinde konuya dair detaylı bilgilendirme yapmış olduğu görülmektedir. Mukaddimedeki yönteminden farklı olarak muhkem ve müteşabih kavramlarının lügat ve ıstılah manalarına yer vermemesi, alimlerinin görüşlerini zikrederek içlerinden tercihte bulunması aslında bu konunun belki de bu ayetin tefsiri özelinde açıklanmasının daha uygun olduğunu düşünmesi sebebiyledir. Nitekim Herarî'nin asıl maksadının ne olduğunu tam manada bilemediğimiz için yöntemini baza alarak bu yorumu söylememiz mümkündür.

³²⁵ el-Herarî, *a.g.e.*, c.4, s. 183.

³²⁶ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 4, s. 185.

3.2.2. Münâsebâtü'l-Kur'ân (Ayet ve Sureler Arasında Tenâsüb)

Herarî ulûmu'l-Kur'ân konuları arasında zikredilen ve mühim bir konu olan münâsebete dair mukaddimesinde herhangi bir bilgilendirme yapmamıştır. Ancak tefsirin geneline baktığımızda, ayetlerin tefsirini yaparken münâsebet başlığı açarak hangi ayetlerin hangi ayetlerle yahut hangi surelerin hangi surelerle münasebeti olduğunu izah ettiği görülmektedir. Tefsirinde ilk olarak Bakara suresi 6 ve 7. Ayetlerin tefsirini yaparken, bu ayetlerin bir önceki ayetlerle olan ilişkisini açıklamak için المناسبة/Münâsebe olarak bir başlık açmıştır. Ancak yine bu ilmin mahiyetine dair bir bilgilendirmede bulunmamış, direkt olarak ayetler üzerinden münasebet konusunu ele almıştır.

Herarî Bakara suresi 6 ve 7. ayetler ile hemen sonrasında zikredilen Bakara suresi 5 ve 6. ayetler arasında bulunan münasebete dair şunları söylemektedir: Önceki ayetlerde Allah'a inanan muttakilerin özellikleri zikredilmiştir. Onlar Allah'a ve gayb alemine iman etmişlerdir. Yine onlar Allah'ın göstermiş olduğu doğru yola inanan ve bu yol üzere olan kimselerdir. Ancak daha sonra gelen 7 ve 8. ayetlerde ise, bir önceki ayetlerle bağlantılı olarak Allah'ı inkâr eden kimselerin özelliklerinden bahsedilmiştir.

{حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ}

“Onların kalpleri ve gözleri Allah tarafından mühürlenmiştir.”

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}

“Onları uyarsan da uyarmasan da fark etmez ve onlar için azap mevcuttur.”³²⁷

Bakara suresinin ayetlerini incelediğimizde Herarî münasebet konusunda Merâğî'nin (1883-1952) *Tefsîru'l-Merâğî*'si başta olmak üzere, Halvetî'nin (ö.1241/1825) *Hâşiyetü's-sâvî 'alâ tefsîri'l-Celâleyn*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö.745/1344) *el-Bahru'l-muhî't*'i, Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö.VIII. [XIV.] *Merâhu'l-Ervâh*'i, el-Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i, İbn Kesîr'in (ö.774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i ve bu eserin Ahmed Şâkir tarafından yapılan muhtasarı *Umdetü't-tefsîr ani'l-hâfîz İbn Kesîr*'den nakilde bulunmuş, bunların bazıları sadece kitap ismi bazılarını ise sadece müellif ismi olarak dipnotta

³²⁷ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 1, s. 136.

belirtmiştir. Bazı ayetlerde ise herhangi bir dipnot mevcut değildir. Bu ayetlerde görüşün müellife ait olduğu tahmin edilmektedir.³²⁸

Sureler arası münasebet örneği ise ilk olarak Âli İmran suresinin başında yer almaktadır. Herarî, Merâğî'den yapmış olduğu alıntıya göre bir önceki sure olan Bakara suresi ile beş yönden aralarından uygunluk bulunduğunu söylemektedir. Her iki surede Kur'ân'ı zikrederek başlamakta ve insanlara bir hidayet rehberi olduğunu haber vermektedir. Bakara suresinde Hz. Âdem'in (as) yaratılışından bahsedilirken, Âli İmran suresinde Hz. İsa'nın (a.s.) yaratılışından bahsedilmektedir. Her iki surede de Ehl-i Kitaptan bahsedilmektedir. Bakara suresinde daha çok Yahudiler Âli-i İmran suresinde ise Hristiyanlar hakkında ayetler mevcuttur. Her iki sure de İslâm dinine davette zafer kazanılması için dua ile bitmektedir.³²⁹ Bu çıkarımlar ile iki sure arasında münasebet olduğunu ispat etme yoluna gitmişlerdir.

3.2.3. Kıraat Konusu

Herarî mukaddimesinde her ne kadar kıraatlere dair bir başlık açmamış olsa da Kur'ân'ın kıraati ile alakalı önemli bir konu olan, Kur'ân okuyucusuna kolaylık sağlayan ve çeşitli okuma biçimlerini ifade eden yedi harf konusunda bir başlık açarak, bu konunun mahiyetinden bahsetmiştir. Ancak tefsirinde ayetleri tefsir ederken okuyuş farklılıklarına değinmesi ve rivayetleri aktarması bu ilme verdiği önemi göstermektedir. Kıraat rivayetlerine dair aktarmış olduğu bilgileri dipnotta belirttiği üzere Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît* adlı tefsir eserinden istifade ederek sunmuştur.

Herarî ayetleri tefsir ederken “tefsir ve kıraat vecihleri” diye bir başlık açarak anlamını vermiş olduğu ayetlerde bulunan bazı kelimelerin okuyuşlarına dair gelen rivayetleri aktarmaktadır. Bunu yaparken bazen kaynak gösterdiği ancak birçok yerde kaynak belirtmediği görülmektedir. Tefsirin tümünde Herarî'nin kıraatlere dair zikretmiş olduğu rivayetleri incelemek mümkün değildir. Bu sebeple sure sınırlandırması ile kıraatlerle alakalı vermiş olduğu bilgileri değerlendirmek uygun olacaktır.

³²⁸ el-Herarî, *a.g.e.*, c. 1, s. 407-408; c. 2, s.9; c.3, s.58,198,233; c. 4, s.7, 82.

³²⁹ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 4, s. 166- 167.

Herarî'nin tefsirinde Hucurât suresi incelendiğinde, kendisinin tefsir ve kıraat vecihleri başlığı altında ilk olarak anlam bütünlüğünü göz önünde bulundurarak gruplar halinde ele aldığı ayetlerin tefsirini yaptığı görülmektedir. Tefsire dair gelen rivayetleri çeşitli kaynaklardan istifade ve yer yer kendi görüşleri ile açıkladığı daha sonra ayet içerisinde bulunan bazı kelimelere dair kıraat rivayetlerini aktardığı görülmektedir. İlk olarak قرأ الجمهور “cumhur şöyle okudu” ifadesi ile başlayarak kelimenin kıraatine dair cumhur ulemanın görüşünü vermektedir. Ancak bunu yaparken cumhur ifadesinden sonra bazı kısımlarda isimler zikrettiği, bazı kısımlarda ise hiçbir isim zikretmediği görülmektedir. Buna ek olarak, cumhur ifadesinden maksadın Yedi, on ve on dört kıraat imamlarından olmadığı bilinmesi gerekmektedir. Sahabeden yahut tabiinden bazı isimleri de zikrettiği görülmektedir. Daha sonra ise cumhurun ittifak etmiş olduğu okuyuş biçiminden farklı olan okuyuşlara dair görüşleri zikretmektedir. Örneğin; Hucurât suresi ilk ayette يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا “Ey iman edenler! Allah ve Resulünün önüne geçmeyin” ayetinde لَا تَقْدِمُوا/önüne geçmeyin ifadesinin kıraati hakkında cumhurun görüşünü zikretmektedir. Bu görüşe göre kelime, ت/te harfinin ötre olarak, ق/kaf harfinin üstün olarak ve د/dal harfinin şeddeli esre olarak okunması rivayet edilmiştir.³³⁰

İbn Abbas, Ebû Zür'a Hayve b. Şüreyh b. Safvân et-Tücîbî (ö. 158/775 [?]), Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723), Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821) ve İbn Miksem Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî'nin (ö. 354/965) görüşü olan bir diğer kıraat vechine göre ise ت/te ve ق/kaf harflerinin fethalı olarak okunması rivayet edilmiştir. Burada görüldüğü üzere Herarî kelimenin kıraat rivayetlerini aktarmış ve muhtemel manalarını bu kıraat farklılıklarına göre açıklamıştır. Burada dikkat çeken bir husus ise Herarî'nin yalnız meşhur kıraat alimlerinden değil tabiin döneminde bu hususta rivayette bulunan isimlerden de nakilde bulunmasıdır. Genel olarak ayetlere dair bizlere ulaşan kıraat rivayetlerini aktarmıştır denilebilir.

³³⁰ el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 27, s. 241.

Herarî'nin tefsirinde yedi, on ve on dört kıraat³³¹ imamlarından zikretmiş olduğu isimler: Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'kâ' el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-48), Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfi (ö. 156/773), Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfi (ö. 189/805), Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö. 205/821), Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738), Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî (ö. 250/864), Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi (ö. 148/765), Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfi (ö. 127/745), Ebû Hafs Ömer b. Abdirrahmân b. Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741).

Bir diğer önemli husus ise cumhurun ittifak etmiş olduğu kıraat rivayeti, meşhur kıraat imamlarının hepsinin bu görüşte olduğunu ifade etmemektedir. Örneğin; Hucurât suresi 13. ayette bulunan ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ﴾ ifadesinde cumhurdan farklı olarak A'meş'in (ö. 148/765) iki ت/te ile okuduğu rivayet edilmiştir.³³²

Sonuç olarak Herarî, kıraat ilmine önem vermiş ve vârit olan haberleri zikretmeyi tefsirinde uygun görmüştür. Böylesi önemli bir konuya dair tefsirinde detaylı açıklamaların bulunduğu konunun, mukaddimede de olması gerekmektedir. Ancak müellif, Kıraat konusunun alt başlığı sayılan yedi harf konusunu mukaddimede açıklamayı tercih etmiştir. Yine Herarî'nin metodundan anlaşıldığı üzere yalnızca mukaddimesini okumak yeterli olmayacaktır. Mukaddimesinin yanında tefsirinden ulûmu'l-Kur'ân konu başlıklarının uygulamalı olarak okunması ve araştırması okuyucunun daha çok bilgi sahibi olmasını sağlayacaktır.

³³¹ Hz. Osman Mushaf'ının beldelere gönderilmesi ve bununla birlikte her beldeye bir kârî/okuyucu gönderilmesi neticesinde bu merkezlerde bulunan kıraat imamları zaman geçtikte sahih rivayetlerden kendileri tercihlerde bulunmuşlardır. Hicrî IV asırda İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseri kıraat imamlarının sayılarının belirlenmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Daha sonra onlu sistem ve Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) bazı kıraat imamlarını da ekleyerek on dördlü sistem oluşmuştur. Detaylı bilgi için bkz; Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *DİA*, (Ankara: TDV Yay., 2022), 25/425-432.

³³² el-Herarî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân*, c. 27, s. 381.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Hayatını İslâmi ilimlere adanmış ve başta tefsir olmak üzere birçok alanda eser kaleme almış olan Muhammed Emin el-Herârî, tefsirinin mukaddimesinde ulûmu'l-Kur'ân alanına dair başlıklara yer vermiş ve bu başlıkları tefsirinde uygulamalı olarak okuyuculara sunmuştur. Bu çalışma, Herârî'nin tefsirini yazmayı bitirdikten sonra, tefsirine bir giriş mahiyetinde olması için tasarladığı mukaddimedeki bulunan ulûmu'l-Kur'ân konularının tahlili ile bu konuların tefsirde ne derece işlenmiş olduğu hususlarını ele almaktadır. Bu doğrultuda, çalışmamızda mukaddimedeki ele alınan ulûmu'l-Kur'ân konuları incelenmiş, müellifin görüş ve yöntemi sunulmuştur. Mukaddime, her ne kadar Kur'ân ilimlerine dair tüm konuları kapsamasa da Herârî'nin ele almış olduğu konuların, tefsirinde uygulamalı olarak yer aldığı görülmektedir. Nitekim tefsirin isminde bulunan ulûmu'l-Kur'ân ibaresi de bu duruma bir işaret sayılabilir.

Mukaddimenin tahliline dair yaptığımız bu çalışmada bazı sonuçlara ulaşılmış bulunmaktayız. Bunlar; mukaddimenin genel manada sistematığı, yer verilen ulûmu'l-Kur'ân başlıkları, müellifin mukaddimedeki takip ettiği yöntem, mukaddimedeki teorik olarak ortaya konulan hususların tefsirde ne ölçüde yer aldığı başka bir deyişle mukaddime ve tefsirde teori ve pratik uyumunun var olup olmadığına dair hususlardır.

Mukaddimenin sistematığına gelince, otuz bab başlığı halinde konular işlenmiştir. Bu başlıklar; Kur'ân'ın faziletlerine, tarihine, kıraatine ve nasih-mensuh, îcâzu'l-Kur'ân gibi bazı ulûmu'l-Kur'ân konularına dair başlıklardır. Dolayısıyla mukaddimedeki ulûmu'l-Kur'ân ile alakalı belli konular ele alınmıştır. Ancak mukaddimedeki yer verilen konular okuyucuya dağınık bir şekilde sunulmuştur. Bu sebeple biz, tezimizin içeriğini oluştururken ve tezin içeriğine dair konuların tahlilini yaparken kendimiz bir sistematik oluşturduk ve benzer konuları aynı başlık altında topladık.

Müellifin yöntemine gelince ise, herhangi bir yöntemden bahsetmek için yazılan muhtevanın esasen kendisine has olması gerekir. Biz bu noktada, Herarî'nin, mukaddimesinin yarısından fazlasının, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* adlı tefsirinin giriş kısmından alınmış olduğunu tespit ettik. Ancak bu, bizim çalışmamız sürecinde daha önce kitaplarda görmüş olmadığımız, herhangi bir makalede karşımıza çıkmayan fakat tezin ilerleyen safhalarında tespit ettiğimiz bir konu olmuştur. Kurtubî'den alınan başlıklar genel itibari ile Kur'ân'ın faziletlerine, Kur'ân'ın tarihine, ayet ve surelerin tertibine, Kur'ân'ın kıraatine ve Kur'ân'ın i'câzına dair başlıklardır. Herarî mukaddimedede, Kurtubî'den almış olduğu başlıkların içeriğine herhangi bir ekleme yapmamıştır. Daha çok rivayetleri nakletmiş ve konular üzerinde yorum yapmadan onları olduğu gibi aktarmıştır. Nitekim Kurtubî'de de konuların kısa ve öz bir şekilde aktarıldığı, müellifin bazı konu başlıklarının altında, yalnızca Hz. Peygamber'den (s.a.s.) vârid olan hadisleri zikretmekle yetindiği görülmektedir. Herarî de mukaddimedede bu yöntemi izlemiş olup kendisine ait olan başlıklarda da benzer bir yöntem takip ettiği görülmektedir. Konuları detaylı tartışmak yerine, konularla ilgili daha önceki bilgileri kısa ve anlaşılır bir şekilde başlıklar altında işlediği göze çarpmaktadır.

Mukaddime, tefsire giriş mahiyetinde yazılmasından ötürü, anahtar bilgileri içinde barındırmaktadır. Müellif bu hususta eserin girişinde, tefsirini yazmayı bitirdikten sonra ona tefsirini bir denize benzeterek *“Denizinde yüzmek isteyenler için bir kayak”* ve yine *“Tefsirinin surlarını çözmek için bir anahtar”* amaçlarını güden bir mukaddime yazmayı uygun gördüğünü söylemektedir. Bu sebeple mukaddimeyi tek başına okumak kişi için yeterli olmayacak, bahsedilen konuları tefsirde ilgili ayetlerle birlikte okumak gerekecektir.

Herarî hem mukaddimedede hem de tefsirinin bazı kısımlarında, dipnotta herhangi bir kaynak belirtmemiştir. Sadece eser adı yahut sadece müellif ismi zikretmesi ve aynı zamanda alimlerin görüşlerine dair nakletmiş olduğu ifadeleri kaynak göstermeksizin aktarması eserin okunmasını güç hale getirmektedir. Herarî'nin bazı kısımlarda herhangi bir eser yahut müellife işaret etmeden alıntılar yapmış olması, ilk etapta okuyucuyu bu kısımların müellife ait olduğu düşüncesine sevk edecektir. Esere dair yapılacak bir çalışma ile bu kısımların tespit edilmesi, eserin okunması ve daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Herarî'nin rivâyet yöntemini benimsediği, ancak bunu yaparken de yine rivayetler arasında tercihte bulunduğu görülmüştür. Müellif modern dönemde kaleme almış olduğu eserinde güncel mevzulara yer vermemiştir. Mukaddimedeki bulunan konularla ilgili örnek ayetleri tefsirinden incelediğimizde, sadece klasik kaynaklardan değil modern dönemde kaleme alınmış eserlerden de istifade ettiği görülmüştür.

Mukaddimedeki zikredilen teorik bilgilerle tefsirde karşılaşılan pratik arasındaki uyuma gelince, bu hususta bazı sonuçlara ulaşılmış bulunmaktayız. Müellif her ne kadar mukaddimedeki ele aldığı konuların yaklaşık olarak dörtte üçünü kapsayan kısmını Kurtubî'nin mukaddimesinden almış olsa da Kur'ân ilimlerine dair mukaddimedeki verilen bilgilere ilgili ayetin tefsirinde ne ölçüde temas edildiği, mukaddimedeki bilgilerle ayetlerin tefsirinde verilen bilgilerin birbiri ile uyumlu olup olmadığı hususu da çalışmamızın önemli bir parçasını teşkil etmektedir.

Herarî mukaddimedeki, ayetlerin sebab-i nüzûlü hakkında bir bab başlığı açmış ve kısa bir şekilde konuyu açıklamıştır. Tefsirinin geneline baktığımızda da surelerin tefsirini yapmaya başlamadan önce eğer ayetin sebab-i nüzûlüne dair rivayetler varsa, bunları muhakkak zikrettiği görülmektedir. Aynı durum mukaddimedeki bahsedilen garîbu'l-Kur'ân konusunda da söz konusudur. Mukaddimedeki verilen bilgilerle ilgili ayetlerin tefsiri yapılırken yer verilen bilgilerin uyumlu olduğu görülmüştür. Müellif, mukaddimedeki yer verdiği teorik bilgileri, ayetlerin tefsirini yaparken uygulamıştır. Nitekim çalışmamızın üçüncü bölümünün ilk kısmında mukaddimedeki yer verilen sebab-i nüzul, garîbu'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân gibi ulûmul-Kur'ân konularının, ilgili ayetlerin tefsirinde verilen bilgilerle uyumlu olup olmadığını incelemiş bulunmaktayız.

Diğer taraftan, mukaddimedeki zikredilmeyen bazı ulûmu'l-Kur'ân konularının tefsirde ilgili ayetlerin izahında açıklandığı görülmüştür. Bu sebeple çalışmamızın üçüncü bölümünün ikinci kısmında Herarî'nin mukaddimedeki bahsetmediği ancak tefsirinde ele aldığı konular incelenmiştir. Örnek olarak Herarî, mukaddimedeki muhkem ve müteşâbih konusuna yer vermemiştir ancak tefsirinde konu ile ilgili ayetleri tefsir ederken bu konuyu kısa açıklamalarla da olsa izah etmiştir. Aynı durum ayetler arası münâsebet konusu için de geçerlidir. Mukaddimedeki herhangi bir bilgi verilmemiş olup tefsirde sureler yahut ayetler arasındaki münâsebet hakkında gelen rivayetlerin müellif

tarafından aktarıldığı görülmüştür. Son bölümün ikinci kısmında ele aldığımız kıraatler konusu için de benzer bir durum mevzubahistir. Mukaddimedede genel manada Kur'ân'ın okunmasına dair hususlar zikredilmiş olup, kıraatler ile ilgili herhangi bir açıklama söz konusu değildir. Ancak tefsire baktığımızda müellif, ayetlerin tefsirinde kıraatlere yer vermiştir.

Son olarak ulûmu'l-Kur'ân konularından bazılarına yer veren mukaddime ile bu konuları uygulamalı olarak görebileceğimiz, geniş ve kapsamlı bir tefsire dair yapmış olduğumuz tahlil çalışmasının, tefsir ve Kur'an ilimleri literatürüne bir katkı sağlamasını ummaktayız.

REFERANSLAR

- Akdemir, Hikmet. “Seyf Ayetiyle Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetler Üzerine Bir İnceleme”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Aralık 2008), 5-25.
- A‘zami, Muhammed Mustafa. *Kur‘ân Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Aydar, Hidayet. *Tarih Perspektifinden Örnek Tefsir Metinleri*. 3. Cilt. İstanbul: Yeni Zaman Yayınları, 2014.
- Bayrakçı, Nizamettin. *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur‘ân İlimleri Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bayram, Abdullah. “Kur‘ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2018/1/40 (Haziran 2018), 72-110.
- Birişik, Abdülhamit. “İ‘râbu‘l-Kur‘ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- _____. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- _____. “Kıraat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/426. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- _____. “Ulûmü‘l-Kur‘ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/134. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el Câmiu‘l-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tenvîru‘l-ezhân min tefsiri rûhi‘l-beyân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 4 Cilt. Dımeşk: Dâru‘l-Kalem, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü‘l-Kur‘ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- _____. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 13. Baskı, 2003.
- Ceylan, Semih. “Sâvî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

_____. *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Dayhan, Ahmet Tahir “Üseyd b. Hudayr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 48/363-364. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Demirbaş, Servet. *Hadâiku’r-Ravhi ve’r-Rayhân fî Ravâbî Ulûmi’l-Kur’ân’da Tefsir Yöntemi -Âl-i İmrân Sûresi Örneği-*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Demirci, Muhsin. *Arapça Tefsir Usûlü Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.

_____. *Kur’ân Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

_____. “Nesih Bağlamında Recim Âyeti Sorunu”. (2000) *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, 101-119.

_____. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Demirkaya, Kenan. “Merâhu’l-Ervâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/165-166. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Doğan, Mehmet Zeki & Güneş, Abdülbaki. “Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış/ A Brief Overview to the History of Tafsir”. *İlahiyat (e-Dergi)* 2/6 (2020), 47-66.

Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü İzâh’il-Vakf ve’l-İbtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 7 Cilt. Dimeşk: Mecmau’l-lüga el-Arabiyye, 1971.

Herârî, Muhammed el-Emin. *Mukaddimetu’t-Tefsîr el-Musammât Nüzule Kirâmi’d-Diyfân fî Sâhati Hadâiki’r-Ravhi ve’r-Rayhân*. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2003.

_____. *Tefsîru Hadâiki’r-Ravhi ve’r-Rayhân fî Ravâbî Ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 200.

Güngör, Mevlüt. “Fethu’l-Kadîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/462463. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Hayrettin Karaman vd. *Kur’ân Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Hâzin, Ebû’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî. *Lübâbü’t-te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.

- Işık, Emin. “İbnü’l-Enbârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İbn Ebî Dâvud. *Kitâbu’l-mesâhif*. çev. Abdulkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Ebî Şeybe. *Kitâbü’l-musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru’t - Tâc, 1989.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. Riyad: Dâru Taybe, 1997.
- İbnü’n-Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, el-Fihrist. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye.
- Kutluer, İlhan. “Düşünme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/53-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İsfahânî, Râgıp. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, h.1412.
- Kattân, Mennâ’ Halîl. *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân*. Kahire: Mektebe Vehbe, 2000.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş, 20 cilt. 2. Baskı. Mısır: Dârü’l-Kütübi’l-Mısrıyye.
- Kafes, Mahmut. “Ebû Hayyan el-Endelüsî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kumaş, Ayşenur. “Muhammed Emîn El-Hereri (1348-1441/1930-2019)”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/2 (Aralık 2019): 189-192.
- Müslim b. el-Haccâc. Ebu’l-Hüseyn. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuhû, 1955.
- Namlı, Ali. “Rûhu’l-Beyan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Nehhâs, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed İsmâil. *en-nâsîh ve’l-mensûh fî Kitâbillâhi*. Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1991.
- Özdemir, Merve. “Cessasin Nesih Anlayışı”. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Özmen, Muhammed Âsım. *el-Herari’nin Hadâiku’r-ravhi ve’r-rayhân fî ravâbî ulûmi’l-Kur’ân’ında Kırâat Tahlilleri (İsrâ ve Kehf Sureleri Örneği)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, 2020.

- Peker, Tahsin. *Klasik Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'ân (Kurtubî ve İbn Cüzeyy Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Sarı, Mehmet Ali. "el-İtkân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/464. İstanbul: TDV Yayınları, 200.
- Subhî, es-Sâlih. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur-ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1977.
- Suyûtî, Celâleddin. *Cemu'l-Cemâvi 'el mâ'rûf bi'l-câmi 'i'l-kebîr*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic, Abdulhamid Muhammed Nidâ, Hasan İsâ Abduzzâhir. 25 Cilt. Kahire: Cumhuriyetu Mısır el-Arabiyye, 2005.
- _____. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur-ân*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- _____. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâb'n-nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2002.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. çev. İbrahim Çalışkan, Abdulkadir Şen, Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *Umdetü't-tefsîr ani'l-hâfiz İbn Kesîr*. Kahire: Dâru'l-vefa, 2005.
- Taberî, Ebû Câfer. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke el-Mükerreme: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, bty.
- Taş, Sakin. "Subhi es-Sâlih'in "Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Değeri". *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, 2/275.
- _____. *Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Subhi es-Sâlih'in "Mebâhis" Adlı Eseri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.
- Taşdoğan, Ahmet. "Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân". *Marifetname* (2021), 787-793/789.
- Tay, Hekim. "Tarihi Süreçte Ulûmü'l-Kur'ân Kavramının Teşekkülü". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2019), 123-146.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Merâğî Ahmed Mustafa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/163-164. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yerinde, Âdem. "Mecâzü'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/ 225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zerkeşî, Bedreddin b. Muhammed b. Abdullah. *el-burhân fî ulûmi'l-Kurân*. thk. Ebu'l Fadl ed-Dimyâtî, Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân*. çev. Halil Aldemir, Ramazan Şahan. İstanbul: Bekâ Yayıncılık, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Halenur Yılmaz

Eğitim:

2014-2019 İslami İlimler Lisans, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi,
Türkiye

2019-2025 Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

